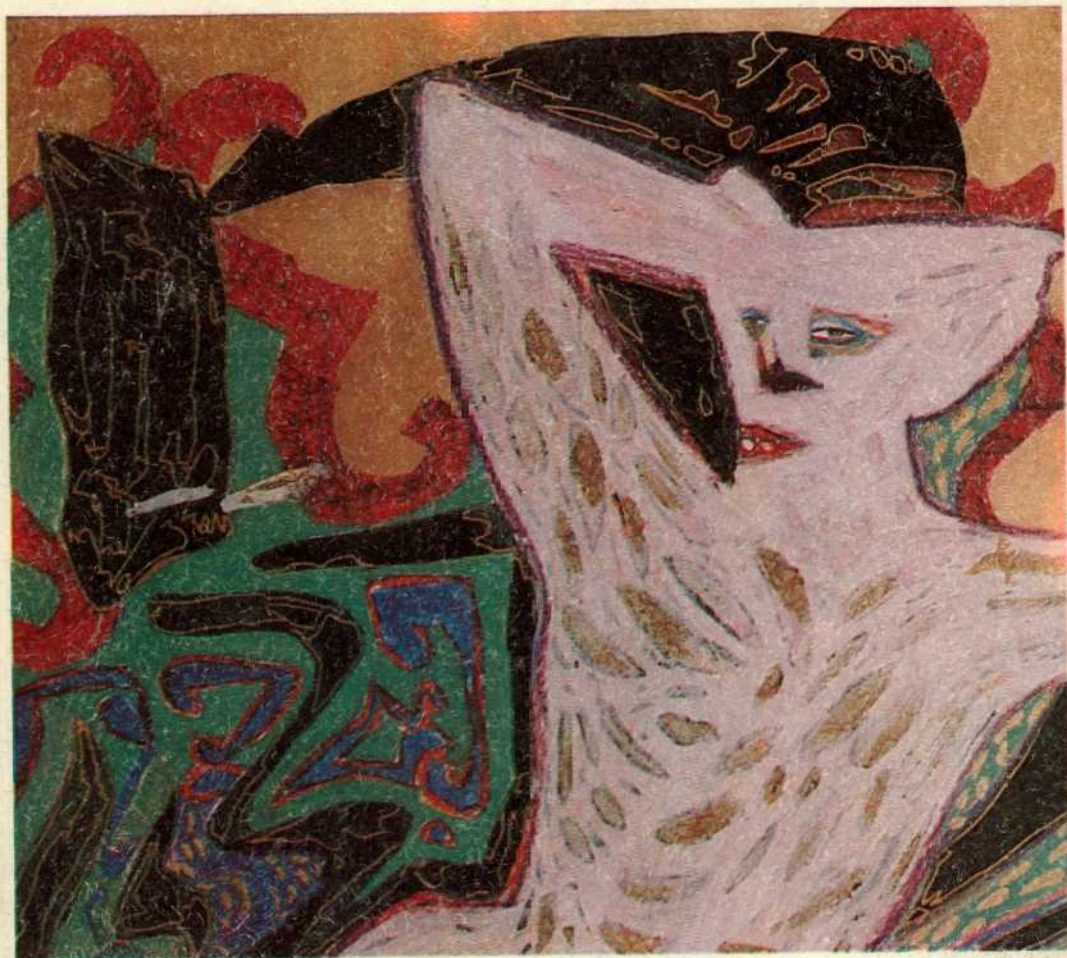

Vikerkaar

2/1993

RL6
 Rimbaud, Tervonen, Jyrjo, Mishima jt. Meie loomislugu e Kust tuli ILMALIND e *Ex ovo omnia*. Riigipöörjad ei-tea-kust *anno* 1924. Natsionaalsotsialismi analüüs: *Hal-tung* ja *Stimmung* – Joseph Goebbelsi propagandaretseptid ning Isaiah Berlini intervjuu. Algab Hinnomi "Suurheitlus". Saksamaa & Hollandi asjad. Mall Nukke kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Veebruar 1993. Nr 2

Sisukord

- Artur Rimbaud *Töölised* 1
Marina Tervonen *Luulet* 2
Ruth Jyrjo *Luulet* 5
Triin Soomets *Luulet* 8
Kirsti Piperal *Ei kuule ma soolet* 10
Yukio Mishima *Seltsilised* 16
Mall Nukke 20
Ülo Valk *Kust tuli ilmalind?* 21
Mart Raudsaar *Riigipöörjad ei tea-kust* 30
Henn Käärrik *Natsionaalsotsialismi enesetunnretusest II* 45
Jean-Jacques Rousseau *Arutus II* 53
Isaiah Berlin *Kaks natsionalismi-mõistet* 61
- Märt Laarman *Orirahvas* 69
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 75
- Vaatenurk**
Tõnis Kahu *Pabermüra* 83
Eduard Parhomenko *Eristamisest* 84
Olev Remsu *Feministid rõõmustavad* 87
Indrek Ude *Sina ei pea mitte...* 89
- Kaleidoskoop**
Cornelius Hasseblatt *1992.a sügis Saksa-*
maal 91
Marianne Vogel *Uutest asjadest. Kultuuri-*
kiri Hollandist 93

Kujundus: Jüri Kaarma.

Värvifotod: Heiki Sirkel, Tiit Tõnurist

Esikaanel: Mall Nukke. "Apollo". Segatehnik. 1992. Fragment.

Tagakaanel: Mall Nukke. "Proovilendaja Ikaros". Segatehnik. 1992.

ARTHUR RIMBAUD

Töölised

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Oi seda kuuma veebruarihommikut. Kohatu lõunatuul keerutab üles meie mälestusi naeruväärsetest hädavarestest, meie noorest viletsusest.

Henrika kandis pruuni-valgeruudulist puuvillast seelikut, mida ilmselt juba oli kantud eelmisel sajandil, paelakestega tanu ja siidist kaelarätti. Kurvem veel kui leina ajal. Jalutasime äärelinnas. Ilm oli pilves, ja see lõunatuul tõi lendu kõik vastikud lõhnad ümberkaudsetest räsitud aedadest ja kuivanud niitudelt. Nähtavasti ei tüüdanud see kõik mu naist sedavõrd kui mind. Ühe veelammi juures, mille küllalt kõrgele põndakule oli jätnud kuu aja eest käinud üleujutus, juhtis ta mu tähelepanu tillukestele kalakestele.

Linn kogu oma suitsu ja tööpinkide kolinaga käis meiega kaasas üsna pika maa. Oo seda teist maailma, oo elu, mida õnnistavad taevas ja varjud! Lõunatuul tõi mulle meelde hulga õnnetuid lugusid lapsepõlvest, suvised meeleheitelhood, hirmsal määral jõudu ja oskusi, mida saatus minust ikka üha kaugemale on viinud. Ei! me ei veeda oma suve sellel ahnel maal, kus me igavesti jääme ainult kihlatud orvukesteks. Tahan, et see sitkust saanud käsivars enam ei toetaks *üht kallist kuju*.

MARINA TERVONEN

*

HILISSÜGISEL taevas muutus nii pinevaks miski nagu paisus taeva taga ma kartsin et ta ei pea vastu ja variseb ja see miski langeb meile pähe puud kuidagi ei tahtnud surra küll ma seletasin et see on ajutiseks et nad taas ärkavad ja kõik kordub aga nad ei uskunud ja ragisesid raevus ja tegid alla hirmsat tuult kõik lootsid talvele kuid saabus midagi muud mingi viies aastaag mille keerises elu kaotas tasakaalu vanakesed pomisesid mingist lõpust et nüüd ometi kõik saavad oma teenete järgi ma ootasin lõppude lõppu aga ta ei tulnud ega tulnud

*

MINNA PÕHJA igaveseks jääda kuldsele liivale vajuda ookeani kus me sõuame üheskoos kaotades iseennast muutudes üheks olendiks eluookeani meduusiks vaimustav mõttetus tahetus ainult üks väljendamatu tunne nagu liikuv ookean me ümber me sees see pole uni ega surm nüüd kui me vabanesimo igatsusest see pole ka armastus ta oli vaid piinavaks ettekäändeks et minna põhja igaveseks jääda kuldsele liivale vajuda vabanemisookeani

*

MIDA TA TEGELIKULT tahtis öelda too imelik mees kes astus tol tormisel õhtul me uksest sisse hiljem keegi väitis et ust avamata ta musta mantli hõlmades ulatses tuul ta pinev pilk peatas me seinakella käed ta hoidis taskus seisis kõhkles justkui oli kavatsend kedagi kaasa viia ja siis mõtles ümber kas tal hakkas kahju ja kui siis kellest keeldus pakutud teest pööras selja jättis võbisema õhku poolsegase lause
Tiivustus pole nähtavus vaid enesetunne

*

Sinu
Algallika poole
pöördun küsimustega
mis lõhestavad mu alluva hinge
mu liitolelust

Sa vaikid
Sa naerata
Sa räägid millestki muust

Algupärane
ühise-küljelu-tunne
on kaotatud
me mitmesajandilises riis

Vastused on
varjatud teises ajas

*

Astud mu unne
raputada jalgadelt teetolmu
palud juua
kurdad et oled väsinud
otsides mööda maailma sellist valgust

vaikides
puudutan sõrmeotsaga Su meeleskohta
mälu kohta
Sa ohkad:
- Kui kaua me pole näinud ...

Koju tulles
raputada jalgadelt tähetolmu

*

Ma kujutlesin et Jumalal on Sinu nägu
Sinu naeratus
Sinu kõnnak
ja tundsin Ta vastu armastust
kuigi kunagi varem see mul ei õnnestund
Ta näis mulle võõrana
imelik
kui Sa küsiksid kas ma armastan Sind
vaevalt et ma saaksin vastata
jaatavalt

*

Pihil
me seisime mitte silm silma
vaid selg selja vastu

keegi teine
õieti kolmas
kuulis mu sõnu

nad liigutasid ta südant

*

Ja kui ma vaatasingi Su poole
siis selleks
et veenduda et olen välja kasvand
sest liiglibuvast tundest
mida võiks nimetada ühe kulunud
sõnaga
kui ta poleks väärt
üht
kuulmatut
vaikust

RUTH JYRJO

*

Sa oled esmapäeval raagus kohvik
kylm niiske vaibatet & tagaruumis seinäl
mu huulejälgi ripub raskeis raames
all aastasildid suures saalis sajab
peent seenevihma tuult & ajalehti
pöördakna tilin kylastajad kaamed
yxteise järel sisse-välja ajab
Sääl nurgas istub väga vana mees'
ta suitsetab & vaatab taldrikul
kuis sulab roosa lumememm-besee
kuis vastaslauas nutab plastmassroos
tol sulnil esmaspäevahommikul
viis aastat enne viimast plahvatust
ma astun tema juurde portselanist
käekott mis moodsa mööbli juurde sobib
ei sobi varjama mu kahvatust
Ta silmad on nii kollased & kirjud
& lipsul kirju sõna kiirgusoht
ta ytleb tervitusex tõusten HIRMUS
kui kaua kallis preili pole näinud
see väike kohvik on mu lemmikkoht

Sisehoov

tema silmad näevad selget suve
rinna otsas laps sääl hoovirõdul
istub vahib vastu loojangule
juuxed märjad syda tumm & põdur

hetkex saavad valgustatud trepid
prygitynnid maailm liivakast
siis kaob kõik & ta ei tea kas lepib
hoides syles ööd & võorast last

juuxed märjad maailm lõbumaja
lilla kleit & pliiatsiga käsi
läbi laguneva aastasaja
tõmbab joont & ikka veel ei väsi

Kuninganna lahkumine kohvikust & ajaloost

Sina su seisuse õilsus su naljakas armastus
katkine ridikyl kadunud kaabu
tuled & tiliseb võru su randmel kõneled
tõotatud tunnist mis iial ei saabu
trepil kohatult komistad kontsaga
käristad seeliku purux
varsti veel mõnex sajandix rohekad sukad & lõhutud
prillid liibuvad murux
kaugele kõnnid mööda tuliseid klaase & jääd
kandes eiteakelle last
Aeglinna kõigil tänavail värskelt värvitud Mälu
jääbki hõikuma sind kes sa ei hooli tast

*

Ah see on väga täpselt valgustet varasygis
suure metsistunud pargi
(millises tahes) servas
kus pingi alla on taganenud
(synnipäraselt metsik & turris)
kodutu tiigerkass
kelle liikumatus kollasis silmapeegleis
peegeldub liikumatu tyhi peegeltaevas
& pingi ees kykitab laps

Ah see on õnnelik laps kellele
lõputud lõplikud tädid
kordavad lõputult kleepuv
kadeduskompvek kleebitud
väga valgete sõrmede vahele
(roosa kompvek kleebitud
lisamax sisendusjõudu)
roosad huuled hoolikalt värvitud
hoolikalt vormima sõnu
su ema on hoor
su ema on hoor
su ema on hoor

*

Ega mind olegi siin kõnelen sinuga vaid
läbi pika & raskepärase une
& naisega kes lendas mööda seitsamast aknast
hetk tagasi embasin sind & nägin yle su õla
kuidas ta lehvivi käisi liugles kurale ära
& mehega kes sahtlist leidis mu plikapõlve
lehitse sylitas sinnasamasse tagasi viskas
Kõnelen lõputa sellest kui jube on seista
yxinda pikas pimedas koridoris lõputud
usteread mõlemat kätt tubade
lõputud võimalused - lõputud liiga lõplikud
võimalused elamas uste taga -
vajuta lingile vaid
Kõnelen sellest lapsele kes lingile ei vajuta
isegi valgust ei syyta tihub tasakesi nutta
sää! pimedas lõputa koridoris
kellegi pikas & raskepärases unes

TRIIN SOOMETS

*

kiita mind ilusaim viis veeta päeva nukrusse suubuvat pära
ilm lohiseb köiena verisena minust läbi ja ma kaotan kõik
kõis ainult tyhjusse riputab end ja mu kael ei ole iial arvanud ära
numbreid valguse värisematul võllal ega lakanud armastamast kõit

mina ujunud olen mustade kalade merre igal pool
vesi ei jäta mind karistamata tal on õigus
nagu minul on kõik kui sõnad ujutab yle tuksatav pimesool
yhte loiku mahub kõik: üks kael, üks kõis, üks haigus

sellist keerutada peale minu kes oskakski kes
enesest eemale joosta niivõrd kynklikul maal pystijalu
ikka ennast, ainult yht unustades ja parastades
ainult endast, vonklevast kõiest mõeldes või saades aru.

*

Mu rinnale rabiseb suhkrut ja kass magab mu ysal
must särav suhkur ja käginal keerleb unede masin
öö tummades sõrmedes väike siniseis sädemeis vasar
lööb mu valede alasil: unustasin unustasin unustasin

unelyliti fosfor libiseb yle mu näo sosinal siuglevaks maoks
mu väike syda kyll täis liialt lilli on lõigatud tema jaoks
olen pind enese kehas terav ja vaigust lõhnav pind
violetses ma kisendan öös: sa tahad mind

*

Kes veel kui Sina võiksid leevendada mu lausvalesid,
segada lillakaid toone mu laulude suhkru sinisusse,
lasta segamatult voolata sellel nukruse elektril,
panna pöörlema mõistmatuse tuuleveskitiivad ja
lasta ööliblikail neil tasuta sõita?
Sel kuradirattal kaotan ma viimsegi süütuse,
sest Su silmad nii hoolimatult võtavad mu alasti,

lase mul tunda ennast ilusamana mis tahes mardikast,
pigista mind peopessa ja ära lase ära lennata,

sest mu syda on mõistmatult kurb ja mõtlik,
seleta mulle seda ja lase mul libiseda Su käsivartel,
et võiksin kord tunda ka hirmu, seda ilusaimat,
kes veel kui Sina suudaksid mõista mu leebust,
mis pole kaugeltki ükskõiksus, vaid pigem tardunud viha,
meeleheide, kontrollitud nauding, hävitamise idee, millele kõik eelneb ja
järgneb.

*

Ei suuda mõelda muust // kui et kaks suitsu vaid on järel veel
suu magusat täis sylge, raskelt rõõrab end mu lapsekeha
ykskõikselt öösse toetub reite lõikumatu paralleel
taas tõmmat taevale // üks igavõtte, läbikirjutatud märtsieha

ma pole palunud // end kaitsta usalduse eest
ykskõikselt kõliseb mu ajju särav pisar
ma olen kurb // ma nutan ainult laigude eest
ma olen laps ma olen ainult iseenda isa

kui olen päike, iseenda periheel,
siis igatseda näha võin ma märtsieha
ei suuda mõelda muust kui et kaks suitsu vaid on järel veel
ma palun pimedust // ma tahan iseennast
näha

KIRSTI PIPERAL

EIKUULE MA SOOLOT

Laurellile

I

Klotsid maas, põrandal laiali – mängimine jäetud pooleli või lõpetatud – siis mindud, leitud uued inimesed, tavapärased ja igapäevased klotsid vedelevad maas koristamata.

Sekka vedelevad noodid.

Silmad pahupidi, veidi paakil, higine ja raske käsi kukub voodi servalt alla – poiss magab. Maigutavalt suult võib vaid kostha harvu nuukseid, mis läbivad toa – jäädes kaitsetuse väljundiks ja selle avastamata maailma jätkuks ka unenägudes, teadvustamata kartustes. Ja kuni nüüd tullakse ehk veidi vaiksemalt – hoolikamalt, et mitte äratada, segada – siiski äratama – Franz, kell on viis.

Ust ei avata – piilutakse luku august, viivitatakse.

Franz ...ma ...

Poiss kuulatab – ei kosta eemaldumist – Doris valvab ...

Franz, sa oled suur poiss ... – ma ei pea sind mitu korda äratama ...

"Tundsin kiusatust mitte vastata. Vahtisin lage, enda ette – tahtmist talle öelda, jah, ma kuulen sind, Doris, seda ei olnud. Ma teadsin: kolm korda ta hüüab, avab ukse, pistab esmalt pea, siis kere – näeb mind – otsekui halvatu seisab ukse vahel: juba jälle sa narrid mind, Franz ..."

Ukselink vajutati alla. Sama staatilisus - liikus vaid aeg, silmad, suu –

Juba jälle sa narrid mind, poiss ...

Vähese imestusega vaatas Franz talle otsa – ta seisis moonutatuna uksele, veidi hägune, ja läbi toa kõlas kahe inimese kohtumise raskus, nagu oleks see kokkumäng või pigem kangastus igavikulisele kiusatusele.

II

Toas on lämbe. On oodata, et Doris ütleb midagi – ta seisab, vaatab põrandale – ta ei ole rahul, ta alustab alati toast.

Ema helistas.

Õhk püsib – seisab.

Sa peaksid õhutama –

Millal ta jõuab?

Sellest me ei rääkinud ...

Franz ei küsi enam. Heliredeli valangud - üles-alla - trillerdavad minooris sisse-välja, ikka sisse ja tundub, TA ei lähegi välja.

Mängi midagi –

"Doris seisab samas kohas, ta ei liigu. Muutunud on vaid tema näoilme, mis väljendab hämmingut minu kainusest, minu haige ema harvadest helistamistest. Tegelikult tahab ta tõeliselt vaid peale tungida. Tema armastus minu vastu on agressioon. Siin ei mängi rolli enam altruism, siin on vaid ühe KEHA liginemine teisele KEHALE, kusjuures Hing on nõrgem kui füüsiline kogemus."

Emä helistab aeg-ajalt. Siiski kui helistab, talle, Franzile ei anta toru, ei anta toonigi kuulata peale kõne, öeldakse – TA MAGAB, MAGAB, SAAD ARU - ANNA, OLE RAHULIK, TA AINULT MAGAB ...

Doris käib üle toa. Läheb kindla sihiga akent avama – ta õõtsub. Franz saadab pilguga luist ja kulunud – ta paistab olevat erutatud – vaikivat Dorist. Täna ei ole see ometi vererõhk, millest ta tavaliselt kõneleb – täna ei ole see LOOMULIK madal vererõhk.

Mängid sa mulle?

Täna on see, kui ta kaanib vannitoas rummi. Avab akna, tuulutab lõhnade pärast ruumi ja seisab tundide kaupa peegli ees. Mudib oma rindu – need on talle veel jäänud – , tõstab neid lõua alla ja lakkamata kaanib. Tal on vaid peas kaheksa-aastane Franz ja tema klaver. – TA PEAKS TÄNA TALLE MÄNGIMA – täna peaks TA taas mängima.

Franz, mängid sa?

Aeg kulub kahtlusteks, moonduv kahtlevaks ja araks noogutuseks.

Ometi kord ...

Franz pöörab näo padjale. Dorise rabedad, küpsemata vähi värvi lihalikud huuled lähenevad lohukesele põsel – suudleb seda üksildast –

Sa ju ometi oled kord selline –

"Ja ta

väljub mu toast ning ma kuulen , kuidas ta enda järel suleb vannitua ukse ja veel tükk aega korrutab: täna ta mängib, täna ta seda teeb ..."

III

"Mul on kogunenud kirju ema jaoks. Doris käib neid salaja sorteerimas – ta tahab mind armastada, meeletult omada. Ta ei tea, kas ta veel toimib ... Aga ma armastan ema, ma kordan talle. Miks Anna?, ta naaldub mu külge, miks ikka ja jälle Anna – kaks kuud aina samad ja korduvad küsimused, seletused. Ma peidan tema eest oma noote – ta peidab neid omakorda minu eest. Et neid kätte saada, pean ma talle selle eest osutama TEENEID ... Ei, Dorist ei saa vajada. Ta on nagu vahast – alumiiniumist reha, kraapiv ja murduv – edasi-tagasi-edasi, enam ei saa pidama, karjub vahetpidamata: "Nüüd mängi Franz, ma leidsin su noodid ..." Öösiti istubki klaveri taha, toksib enamasti ühte nooti – alalõpmata see MI, ta kordab, millal see alguse sai, Franz, kui sina alguse said. Sinu osa oli see armetu MI, madal ja minoorne MI, armastatud ja ihaldatud

Suur Franz. Oo Franz, siis ta äratab mu öösel - Franz, mängi liblikaid, Franz, kuuled , kallis - ainult liblikaid ..."

IV

Telefonihelin käib Franzi kehast läbi kui ehmatuse. Pööraselt ja arvestamata – Doris magab – jookseb ta treppe mööda alla, alumisele korrusele ja see oleks nagu fikseering, sest trepid näivad lõppematud. Hoides seinast, ta liigub helide suunas – peatab helina. Ja ta ei tea, et see oli alarmeerunud tema sees sellest ajast, kui emal tekkis tahtmine see kõne võtta. Kui tekkis rahutus ja moondus akustiliseks märguandeks.

Franz , sina?

Eelnev jooks, see sissepoole hingeldus ei kosta emani. Franz hoiab toru – talle on ootamatu kuulda nii lähedal häält, kellele ta on iga öö – kui Doris magab – kõne võtnud. Ilma numbrita, valimata, ta hoiab toru ja räägib end tühjaks. Ta ei aimagi, et ema ei kuule, et ema viibib sellest ringist väljaspool.

Tule sealt ära ... Millal?

Homme , Franz, siis ülehhomme ... siis ...-

Kõne katkeb. LA pikad vahelelõiked summutavad selle tõsise ja vaikse hääle, nagu oleks see TAVALINE, et lõpeb, sest seda on alustatud. Ometi jäi see kartus Franzil, et ta ei saa kunagi lohutatud olla, sest ka inimesed lõpevad niisama OOTAMATULT, nagu seda lõpevad öised, kauaoodatud kõned.

Niiske telefonitoru libiseb sõrmede vahelt sujuvalt vaibale. Umbesed pihud puhkavad. Franz keerab vaibale kerra, katab kõrvad nende ikka veel kumisevate LA – toonide eest ja läbi une, nagu unustades, tõmbab toru taas pihkudesse. Hoiab seda nagu kätt, soojendades ja omastades. "See ei olegi ootus. See on kokkusaamine – raasuke veel, et siis lõhkeda ja läbi murda ..."

V

Kitsad tänavad peatavad Anna, nõrga ja aeglase, otsekui tardunud. Abitusega kaetud kollased silmad ei seleta seda tungi, mida põevad inimesed tema ümber – keereldes, keereldes, puutudes kokku, tõugates. Kiire, kohene harjumatus inimestega ja ometi see jaamahoone embab nii üheselt lahkuvaid kui saabuvaid, algajaid ja harjunuid.

Doris müksab poissi, kisendab, möirgab – ANNA, vaata siia ... Näed? Franz näeb – seletamatu silm vaatab seletamatut – nõrk naisterahvas seisab otsustusvõimetult – Jaamahoone tõuseb lendu, varitseb eemal, ainus perroom puikleb vastu võtmast haigeid naisi, sest nad on jõuetud ja jalus.

Anna, püha hull – sa oled nii armetu ...

Käed räägivad enda eest, embavad, hingavad kuklas – huuled puutuvad laupa – külmalt tukseldes – libisedes alla.

Franz ...

"*Em, see oli teostamatu. Kartsin, et sa ei tõusegi. Doris kukkus seletama, et see on minestus – saad aru, Franz, me tassime ta ise koju – aga see oli Sinu piir, em, mõistad? Ma nägin Dorist. Tal oli võidukas nägu, pahvatas naerma ja seletas: "See on minestus. Niimoodi juhtub. See on palavusest ..."* Võib olla ülekohtune öelda sulle otse, aga sa ootasid ISA, tõelist Franzi (ja Doris on mulle selgeks teinud, kes TA selline oli) – mind, seda väikest aseainet sa küll suudlesid, kuid see olin kõigest mina – mingi ootuse juhm lõpp. Doris hädaldab kõrval – ta sureb, seda ma kartsin, aimasin, Franzuke ... aga nii on meil kergem. Ta oli ikkagi õde, saad aru, Franz – ÖDE – sa oled juba suur poiss, kes siis enam etüüde mängib. Annale tuleb mängida reekviemi, mäletad? – ja ta alustab, ei lõpetagi, oma viiuliõpingutest, aga neid ei olnud, ei olnud, sest tal ei olnud püsivust ...

Minu vanusel ei ole mingeid piire. Doris hingeldab põrandal – ta on jälle purjus, litsub klotse, tirib neid välja ja pilkab mind: "Kas ma ei ole sulle küllalt valmis, väike papa FRANZUAAA.."

Tema korpas põsk ligineb mu huultele – ta võtab mu prillid, peidab neid ja toob siis välja – aga see kõik maksab mulle teeneid ... Teened, em, see on kõigele illustratsioon ..."

VI

"Arstid käisid visiidil. Palavik on taas tõusnud, ent see kõik on vaid haiguse väline külg. See lahusolek rusub veel enam, kui tead, et oled ühes linnas oma lähedastega. Kui samas on kuskil Franz. Ma näen selgelt neid käsi haaramas minu järele – Franzi tillukesed käed hoiavad mind kui TIGU, peitunud limukat. Ma tekitan vaid segadust. Doris on kahevahel: kas minna Franziga ära, sest mina olen teda nõrk kasvatama, või anda ta mulle tagasi – tervenisti. Aga mina saan hakkama, saan ... Franz harjub temaga, läheb temaga kaasa. See ei olegi peamine – hea kui ta harjutab ... vähemalt see ..."
– võib ta loota, et Franz on hakkama saanud?
tal on nüüd oma orkester --

VII

Doris istus Anna voodi serval, hoidis käes närtsinuks ja higiseks ligunenud lilli, kõneles vahetpidamata. Vastamisi muiates, silma vaadates räägib ta Franzist –
Tal on nüüd oma orkester.
Pilk hajevil, istub ta Anna ees.
Tõid sa pilte?
Milleks - kõik on endised ...
Ei ole mingit riski, kui ta ka valetab – Doris teab seda.

VIII

Sõidust on tekkinud rütm. Keha liigub vaevumärgatavalt. Õlad, noored ja mahlased käsi varred kiirgavad tegutsemisiha, seda jõudu, milles on aimatavat agressiivsust. Üks punkt, mis on ärkvel, surub end maha alla ja liigub – rahutus. Ometi ei ole see Anna tunnetes mingi valu või kaduvus, see ei ole ka resultaat. Selles on kestva omamisiha ja võidukust – surveneda ja naasta. "Sa, Franz, mängid jälle – helid kostavad kord lähenedes ja kerkides mu ette nagu kaasa haarates, aga kõik on ebaühtlane, seosetu, et ma pigistan silmad kinni, kui oma peegelpildiga rinnutsi satun. Sina, Franz, liigud mu kahkjates – ent kindlates – soontes. Su laup, sile ja ometi vahel kortsutad laupa, nagu tehakse kirjadega – hukka läinud kirjadega ... Üksikud helid äratavad mind, surmavad lootusetuse siit kord välja pääseda ja ma tean – nad kuulavad pealt iga sõna, mida ma räägin, sest nad tahavad minust OTSUSE teha. Ma ei ole juba kaks kuud kellegagi suhelnud, rääkinud – see eraldus väsitab. Ma kuulen, kuidas sa ütled: tasa, ema puhkab, aga mina kuulen vaid sind, - mängi, ma kuulen sind, sulen vaid korraks silmad – ma siiski kuulen sind ..."

Me lubame teil koju sõita.

Päevaks – paariks?

Ei – te võite jääda ...

"Kuuled, Franz,

ma polegi nii nõrk – nad lubavad mind välja ..."

IX

Õö akna taga peegeldab silmi, väsinuid ja ootavaid, õlad kramplikult kokkutõmbununa - kitsad - nagu oleks külm, nagu puhuks tuul. Reisijad sosistavad omavahel, justkui salates midagi? varjates - eemal naerdakse.

Ma ütlesin - rongid on siin kiired.

Veidi ootamatult kõnetab Annat vastasistuja - Anna noogutab. Iga noogutuse arvel lüheneb vahemaa. Just nii jäädavalt lüheneb, nagu taandus haigus, nagu tähistades midagi lõplikku. Ja ometi on see sünd, sest see võimaldab liikuda, muutuda ja kohustatud olla.

X

"Franz, pojake, sa keerad pilgu ära – takerdud kahvliga. Miks sa ometi ei söö? Sa nagu narritaksid mind. Lobised, lobised – Doris kutsub sind korrale, sa kuuletud ..."

Anna lükkab salamisi oma klaasi poja poole. Väikese sõrmega lükates, takerdub klaas laudlina kortsudesse. Lükkab veel ja avaneb võimalus vabaneda sordiini alt, kildude eestkostel ja tekkel. Rebeneb kile, mis on kaetanud Franzi, et ta häbeneb – nii meeletult häbeneb ema.

Franz, räägi minuga ometi.

Ema, see on arusaamatus – ma räägin ...

Franz nihutab omakorda enda klaasi ema poole. Pilku heitmata Dorise nihelevale kujule, haarab ta selle pihku ja kukutab selle niisama lihtsalt kildudeks. Doris tõuseb - haarab oma klaasi tugevamalt pihku ja koogutab Anna poole:

Anna, sa oled väsinud. See ei ole miskit muud – sa ei ole veel ... Franz, sa oled juba suur poiss MEIL, näed, et selline asi – selline lärm – segab ema. Korista oma killud ja see ka ..."

Doris viitab põiaga Anna klaasi kildudele.

Franz seisatab hetkeks, jätab killud sinnapaika ja tormab ukse paukudes toast.

XI

Franz muutub iga reaga mõtlikumaks, eemaldunuks. Kaunistustega mängides, kannab ta ette kõik oma varud, peidetud ja koondatud meloodiad. Anna hoiab noote, nagu kontrollides, ent siiski tähelepanu langeb Franzil seljale – abaluudele. Ta kombib silmadega seda liikuvat – lahtist ja väänlevat selga. Muljudes kaelasoonte, jälgides küünarvarre tugevust, koondub tema arusaam Franzist ühte ja ainukesse punkti – Dorisesse. Oma viimasesse kartusesse, et tema lihane õde nagu sääsk kaanib veretumaks lootuse – kasvatada pojast iseseisev ja sõltumatu kunstnik. Mitte kui KOOPIA tema isast, keda Doris on salatsemata armastanud, kindla sihiga ka peale surma, vaid eelkõige ERAND. Anna lihtsustatakse seletamatuks, nähtamatuks tasandiks – "Anna, sinu nõrkus on saanud Franzile takistuseks – sa neelad teda. Sinu emadus on võtnud tema vabaduse KIINDUDA ..." On võimalik, et lõpeb see, mida Anna nimetab marodeerimiseks. Doris lakkamatult ligineb, ja kui tagasi tõmbub, on ta võitnud Franzil poolehoidu – on suutnud Franzil armastuse Anna vastu suunata enesele. Omamoodi konspiratiivne nide.

Helid muutuvad tagasi helideks, selg püsib paigal. Toas on lisaks muusikale ka see CRESCENDO – arenev armastus, millele lisandub vaikimine ja pühitsetud lähedus.

YUKIO MISHIMA

SELTSILISED

Jaapani keelest tõlkinud ja saatesõna: Rein Raud

Isal oli alati kombeks mind käekõrvale võttes mööda Londoni tänavaid jalutada ja meelepäraseid maju otsida. Neid ei leidunud sugugi palju: isa pidas lugu eriti just vanadest majadest, aga kord ei sobinud talle elanikud, kord jälle mööbel, või siis peeti seal koduloomi, või kostis liiga lähedalt kirikukellade helinat ja vankrirataste kolinat, mille kohta isa ütles, et see ei lase tal magada. Ent niisugust inimest, kes isa moodi magada poleks saanud, ei olnud üldse olemas.

Isal oli seljas suur keebiga mantel, vana ja niiske, ning ka mina kandsin samasuguse mantli väikest koopiat. Ma olin üldse oma isa väike koopia, mis kõndis temaga kaasa sihitutel rändudel läbi udusse mattunud linna öö.

Ükskord hakkasin ma suitsetades politseinikule silma, aga isa ei teinud sellest üldse välja. Poisil on raske astma ja see on tal niisugune sigaretti meenutav rohi, seletas ta. Aga see ei olnud tõsi. Minu suitsud olid korralikud kanged suitsud, nende lõhnast oli isegi minu mantel läbi imibunud ja sedasi justkui natuke soliidsemaks muutunud.

Ühel õhtul kohtusime me temaga. Ta oli tol korral pisut napsitanud, aga tema kahvatu nägu tõmbas endale isa tähelepanu. See nägu oli kaame nagu kummitusel. Pealtnäha lõbusalt, aga samas sügavat masendust varjamata ütles ta kohutava, otsekui maa alt kostva häälega: "Ma olen juba kaua aega otsinud last, kes nõnda suitsetaks nagu sina." Ta oli äkitselt udust välja ilmunud ja ütles, et kõnnib juba üsna kaua meie järel. Voorimehi sõitis meist mööda, aga tema lõi meile põlglikult käega: "Sõidukite kätte me ennast ei usalda ... Aga teie olete targad. Jaa, teie olete kõige targem isa ja kõige suurepärasem poeg ilma peal ..."

Isa ja tema rääkisid kõndides midagi tasakesi omavahel, millest mina hästi aru ei saanud. Sel õhtul sattusime me esimest korda sedasi tema koju külla. Ta elas üksi. Kui ta ukse lukust lahti keeras, ei paistnud kuskil ühtki teenrit ega kedagi, ning kopitanud lõhn hakkas ninna. Minule meeldis see maja väga ning tundus, et ka isale on ta üpriski meele järele. Ent isa ei näidanud seda kuidagi välja, vaid silmitses äraoleval ilmel tema raamatutest pungil riuleid, tema antiikmööblit ning hämaras valguses sädelevaid idamaiseid seinagobelääne. Tõepoolest, siin majas leidis kõike, mis isale meeldis ning mida ta nii kaua otsinud oli. Tema pakkus isale veini ning ulatas minule karbi sigarette. Senikaua kui ta isaga rääkis, suitsetasin mina vahetpidamata, nii et tuba täitus just nagu paksu uduga. Kuna tema oli natuke vintis, ütles ta mulle, et ma näen välja nagu kahvatu konn, kes soos udu tekitab, ja võtku ma ometi mantel seljast ära, kuid nii isa kui mina istusime edasi, mantlid seljas.

Tundus, et talle meeldib väga mu isaga juttu ajada. Kui isa temaga jumalaga jättis, ütles ta, et tulge kindlasti jälle – ma reisin küll tihti, ent sellel kuul olen kogu aeg kodus, nii et tulge vähemalt kümme korda.

Samasuguseid hilisõhtusi külaskäike tema poole võtsime koos isaga väga tihti ette ning alati kostitati teda seal veini ning mind sigarettidega. Eriti meeldis talle, kui ma seal olles terve suitsupaki algusest lõpuni tühjaks suitsetasin, ning nõnda ma seal istusin, ei naernud kogu külaskäigu jooksul kordagi ega öelnud ühtegi sõna ning see ei häirinud teda põrmugi. Suur tõrvasõber oled, heitis ta mu üle nalja. Ega sa vist meie harilike inimeste igapäevaroogasid üldse ei söögi? Sinul on suur tulevik, ütles ta, minutaolisi ei saa sinuga üldse võrrelda. Ta oli alles noor, aga väga rikas. Tundus, et ta ei sallinud inimesi ning elas lihtsalt nõnda, nagu tal pähe tuli. Kord, kui ta meiega vestles, kostis aknast kaugete kellade kõla. No on vastik, ütles ta, ning mu isa jäi temaga innukalt nõusse. Ma tahaksin kolida kuskile, kus seda häält üldse ei kuuleks, ütles tema, aga Inglismaal kostavad kellad kõikjale, ning Itaalias on veel hullem. Sellegipoolest, kiitis isa tema elamist esimest korda, pole Londonis teist niisugust maja, kus kellahääl sama vähe segaks kui siin.

See juhtus ühel õhtul. Olin ikkagi natuke ettevaatamatu. Mul oli sõrmede vahel juba teab mitmeteistkümnes sigaret tol korral, ning hajameelselt lasksin ma põleva suitsuotsa mantlihõlmale kukkuda. See hakkas seal kärssama, kuid ma ei teinud katsetki tuld ära kustutada, vaid vaatlesin seda võlutult, hingasin lõhna sisse. "Hei, mis naljakas suits," ütles tema paksu vine seest minu poole vaadates. Siis tahtis ta kiiruga tule mu põlvedel surnuks taguda, ent ma lükkasin äraoleva moega tema käe külmalt eemale. Isa, kes oli mind tähelepanelikult jälginud, haaras oma kõrvalt lillevaasi ning valas vee sealt seest väkkiirelt mu mantlile. Kuivatame mantli ära, ütles seepeale tema, aga ma ei lasknud tal seda teha. Oled sa alles tõsine konnake, ütles ta siis, ning ma andsin järele. Igatahes säilitasin ma ise kogu aeg täieliku rahu.

Tundus, et isa oli lausa südamepõhjast sellesse majasse ning tema peremehesse kiinduda jõudnud. Sellisena nägin ma teda oma mäletamist mööda esimest korda. Öösiti minu käekõrval läbi udu kõndides nimetas isa tihti tema nime, kõneles temast ega salanud oma huvi selle vana, hämara ja kopitanud lõhnaga segamini toa vastu, mille igas nurgas võis mõne mööblitüki otsa komistada. Lõpuks jõudis ikkagi kätte aeg, mil tema pidi ära sõitma. Kahe kuu pärast olen ma tagasi, tulge siis kindlasti mulle jälle külla, ütles ta. Sel hetkel oli mu isa nägu ülimalt kurb, justkui ei suudaks ta kahekuulist ootust välja kannatada, ning minagi läksin veidi nukraks, kui mõtlesin, et vahepeal ei saa ma üldse nii palju suitsetada.

Kui kaks kuud lõpuks mööda said, nägi isa välja nagu keegi, kes on tähtsa otsuse teinud. Sel õhtul, kui tema pidi oma reisilt tagasi jõudma, ei suutnud isa enam oodata, võttis mind käekõrvale ja me läksime läbi uduse linna tema maja juurde. Isa sammud olid hoopis teistsugused kui tavaliselt – ta lausa lendas. Aga õnnetul kombel ei põlenud tema akendes veel tuli, uks oli lukus ning kogu maja hiirvaikne. Ta ei olnud veel tagasi jõudnud, aga mu isa see ei ehmatanud.

"Ta tuleb kindlasti täna õhtul" - isa ütles seda veendunult, nagu ta teaks, mitte ei loodaks. Mis me nüüd teeme, mõtlesin ma isa nägu uurides. Isa võttis mul käest kinni ning viis mind tuppa.

Sealt õhkus vastu kopitanud lõhna nagu tavaliselt, ent peremehe kahekuulise äraolekuga oli inimese lõhn sealt täiesti kadunud. Selle asemele oli asunud suure esemetehulga lõhn. Ma olin väga rõõmus, et isa mind sinna sisse kaasa oli võtnud. Isa ei pannud tuld põlema, vaid liikus vabalt mööda pimedat tuba ringi ning võttis lõpuks istet kõrge riidekapi otsas. Hõlmad laiali, vaatas ta toas ringi. Tule siia, ütles isa, aga mina ei läinud, vaid astusin tumeda seinavaiba juurde. Kiskusin selle peaaegu räbaldunud vaiba servapidi seinalt maha, keerasin ta rulli, panin talle tikust tule otsa ning toppisin suhu. Selle maitse oli magusam kui mis tahes tubakal, mida mulle siin majas varem oli pakutud, ning ma ei suutnud suitsetamist enam järele jätta, tõmbasin seda nagu sigaretti. Siis tegin ma lahti tema riidekapi, kus rippus suur hulk ülikondi ja särke, ning suitsetasin neid. Tuba sai lõbusat suitsu täis. Kuna isa ajas kogu mu suitsu kaminasse, ei imbunud aknast välja mitte midagi.

Isa kõndis kergel sammul ja rõõmsal meelel mööda tuba edasi-tagasi. Ta vettinud mantlihõlmad riivasid peegli pinda ning jätsid sinna õrnalt niiske jälje. Lõpuks tuli ta minu juurde, muutus pooleldi läbipaistvaks, hoidis minu kätt ja embas mu õlgu. Sel hetkel kostis kuskilt kaugelt kellahelinat, mis tundus korraks ta südant pitsitavat, ent siis läks see kohe mööda.

Isa läks tema magamistuppa ning kiskus ta voodilt maha päevateki. Siis valas ta sinna vaasitäie vett, nii et voodi sai üleni märjaks. Siin ta enam niikuinii ei maga, ütles isa. Mina heitsin naeru kihistades, niisket mantlit seljast võtmata voodisse pikali ja tegin seal suitsu. Isa vaatas helgel ilmel ainiti minu poole ja nipsutas oma mantli all vaikselt sõrmi. Tema nipsud kõlasid nagu piitsaplak-sud.

Korraga astus isa akna alla, sest hilisõiselt tänavalt kostis kellegi samme. See oli tema, kohver käes, pöördumas tagasi oma reisilt. Isa rõõm muutus lausa ülevoolavaks, ta kummardus minu kõrva juurde ja sosistas:

"Täna õhtust peale on meid kolm, pojake."

YOKIO MISHIMA (1925-1970) on kahtlemata üks kõige omapärasemaid selle sajandi jaapani kirjanikke. Teda on esitatud Nobeli preemiale, tema teosed ilmuvad järjest suuremates tiraazides, neid on tõlgitud enamikku kultuurkeeltesse ning nii Jaapanis kui ka mujal maailmas on avaldatud suur hulk tema loomingu käsitlusi, ent mõnedes põhilistes küsimustes pole tema uurijad ikka veel lõplikult üksmeelele jõudnud: kas oli ta tagurlik militarist, haige sugestiiv või hoopis avangardist, kas lähtus ta Jaapani kaduvatest traditsioonidest või siis uue aja kõige äärmuslikumatest väljendusvahenditest. Enamik biograafe püüab tema mõttemaailmas selgust saada tema teoste kaudu, kuid siingi on meil põhjust igal sammul kahelda, kui suurel määral võib neid nii-öelda usaldada ning kui kaugele ulatub neis teatraalne poos.

Tema tegelik nimi oli Kimitake Hiraoka. Esimene novell ilmus tal veel enne Teise maailmasõja lõppu, aga suurema tunnustuse saavutas ta 1949, kui ilmus "Maski pihtimus", ilmselt šokitaotlusega lugu noore mehe pentsikutest seksuaalfantaasiatest sõjaaja olustikus. Romanon

kirjutatud minavormis ja paigutub seega Jaapanis enne sõda äärmiselt levinud "minaromaani" taustale. Nendes tekstides oli boheemlike ekakommetega kirjanikel tavaks ülima avameelsusega oma eraelu probleemidest rääkida ning nõnda pole mingi ime, et selle romaani sündmusi püüti Mishima tegeliku elulooga seostada. Mõningaid paralleele leidub seal kindlasti, aga kuigi Mishima ise on hiljem arvata lasknud, et taamat kujutab täpselt tema varasemat elukäiku, ei tohiks "Maski" sellegipoolest liiga tõsiselt võtta.

Üht võib aga tema teoste põhjal siiski üsna kindlalt väita: tema maailmavaate olulisemate joonte hulka kuulub piinav ülitundlikkus ning igatsus "algse" või "tõelise" ilu järele, mis peaaegu alati hävituse või valuga seostub. Vaid ühes romaanis, "algsest puhtasse" kaluriühiskonda paigutatud "Lainete müras" (1954) lasub ta idüllil püsida, kõigis teistes teostes on ilu määratud hävimisele, kusjuures mitte mingi kurja jõu läbi, vaid ilu enese olemuse tõttu.

Mishima kuulsaim ja ilmselt ka parim romaan on "Kuldne tempel" (1956), mis põhineb tegelikult aset leidnud ning veel raamatu ilmumise ajal mäletataval sündmusel. Nimelt põletas aastal 1950 üks noor hullunud munk maha Kyoto ühe kõige kaunima templi, nn Kuldse templi (*Kinkakuji*). Mishima romaan (jällegi kirjutatud minavormis) analüüsib selle munga mõtte- maailma seestpoolt ning demonstreerib oma julma loogikaga, et kõrgeim viis ilu teenida on ilu hävitada. Mõte iseenesest ei ole Jaapanis varemgi võõras olnud: 1933 ilmunud Jun'ichiro Tanizaki novellis "Shunkini lugu" näiteks laseb naispeategelane end armastaval mehel silmad välja torgata, et see ei näeks tema vananemist. Siiski ei ole keegi teine taolist mõtteviisi oma tekstides nii jäägitult heaks kiitnud kui Mishima.

Vaatamata oma ülitundlikkusele ei hoidnud Mishima sugugi avalikkuse eest kõrvale. Pigem vastupidi, ta harrastas tolle aja Jaapanis tavatut ekshibitsionismi, näiteks korraldas ta enda aktifotode näituse. Ta tegeles ka nõrgale tervisele vaatamata raskete spordialadega ning astus mõni aeg hiljem Jaapani omakaitsejõududesse. Need ei vastanud siiski ta ootustele. Kuuekümnendate aastate lõpupoole organiseeris ta isikliku eraarmee, *Tate-no-kai* ehk Kilbiseltsi. Sellega tungis Mishima 25. novembril 1970 omakaitsejõudude staapi, pidas seal lühikese sõjalist riigipöõret nõudva kõne ning sooritas seepeale rituaalse enesetapu (*seppuku*). Selle sündmuse aeg ja koht olid eelnevalt ajakirjandusele teatavaks tehtud, nii et teatava skepsisega võiksite me kogu intsidenti ka etenduseks nimetada.

On kaunis ilmne, et teatraalsust oli Mishimas rohkesti ning ta ise pühendas teatrile küllalt palju tähelepanu. Mõned uurijad on isegi väitnud, et dramaturg Mishima ületab tähtsuselt prosaist Mishima, kuid see pole ehk tingimata õige. Tema üks huvitavamaid ettevõtmisi dramaturgia vallas on tsükkel kaasaegseid no-näidendeid, kus vanad süžeed on paigutatud kaasaega ja mugandatud kahekümenda sajandi teatri konventsioonidele (st muudetud realistlikumaks). On kaunis selge, mis Mishimat no-teatri juures võlus — ikka seesama teispoosusse ulatuv ja meie maailmale üle jõu käiv iluideaal, mis murdehetkedel siinsed niidid suudab puruks rebida ja harjunud olud segi paisata. Kaasaegsete no-näidendite kõrval on tema draamadest enam tunnustust saavutanud hiljuti Draamateatris lavastatud "Markiis de Sade" ning veel "Minu sõber Hitler". Lisaks draamatekstide kirjutamisele on Mishima mõnda aega kuulunud ka Bungaku-za teatritruppi ning esinenud mõnedes filmides.

Eesti keeles on varem ilmunud Mishima romaan "Pärast banketti" Agu Sisaski tõlkes, mis on iseenesest kaunis tähelepanuväärne kultuuripoliitiline tõsiasi, sest kommunistlikes riikides Mishimat kui tagurlikku dekadenti ei vajatud.

Novell "Seltsilised" ilmus esmakordselt ajakirjas "Bungei" 1966. aastal. Mitmes mõttes on see küllalt esinduslik näide Mishima proosast: tehniliselt laitmatu, stilistiliselt ladus ja loob oma napist mahust hoolimata kaunis veenva, kuigi kummalise ja võõrastava maailma, mille piirid reaalsusega on sama ähmased kui Mishima oma siseilma ja n-ö tegeliku elu vahel võisid ehk olla.

MALL NUKKE

on sündinud 6. detsembril 1964 Tallinnas. Lõpetas 1982. aastal Tallinna Lastekunstikooli ja 1983. aastal Tallinna 24. keskkooli tarbekunsti erialal. On õppinud H. Kivihalli kalligraafiakoolis (lõpetas 1984. a), Tallinna Kunstiülikoolis graafika erialal (lõpetas 1992). 1990. aastal ühines Mall Nukke Graafika Galerii Stuudioga, alates 1992. aastast on Eesti Vabagraafikute Liidu liige. Mall Nukke esineb näitustel alates 1987. aastast. Grupinäitused: Kopenhaagenis 1989, USA-s Eesti Majas 1990, Helsingis 1991, Kielis 1992. Personaalnäitused: Etioopias 1990, Tallinnas 1991, Stockholmis 1992. Käesoleva numbril reproduktsioonid on piltidest, mida Mall Nukke eksponeeris 1992. aasta lõpul galeriis "G" Tallinnas.

" — — — kunstnik on mängleva kergusega liikunud hedonistlikest aktijoonistustest külma kompuutergraafikasse (tema TKÜ diplomitöö sel aastal), täiesti abstraktsesse, niipeene joonega kompositsioonidesse ja nüüd, "G" – Galeriis, on taas välja pandud midagi uut. Karborundumtehnikaga võimaldab "maalida" graafikas. Mall Nukke on "maalinud" abstraktseid graafilisi lehti, valides värvideks peenelt sätendavad pronkspruunid jm, mille ilu tuleb eriti esile siis, kui töödele on suunatud vastav valgustus. Mall Nukke rõhutab, et üle kõige lähivad talle korda esteetilised väärtused, mis asuvad kõrgemal mis tahes muudest väärtustest. Seesama estetism kajastub Mall Nukke graafiliste lehtede pealkirjades, temaatikas, aga ehk ka kunstniku enda käitumises ja elustiilis."

Heie Treier, Kuidas olla loov ja huvitav? "Sirp" 20. nov 1992, lk 3.

ÜLO VALK

KUST TULI ILMALIND ?

Läänemeresoome loomisloo päritolust

Ex ovo omnia
(William Harvey)

"Loomislaulu" maailmaseletus

Eestlastelt, Ingerimaa soomlastelt, isuritelt ja karjalastelt on kirja pandud hulgaliselt rahvalaule, mis moodustavad ühtse kosmoloogilise sisuga laulutüübi. Selle aluseks on läänemeresoome rahvaste iidne ühiskujutelm, mille järgi kosmos on sündinud ühest või mitmest imelinnu munast. Eesti regivärsilise "Loomislaulu" näitena toome ühe lähema rohkem kui 150st variandist, mille ülinapp sõnastus annab edasi vaid pärimuse tuuma:

*Pääsukeine, päevalindu –
tei ta pesa söödu pääle.
Munne kolmi muna sisse:
üüts sai aoss alla ilma,
teine päevas pääle ilma,
kolmas sai kuusse taevasse.*

(Halliste. *Tedre* 1969: 15, nr 4)¹

Eesti laulus võib looja osas olla mõni teinegi tiivuline, nagu sinikirja linnuke, pärjelinnuke, vares, lõoke või lihtsalt lind, keda mõnikord "pühaks" nimetatakse. Pesapaika otsides lendab ta koplisse, kust leiab kolm pöösast (tavaliselt sinise, punase ja kuldse), valib neist välja viimase ning teeb sinna pesa. Kui munad on munetud ja pojad välja hautud, pillutab lind nad laiali ja neist saavad taeva-

kehad (päike, kuu, täht), harvem inimesed (sepp, kuningas, poiss, neiu) või ka linnud, kivid, puud, loomad. Pärnu- ja Läänemaa rannakihelkondades tõuseb see imelind merest ja laulu ühes arenduses väidetakse ta olevat sündinud saarel kasvava õunapuu viljast, mille tuul vette raputab (kajastus kosmilisest ilmapuust?). Need motiivid on tähelepanuväärsed, kuna ääretu ürgookean on paljude rahvaste loomislugude lähtepilt (esineb Piibliski) ning seob vastavat eesti laulu ka teiste läänemeresoome redaktsioonidega.

Kosmilise muna müüt on meil säilinud tänu regivärsi konserveerivale vormile, sest rahvajutuna taolist pärimust kirja pandud ei ole. Haruldase lühiteate on Mattias Johann Eisen talletanud kelleltki Saaremaa üliõpilaselt: "Kotkas lennanud vee peal. Viimaks laskunud vee peale, munenud muna, sellest munast tekkinud maailm." (E V 47(191)). Ent sellest juhuslikust ja napolisõnalisest kirjapanekust ei saa teha järeldust jutustatu rahvapäraruse kohta, sest tegemist võib olla "Kalevalast" loetuga.²

Lisaks regilauludele näib eesti rahvapärarimuses olevat siiski veel mõni jälg kunagi hästi tuntud kosmilise muna uskumusest. Noore kuu taevaseilmumisele eelnenud aega nimetatakse praegugi kuu loomiseks, mis kajastab usku, et taevakeha sünnib aina uuesti. Vähem tuntud on aga kõnekäänd "Kuu on pesas", mis ilmselt väljendab muist-

¹ Enamik regivärsivariantidest on avaldatud teoses: Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest I. Toim M.J.Eisen, K.Krohn jt, Tartu, 1926, lk 15-72. "Loomislaulu" uuema versiooni näiteid vt Eesti uuemad laulumängud I. Koost I.Rüütel, Tln, 1980, lk 284-288 ja I.Rüütel. Muistne "Loomislaul" eesti uuemas rahvatraditsioonis. Rmt-s: Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed VI. Tln, 1969, lk 102-132

² O.Loorits on oma "Eesti rahvausundi maailmavaates" avaldanud ühe analoogse jutu, mille rahvachtsuses ta ei näi kahtlevat (Tln, 1990, lk 4). Lugu on aga kahtlemata "Kalevala" ainetel loodud, sest selle mitmed motiivid (nt "vees ujuv neitsi, kes 700 aastat käima pääl on") on osutunud E.Lönnroti fantaasia viljakas.

se loomisloo keskset kujutelma – taevakeha sündi linnunast. Uskumuste järgi on suvi- se ja talvise pööripäeva aegu ka päike üheksa ööd ja päeva pesas. Kõnekad on veel ahva- päraseid päikesenimetused "taeva-" ja "päe- vamuna", mida Oskar Loorits seob rahva- lauludes mainitud mõistatuslike lindude – taevakikka ja -kanaga ning öökuke ja -kana- ga. O. Loorits arvates usuti kunagi, et taeva- kana muneb või haub igal ööl välja uue muna, mis hommikul päikesena tõuseb. (Loorits 1949:415–416.) Nende müütiliste lindude paralleelnimetused "looja kukk ja kana" näi- vad kõnelevat kujutelmast, et taeva- ja Loo- jal-Jumalal on oma majapidamine, kuhu kuuluvad ka kodulinnud (regilauludes maini- takse veel nt looja lehma ja hurta). Ent või- malik on seegi tõlgendus, et taevane kukk ja kana on ise loojad, kes annavad elu ühele uutele taevakehadele.

Eesti, soome ja karjala "Loomislaulu" va- riantide võrreldes on Matti Kuusi rekostruce- rinud laulutüübi aluseks oleva muistse pärimuse:

– Iimalind (kotkas?) lendab mere kohal, otsides pesapaika. Ta leiab selle (müüa?) ja muneb ühe või kolm muna. Tuulelil veeretab need merre ja neist sünnivad (taevas ja maa?) päike, kuu ning tähed. (Kuusi 1963:10) Hil- jem on vette tehtud pesa Eestis asendatud

*Hanhoinen ilman lintu
Lentää lekutteloo,
Etsii pesän sioa.
Siitä vanha Väinämöinen
Lykkäs polvensa merestä
Heinäseksi mäntähäksi,
Kuloseksi turpeheksi.
Hanhoinen ilman lintu
Hiero heinästä pesää
Päähän polven Väinämöisen.
Muniivi munosta 6,
7:nen rauta munan;
Hiereleöö, hauteloo
Päässä polven Väinämöisen
Siitä vanha Väinämöinen
Tunsi polvensa palavan,
Jäsenensä lämpiävän;
Liikautti polviasa,
Munat vieröväät veteh,
Karskahti meren kariin.
Sano vanha Väinämöinen:*

kopli ja põdsastega. Karjala lauludes valib lind enamasti pesapaigaks meres ujuva Väi- nämöise veest väljaulatava põlve, ingeri re- daktisioonis mätta, saare või laeva.

Soomlastelt on sel sajandil üles märgitud ka proosapärimus, mille kohaselt tähed on sündinud sepahaamriga purustatud muna val- gest ning vikerkaar selle rebust. (Paasio 1976:23.)

1829. aastal pani Lapimaa uurija Jacob Fellmann Valge mere ääres ühe karjala mehe suust kirja järgmised sõnad: "Armas vend, meil on teiega ühine usk. Kotkas lendas põh- jast, munes Väinämöise põlvele muna ja lõi sellest maailma. Sedasama usute ju teiegi." (Pentikäinen 1986:198.) Liivlastelt talletatud pärimuse kohaselt on maailm sündinud mu- nast, mille Jumal üle öla viskas. (Eisen 1926:9.)

Rahvusvaheliselt kuulsaim läänemere- soome loomisloo versioon on see, mille Elias Lönnrot avaldas "Kalevala" esimeses runos. Paraku pole laul rahvapärane, vaid kohati vabalt ümber kujundatud ja omaloomingulis- te osadega täiendatud. Seepärast toome näi- tena maailma sündi kirjeldava lõigu ühest ehtsast karjala laulust, mis ka E. Lönnrotil eepost koostades kasutada oli. Ta oli selle üles märkinud 1833. aastal Viina lauliku Ontrei Malineni suust.

*Hanekene ilmalindu
lendeleke, lookeleke,
otsides pesa aseta.
Sestap vana Väinämöinen
lükkas põlveda meresta
halja' aksi mätta' aksi,
kulurohu kamaraksi.
Hanekene ilmalindu
heinast pesada kohendab
Väinämöise põlve pealla.
Munes ta kuusi munada,
raudamuna seitsmendama.
Hakkas hani haudumaie
Väinämöise põlve pealla.
Sellest vana Väinämöinen
tundis põlve põlevada,
ihuliikme tulitavat:
põlve pisut liigateli,
munad veeresid vedeje,
pröksatid merre karile.
Sõnas vana Väinämöinen:*

"Mi munass' alanen puoli
 Se alaseksi maaemaksi;
 Mi munass' ylinen puoli,
 Se yliseksi taivoseksi;
 Mi munass' on ruskiata,
 Se päiväksi paistamaan,
 Ylähäksi taivoselle;
 Mi munassa valkiata,
 Se kuuksi kumottamaan,
 Mi munass' on luun muruja,
 Ne tähiksi taivahalla."

(---) (SKVR I:1, nr 79a.)

Kas ülemaailmne müüt?

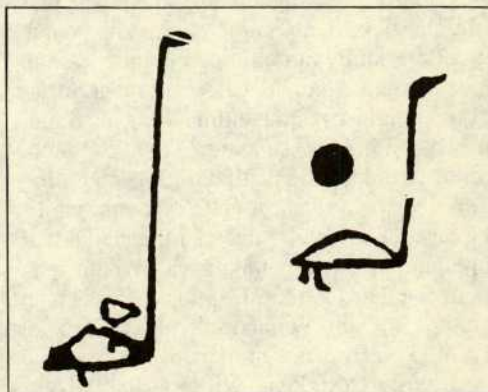
Elias Lönnrot uuris mütoloogiat võrdlevalt ja oli Jacob Grimmi kõrval üks esimesi, kes märkas esitatud rahvalaulu sarnasust mõnede väga kaugete rahvaste pärimustega. 1839. aastal ilmunud artiklis "Algloomisest" rõhutab E. Lönnrot selliste lugude ülemaailmseid ühisjooni, nagu näiteks loomisele eelnev ürgkaos, kus kõik on ühetaoline vormitu segu. Ta jätkab:

"Aasia hindud jutustavad pühaks peetud raamatuis, et esmalt hakkas see algolemine iscendast mõtlema, kujustas sellest muna ja munast sündis maailma looja Jumal Brahma, kes seadis muna ülapoole taevaks, alapoole maaks ja tegi sisust ilma ja mere. Mere keskele kerkis maismaa ja ümber tõusid raudseinad. Maismaa andis ainet igasuguste olendite jaoks, kel siiski polnud hinge, kuni looja sellegi saatis." (Lönnrot 1990:557.) "Kalevala" koostaja toonitab, et soome loomislaulul on midagi ühist india looga, kus niisamuti saab muna ülaosast taevas ja alapoolst maa. Ainult india müüdis sünnivad rebust õhk ja meri, soome rahvalaulus seevastu kuu ja päike. (Seals: 559 – 560.) Juha Pentikäineni meelet on hinduistlik mütoloogia E. Lönnrotit sedavõrd inspireerinud, et tema eepose esimeses runos on tunda vastavaid mõjusid. Väinämöise tõrjub alglooja kohalt kõrvale ebaisikulise ürgjõu personifikatsioon, femiiniine Ilmatar, kes on rahvaluules peaaegu tundmatu ja vastab jumal Brahmale. Kooskõlas india müütidega on ka loomise ajatus "Kalevalas". (Pentikäinen 1986:209;1989:142-143.)

"Mis on muna alapooli,
 saagu alla maaemaksi;
 mis on muna ülapooli,
 saagu üles taeva'aksi;
 mis on muna rebuusa,
 saagu päevaks paistemaie,
 ülemaksi taeva'asse;
 mis on muna valgeosa,
 saagu kuuksi kumendama.
 Munakoore tükikesed
 saagu tähiks taeva'asse."
 (---)

Tõlge tugineb A. Annisti "Kalevala"-tõlkele

Hiljem on kosmilise muna müüt paelunud paljude uurijate tähelepanu, kes rõhutavad selle ääretult laia rahvusvahelist levikut. Arvukaid käsitlusi lugedes tekib ja süveneb kergesti mulje, et koguilma (*koguilma* "universumi" tähenduses) munast-sünni uskumus on nii tavaline, et terve maailm on seda täis ja seega polegi läänemeresoome loomisloos midagi tähelepanuväärset. Rohkete paralleelide rägastikku võib jääda pikalt ekslema, kuid lõpuks selgub, et esmamulje oli siiski petlik. Muna kui varjatud elujõu, viljakuse ja ehk ka ülestõusmise sümbol võib tõesti olla universaalne, ent usk selle kosmogoonilisse funktsiooni pole kaugeltki olnud üldtuntud. Maailmamuna-müüdi rahvusvahelist levikut jälgides jäävad lõppkokkuvõttes sõelale vaid mõned tuumalad ja piirkonnad, kus kujutelm näib ulatuvat väga kaugele minevikku. Olgu

Müütilised luiged Äänisjärve kaljujoonistel. Ketas ja ovaal lindude kõrval kujutavad tõenäoliselt mune.

öeldud, et läänemeresoome loomisluгу on teiste seas vägagi silmapaistev, kuna jääb kujutelmа põhilisest levikualast erandlikult kaugele põhja, seistes üllatavalt eraldi. Mitte uurija töödes torkab silma püüd seostada maailmamuna müüti esmajoones indoouropa rahvastega, kelle iidseks ühispärimuseks seda peetakse. Just sellisest vaatest on vist välja kasvanud arvamus, et läänemeresoomlased on oma loomisloo kunagi õppinud indocurooplastest naabritelt. Müüdi laenulisust meil rõhutavad mitmed soome uurijad. Et sügavamalt mõista meie loomisloo omapära ja otsida selle lähtekohti, tutvume põgusalt teiste rahvaste kosmogooniliste müütidega, mille aluseks on seesama kosmilise muna kujutelm.

Hõimurahvaste paralleele

Soomecugrilaste, samojeedide ja kogu Põhja-Euraasia ürgsesse pärimusse kuulub muistend, mille järgi maa sünnib mere põhjast toodud mudast. Selle järele sukeldub veelind, keda hilisemas redaktsioonis asendab loojajumala deemonlik paarimees. (Vt Napolskikh 1991.) Sissejuhatav pilt – ürgmere kohal lendav veelind – seob seda läänemeresoome loomislooga. Ent meie kaugematelt keclesugulastelt on leitud ka kosmilise muna kujutelmа põhinevaid pärimusi, mis on seni ainsad teadaolevad Euroopa folkloori paralleelid läänemeresoomlaste vastavale müüdile.

Laplaste kosmogoonia järgi muneb part ulgumere keskele taimelehele viis muna. Nendest sünnivad taimed, kalad, linnud, mees ja naine, taimelehest saab maa. Sürjakomi pärimuses on sukelduja- ning maailmamuna-müüt ühte sulanud. Tuntakse lugu, mille järgi kaks dualistlikku loojat Jen ning Omol sünnivad kahest vette munetud pardimunast. Lind palub poegadel ülejäänud neli uppunud muna välja tuua ja vastu tema keha puruks lüüa. Ise tõuseb ta taevasse, viskub vette ja hukkub. Vennad sukelduvad, toovad kumbki välja kaks muna ning purustavad need vastu pardi keha. Nii loob Jen päikese ja head vaimud, Omol kuu ja kurjad vaimud, surnud linnust saab maa. Ka mordvalaste rahvaluulest leiame sarnase loo. Räägitud on hüggellinnust, kes muneb ilmapuu oksale

kolm muna, millest sünnivad haldjatarid Viljaema (*Norov-ava*), Metsaema (*Vir'-ava*) ja Tuule-ema (*Varma-ava*). (Ajkhenvald jt 1989:157; Napolskikh 1991:28-29.)

Pole teada, kas ka meie kaugemad keclesugulased – ugri ja samojeedi rahvad – on tundnud kosmilise muna müüti. Seetõttu ei saa seda pidada uurali või soomeugri ühispärimuseks, vaid ikkagi läänemeresoome loomislooks, millel on üksikuid vasteid hõimurahvaste loomislugudes.

Egiptuse, semiidi ja kreeka loomismüüte

Järgmine piirkond, kus kohtame usku muna kosmogoonilisse funktsiooni, on ruumis ja ajas üsna kaugel: idapoolsete Vahemeremaade muistsed kõrgkultuurid. Ürgmerest (*Nin*) esilekerkinud maailmamuna mainitakse ühes egiptuse papüüruses, mis pärineb uue riigi perioodist. (1562-1085 e.Kr.) (Enc. of Rel. V 1987:36.) Egiptlased kujutasid kuujumal Thoti tavaliselt kas iibise peaga või iibisekujulisenä. Hermopolise preestrid austasid teda kui demiurgi, kes jumaliku iibisena (Thotil võis olla ka teisi ilmumiskujusid) haudus välja maailmamuna ning jätkas loomist hääle jõul, millest sündisid neli jumalat ja neli jumalannat. Lind munes muna ürgmerest tõusnud künkale või vete peal ujuvasse pessa ning sellest sündis päikesejumal Ra. Siinkohal on märkimisväärsed ka mõned Ptah-jumala kujutised, kus näeme teda pottsepakedral muna vormimas. Pildi allkiri kinnitab, et alguse isa, igavene Ptah, lõi esmalt muna ja purustas

Paremal: See Roomast pärit marmorbareljeef kujutab munast sündinud tiivulist jumalat (Phanes?), kes hoiab vasakus käes saua ning paremas piksenoolt. Ta seisab leegitsevas minakooses, pea kohal paistab päikesekiirgus, õlgade taga kuusirp, keha ümber lookleb madu. Jäärä-, lõvi- ning sokupea jumala rinnal on ehk mineviku, oleviku ja tuleviku võrdpildid. Ellipsikujuline side sümboliseerib kosmilist muna, millest on sündinud ka sün sodiaagiringina kujutatud taevafäär. Bareljeefi nurkades on nelja tuulejumala pead.
Rmt: M. Clauss, Mithras Cult und Mysterien. München, 1990.

selle siis. Munast tulid esile päike ja kuu. (Viaud [vt märkus 3. teksti lõpus] 1987:27; Haavio 1952:56.) Egiptuse mütoloogia puhul on kosmilise muna tuntus ilmselge, ent mõningaid paralleele võib leida ka semiitidelt. Foiniikia loomislugusid kajastavad mitu antiikautorit, nagu 6. saj neoplatoonik Damaskios, kelle esitatud versiooni järgi on algaineteks ülailma kirkast valgust esindav eeter ning paksem ja pimedam õhk (*aēr*). Tuul paneb eetri ja õhu liikuma ning nende segunedes tekib viljastusjõud. Sellest sünnivad muna ning jumal Kusor, kes loob kahest munapoolest taeva ja maa. (Kempainen 1960:306.) Siidonlaste pärimust refererib filosoof Eudemos Rhodoselt, kes kinnitab, et alguses on vaid aeg, iha ja paks udu. Viimase kahe ürgalge ühendusest sünnib puhtvaimne printsiip õhk (*aēr*) ning selle liikumisest hingus (*aura*) kui elu esimene vorm. Ihast ja pimedusest tuleb ilmale muna ja maailma kujunemine jätkub. (Delaporte 1987:82.)

Ka vanakreeka kosmogoonia aluseks on idee universumi järkjärgulisest arenemisest, alates ürgkaosest kuni stabiilse korra väljakujunemiseni. (Vt Bianchi 1987.) Kosmilise muna kujutelma leiame orfikute fragmen-taarselt säilinud kosmogoonilises õpetuses.¹

See ei ole rahvapärastelt lihtne mütoloogia, vaid pigem metafüüsiline teooria, kus koguilmarengu määravad ürgjõud ja mütoloogiliste olenditena kujutatud filosoofilised printsiibid oma vastastikusel scostes. Orfikute pärimuse kosmilist muna mainib esmakordselt Aristophanes oma komöödias "Linnud" (414 e. Kr), kuid põhjalikuma käsitluse pakuvad filosoofid Hieronymos ja Hellanikos, kelle kadumaläinud teoseid vahendab Damaskios.

Orfikute vaadete järgi hakkab maailm kujunema veest ning mudast või porist (*ilys*), mis täheneb maaks. Sünnivad Kronos Agēraos ('ajatu aeg')/Herakles, keda kujutati härja- ja lõvipeadega tiivulise lohena, ning saatuse personifikatsioon Anank/Adrasteia. Nende kahe kosmilisest ühendusest tulevad ilmale helenduv eeter, lõputu kaos, pimeduse

personifikatsioon Erebos ning seejärel hõbedaselt särav maailmamuna. Munas on varjul nii mehelik kui naiselik alge, kõige oleva ürged, androgüünne jumal Protoponos ('esmasündinu') ning Zeus. Mõne orfikute allika kohaselt sünnib munast piiritu valguse jumal Phanes, kes kujundab munakoortest taeva ning maa. Aristophanes esitab sellise versiooni, et alguses lendab mustatiivuline Öö (*Nyx*) lõputus pimeduses ning muneb tuule viljastaval toimele hõbemuna, millest koorub kulditiivne jumal Eros. (Paladino 1987:38 – 41, Fragmentõ 1989:38 – 39.)

Tundub tõenäoline, et orfikute kosmiline muna ei lähtu kreeka oma pärimusest, vaid on laenatud nende mitte-indoeurooplastest naabritelt. Kreeka vanim kosmogooniline allikas Hesiodose "Teogoonia" (7. saj e. Kr) maailmamuna ei tunne ning see mütologeem kuulub spetsiifiliselt orfikute traditsiooni. (Viimased olid mütoloogia vallas üldse suured ülevõtjad, tuginedes põhiliselt Pärsiast lähtunud usuvoolele mitraismile.) 1. saj lõpus p. Kr püüdis juudi filosoof Philon näidata, et kogu kreeka mütoloogia tugineb foiniikia pärimusele. (Delaporte 1987:82.) Võimalik, et vähemalt kosmilise muna müüdi osas on tal õigus. See näib olevat suguluses semiidi traditsiooniga, mis omakorda tugineb ehk egiptuse kujutelmadele.

Sellist tausta arvestades pole üllatav, kui leiame maailmamuna kajastuse ka Vana Testamendi loomisloost, ehkki tõlkes seda enamasti edasi ei anna. Esimese Moosese raamatu teine salm lõpeb eestikeelses Piiblis sõnadega "Jumala Vaim hõljus vete kohal". Heebrea tekstis on tegusõnaks *rāhaf* – haruldane verb, mida teisel (5. Moos. 32, 11) kasutatakse kotka kohta, kes kaitsvalt oma poegade kohal hõljub. Seejärel leiame ka loomisloost tõlgetes tavapäraselt sellise sisuga vaste, ehkki sõna põhitähendus on ähmane heebrea keeles, ent mitte süüria keeles, kus sama sõnatüvi tähendab 'end millegi üle heitma, hauduma'. (Gesenius 1915:756.) Nii võiks seda kirjakohta ehk tõlkida ka nii "Jumala Vaim haudus vete peal". Just selline

¹ Orfism on oma kirjandustraditsiooniga usuvoole, millega on ühenduses 6. saj e. Kr. Traakiast Kreekasse levinud Dionysose müsteeriumid. Oma nimetuse sai orfism müütiliselt lauliktargalt Orpheuselt. Järgnev orfikute kosmogoonia ja teogoonia kokkusurutud esitus on paratamatult lihtsustav, täpselt vt "Fragmentõ rannih gretšeskih filosofof I". Moskva, 1989, lk 46-65.

motiiv esineb ühes Ugariti kosmogoonilises poeemis, kus Jumal haub kaosest välja elu. Vaimu või hinge kujutamist linnuna on tuntud paljudes kultuurides.

Käsitletud piirkonna uskumustest lähtub ilmselt Kirde-Aafrika pärimus, mille järgi maailm sünnib plahvatavast tähemunast. Selles on varjul kolme peaga lohe, kelle esimene kangelane tapab ja sooritab seejärel kosmilist puud mööda rännaku allilma. Sellist müüti on esitatud igas pulmas sissejuhatusena ning pulmakommetesse kuuluv rituaalne muna purustaminegi sümboliseerib tähemuna plahvatust. (Tóporov 1967:95; 97.) Lohe või demonliku olendi sünd munast on laiemalt tuntud motiiv. Keskaegses Euroopas usuti, et basilisk sünnib ilma rebuta kukemunast, üle seitsme aasta vanuse musta kuke munast kardeti sündivat lohe. Meilt on Karja kihelkonnast üles märgitud järgmine uskumus: "Munadepühaks keedetud muna minna seitsme aasta pärast kuratiks, kui teda lastakse nii kaua seista." (Hiemäe 1981:260.)

India maailmamuna: kas indoeuroopa ühisusk?

Kosmilise muna müüdi väga lai levikuala jääb Aasia lõuna- ja kaguossa. E. Lönnrot ja J. Grimm olid esimesed, kes märkasid läänemeresoome loomisloosarnasust india müütidega. Rohkem kui poolteist sajandit on neid paralleele aina korratud ja üks seelõttu ole süvenenud ka usk, et meie loomisloos juuri tuleks otsida just sealtkandist. Kui õnnestuks kuidagi näidata, et läänemeresoome laulikud on india tarkade püha õpetuse edasikandjad, oleks see meile justkui suureks auks. Põhiliselt brahmanistlikele allikatele tugineb ka usk maailmamuna kujutelma protoindoeuroopa päritolusse.

Indias esindab kosmilise muna usku kõige selgemalt hinduistlik õpetus *Brahmāṇḍa*'st, mis tõlkes tähendab "(looja–jumala) Brahmā muna". Väljend märgib nii sündiva maailma varjatud algolekut, kontsentreeritud kosmilist potentsi kui ka praegust universumit tervikuna, mis samuti usutakse olevat muna-

sarnane. Hinduistlik püha tekst "Višnu-puraana" annab temast järgmise kirjelduse: "See hiidmuna, mis kätkes endas algaineid ja puhkas vetel, oli Brahmā-kujulise Višnu täiuslik loomulik eluase ja seal võttis Višnu nähtava kuju. (---) Selles munas olid mandrid, mered ja mäed, planeedid ja kogu ilma osad, jumalad, demonid ning inimsugu." (I:2.) "Bhāgavata-puraana" kõneleb algainete koondumisest, millest sünnib muna. See on elutu ja liikumatu, ujub ürgookeanis ning jumal Išvara on selles tuhat aastat. Tema nabast idaneb lootosevõrse, mille pung särab otsekui tuhat päikest. Sellest sünnib Brahmā, kes loob maailma omaenda kehast. (III:20.) Viimane, 18. puraana on ligi 25 000 vārsi pikkune teos ja vastav teema on seal nii tähtsal kohal, et see kannabki pealkirja "Brahmāmuna (*Brahmāṇḍa*) puraana".

Ent puraanad on suhteliselt hilised allikad, olles põhiosas loodud perioodil 4. – 9. saj p. Kr. Seepärast pöördume vanimat aaria pärimust esindava kultushümnide kogu "Rigveda" poole, mida võib dateerida aastatesse 1500 – 900 e. Kr. Teos kajastab mitmeid üksteisele vastukäivaid kosmogoonilisi vaateid, millest kõige sügavamalt ja filosoofilisemalt mõjub kuulsal "Loomise laulu" (X:129) agnostiline hoiak.¹

Kosmilist muna ei leia me kuskilt, kuid kõrvalise motiivina mainitakse kahes tekstis ürgookeanis ujuvat kuldset loodet/idu (hiraṇyagarbha), millest sünnib demiurg:

*tām id gárbbham pathamām dadhra apō
yatra devāḥ samāgachanta víšve
(X:82,6)*

*hiranyagárbhah sám avartatāgre
bhūtāsya jātāh ēka pátir āsī
sā dādharma prthivīm dyām utēmām
(X:121, 1)*

*Sedasinast loodet kandis algul vesi,
kus olid koondunud kõik jumalad.*

*Alguses tekkis kuldne loode,
/sellest/ sai loomise ainuisand.
Ta toetas maad ja taevast.*

¹ Linnart Mälli tõlget sellest hümnist vt J. N e r u, India avastamine. ""Loomingu" Raamatukogu" 1978, nr 24 – 26, lk 20 – 21.

Viimati tsiteeritud hümn ülistab kuldsest loo-
test sündinud looja Pradzapati kosmilisi vä-
gitegusid ning kirjeldab teda kui proto-
indocuroopa mütoloogია ürghiidu (india *Pu-
ruša*, skandinaavia *Ymir*), kelle keha tükelda-
misest sünnib maailm. Mõnikord on sõna
hiranyagarbha euroopa keeltesse tõlgitud
vastega 'kuldne muna', kuid sellega ei saa
nõustuda. Veedades esineb *garbha* vaid tä-
hendustes 'emaüsk; loode, ihuvili; võsu, idu'.
(Grassmann 1873:387.) Kosmagoonilises
kontekstis seostub *garbha* ka tule ning päike-
sega, mis sünnivad ürgveest. *Hiranyagarbha*
märgib seega lihtsalt kosmilise potentsiga
elualget. Muna on nii veedade kui sanskriti
keeles tähistatud teise sõnaga (*anda, ānda*).

Vanimast india aarialaste kirjandusest ei
leia me ilmselgeid jälgi kosmilise muna
usust. Ent siin ei saa maha vaikida üht teist
probleemaatilist nimetust, mida kiputakse
vaadeldava müüdiga ühendama. Nimelt mai-
nitakse "Rigvedas" umbes 30 korda tõusva
päikesega samastuvat jumalat *Vivasvat*'i
(*'sārav*'), keda kolmes kohas on nimetatud
Mārtāṇḍa'ks. 14. sajandi kuulsa "Rigveda"
kommentaatori *Sāyaṇa* arvates tähendab see
sõna lindu ja Vana-Indias kujutati päikest
tõesti tiivulisena. *Sayana* tõlgendus on küll
õige vaba ja poeetiline, kajastades tema pe-
riodi vaateid. Siit lähtuvad vist ka 20. sajandi
teaduskirjanduses käibeile läinud tõlke-
vasted 'muna poeg' ning '(surnud) munast
sündinu', mis pole samuti täpsed. Munast
sünni tähendus on siin juurde mõeldud, sest
sõnasõnalt tähendab väljend 'surnud muna'
(vastandina elavale munale, s.o looma või
inimese testiikulile).¹

Müüdi järgi ei ole *Vivasvat* ehk *Mārtāṇḍa*
ilmale tulnud munast, vaid ta on jumalanna
Aditi viimane, kaheksas poeg, kes sünnib
vårdjana – kätetuna, jalutuna ning täiesti si-
ledana ning ema hülgab ta. Teised vennad
Aditjad raiuvad *Martanda* küljest kõik liigse
ning hiljem saab sellest munakujulisest pal-
list päike ja inimsoo esivanem. Näib, et väl-
jend on lihtsalt päikesepoeetiline sünonüüm,
üks "Rigveda" kujundlikule keelele iseloo-
mulikest metafooridest. Mitmete rahvaste

*D. Lauški*ni tõlgenduse järgi on sel *Äänisjärve*
kaljujoonisel vikerkaaremärki kandev ilma-
lind, kelle munast sünnivad päike ning looma-
dena kujutatud tähtkujud. Maailma algus
läänemeresoome loomisloos seostub ürgme-
rest esile kerkiva saarega. Nii polegi ehk ju-
hus, et petrogrüüf asub saarel.

folklooris võrreldakse päikest munaga, kuid
see ei tähenda veel uskumust, et ta oleks
munast sündinud. (Kuldse päikesepähe ja muna-
rebu väline sarnasus on kosmilise muna müü-
di üks ilmseid lähtekohti.) Kuigi "Rigveda"
autorite mõtteviisile on tunnuslik, et võrdlus
ja metafoor on sageli võrdväärne samastami-
sega, ei saa nimetust "*Mārtāṇḍa*" pidada
kindlaks tõendiks, mis kinnitaks india aaria-
laste usku muna kosmagoonilisse funktsioo-
ni juba sel vanimal ajajärgul.

Selgesõnaline kujutelm maailmamunast
hakkas tekkima vist alles perioodil, mil vee-
dade tekstid olid lõplikult valmis. Algeos oli
see küll olemas tule ja päikesega seostuva

¹ Võimalik oleks ka tõlge "sureliku muna", samuti võiks lihtsalt piirduda teadmise, et liitsõna
esimeses pooles esineb indocuroopa verb **mer-, mer* γ - ('surema'). *Mārtāṇḍa* kui inimsoo esivanema
kuju ulatub tagasi indoiraani ühisaega, tema vaste iraani mütoloogias on *Gayomart*.

kuldse loote mütoloogiami näol, kuid selle prototüübi esmakordset transformeerumist maailmamunaks näeme alles "Tšhändogjapanišadis" (7.-6. saj e. Kr). Vastav katkend sellest kireva sisuga teosest on järgmine: "1) Päike on Brahma, selline on õpetus. Siin antakse seletus. Esmalt oli see [maailm] olema **matu** ja sai olevaks. Ta hakkas kasvama ning **muutus** munaks. See püsis aasta, purunes ja munakoore kahest poolest oli üks hõbedane, teine kuldne. 2) Hõbedane on maa, kuldne – taevas. Väline kest on mäed, sisekelme – pilved ja udu, sooned on jõed, lootevedelik – ookean. 3) Ja sündis ka päike. Tema sünniga puhkesid hüüded, hõiked ja [sündisid] kõik olendid ning ihad." (III:19.)

Teine, varasem tekst, kus räägitakse kosmilisest munast, on "Šatapatha-braahmana", kus näeme sõnastuse osas samuti üleminekut lootekujutelmalt muna-ideele: "Alguses ei olnud muud kui ainult vesi, merevesi. See ihales vilja kanda. Vesi andus kuumusele¹ (*tapas*) ja nii tekkis kuldne loode. Siis veel aastaid polnud, aga see kuld muna ujus vees aasta. Seejärel sündis sellest mees, kes oli Pradžāpati. Kuna Pradžāpati sündis aasta möödudes, sünnitab ka naine, lehm või mära aasta jooksul. Ta purustas kuld muna, kuid siis polnud veel toetuspaika. Nii ujus teda kande v kuldne muna terve aasta. Aasta pärast püüdis ta rääkida ja ütles "bhūh" ('maa') ning sellest sai maa, [ta ütles] "bhuvah" ning sellest sai taamal õhuvald, [ta ütles] "suvar" ning sellest sai taamal taevas. Et Pradžāpati hakkas rääkima aasta pärast, püüab ka laps aastasel rääkima hakata." (XI:1,6, 1 jj.)

Vanematest india kirjalikest allikatest esineb maailmamuna-kujutelm veel "Manu seaduseraamatus", ceposes "Mahābhārata" ja mujalgi. Aja jooksul võime täheldada müüdi edasiarenemist hinduistlikus traditsioonis põhjalikuks kosmogooniliseks õpetuseks. Ent selle algkujuks Indias on kuldse loote motiiv, mis ei tõesta kosmilise muna idee kuuluvist protoindoeuroopa pärimusse (ehkki päriselt välistada seda ei saa). Sageli korratud tees vaatlusalusest müüdist kui põlisest

ja spetsiifiliselt indoeuroopalikust usust äratav seega kahtlust. India aarialaste Brahmāmuna õpetus näib hoopis olevat suguluses Ida- ja Kagu-Aasia rahvaste pärimusega. Kosmilise muna usk on seal ürgne ning selle keskne motiiv, demiurgi sünd isetekkinud algmunast, langeb kokku hinduistliku traditsiooniga. Aja jooksul nihkus indoeurooplaste asustusala Induse jõgikonnast Gangese suunas (st Loode-Indiast kirdesse) ja üha enam õpiti tundma nende alade põlisrahvaste pärimust. On tõenäoline, et juba India alguskaal uskusid kosmilisse munasse ja aaria braahmanid said inspiratsiooni neilt. Nii kreeka kui india muna-kosmogooniad näivad lähtuvat naaber rahvaste mütoloogiast ja sel juhul pole põhjust rääkida vastavast müüdist kui indoeuroopa ühispärimusest. Nõrga ühenduslülil india ja kreeka õpetuste vahele loovad küll Iraanist lähtunud usuvoolu *mitraismi* mõned kujutelmad, nagu hiljem päikesejumala funktsiooni saanud Mithra kujutamine tiivulisena ja tema samastamine munast sündinud Phaneseaga Kreekas. Ent autorile teadaolevad iraani mütoloogia paralleelid on kahvatud, kuuluvad suhteliselt hilisesse aega ja on ehk isegi seletatavad India kui võimsa kultuurikolde mõjuga, mille kiirgus ulatus läänes kaugele. Et pidada kosmilise muna müüti indoeurooplaste ühispärimuseks, tuleks sellele leida vaseid näiteks slaavi, balti või germaani mütoloogiast, kuid selgesõnaliselt kajastusi leitud ei ole. V. Toporov on esile tõstnud slaavi paralleelid: motiivid surematu Kašitsei munasse peidetud surmast ning kuningriikide muutumisest munaks vene ime muinasjuttudes, kuid nende lähisugulus kosmogooniliste müütide maailmamunaga on küll kaheldav. Läti kosmilise muna motiivil põhineva loomismuistendi on J. Balys tunnistanud rahvaluulekoguja võltsinguks.² (Toporov 1967; Kuusi 1956:56;78.)

Autor tänab heade nõuannete eest tekstide tõlgendamisel Märt Läänemetsa ja Urmas Orast, eriti aga Marju Lepajõed, kes aitas mõista, kui võrd tähendusrikkad võivad olla mõned pealtnäha lihtsad sõnad.

¹ Sanskriti sõna *tapas* märgib nii kuumust kui askeesi (viimane tähendusvarjund on küll hilisem) – eelkõige lihasuretamist päikesepaistel. Eks ole seegi loov tegevus, mis viib kõrgematele teadvusseisunditele.

² J. Balysega sama meelt on balti folkloori suurimaid asjatundjaid L. Sauka (suuliselt saadud teade).

MART RAUDSAAR

RIIGIPÖÖRAJAD EI-TEA-KUST

"Päästeorganisatsiooni" nurjunud augustiputš 1924

Vastiseseisvunud Eesti vaevles aastail 1923–24 rasketes poliitilistes ja majanduslikes va-pustustes nagu nüüdki ning ka siis leidis inimesi, kes seaduslikku võimu "ebanor-maalseks" pidasid.

5. – 7. mail 1923. aastal toimunud II Riigikogu valimisi nimetas press "ebaloomu-likeks", sest 24st kandideerinud erakonnast pääsesid parlamenti vaid 14 ning ülejäänutele antud enam kui 16 000 häält läksid kaotsi. Valimistel võitsid parempoolsed jõud ees-otsas Põllumeestekogudega, kelle üks liid-reid Konstantin Päts sama aasta augustis ka valitsuse moodustas.

1923. aasta kehv viljasaak vähendas siseturu ostujõudu ja ohtralt krediite saanud kaubandusettevõtted sattusid raskustesse. Majanduses nurjusid lootused avarale Vene turule ja rohkele Vene transiitkaubandusele. 1923. a ületas sissevedu väljaveo 3,6 miljardi Eesti marga võrra (1923. aastal 1 dollar = 345 Emk).

Suurenes elukallidus – kui 1920. aasta algul oli päevane elatuskulu 50 Eesti marka, siis kolm aastat hiljem juba 156 marka.

Niisugune olukord tekitas ühiskonnas käärimist ning põhjustas 1924. aasta märtsis valitsuskriisi, mis tõi võimule uue, keskera-kondade koalitsiooni valitsuse eesotsas Fried-rich Akeliga.

Insener Eduard Reinkubjase meelest pol-nud uus valitsus põrmugi parem ning tema arvates vajas Eesti Vabariigis maksev kord üleüldse põhjalikku parandamist. Loomulikult võis Reinkubjase arust uppuvat riigilae-va päästa vaid tema ise ja nõnda asutas ta sama aasta algul Tallinnas "Päästeorganisat-siooni", mille eesmärgiks sai "ebanormaalse valitsuskorra kukutamine".

Kaitsepolitsei jõudis "Päästeorganisat-sioonile" jälile üsna varsti pärast selle asuta-mist ning eestimaalased võisid asjaosaliste nimesid ajakirjanduse veergudel lugeda va-rem, kui need ise seda ehk oleks soovinud.

"Postimehe" esiküljel seisis 3. augustil 1924 kaksikpealkiri:

KUIDAS SÜVINE KUUMUS PEAAJUDE PEALE MÕJUB.

SALAORGANISATSIOONI "UUS RIIGI PÕHIKIRI"

Neil päevil sai kaitsepolitsei organisat-siooni jälgile, kes kavatsenud nn. parempool-set riigipööret toime panna Itaalia eeskujul. Organisationsioon olevat alles õige noor, tege-vuses kõigest kolm kuud. Ühenduses jälgile saamisega, on Tallinnas toime pandud arre-teerimised. Kuuldavasti seisavad selle orga-nisationsiooni eesotsas umbes 10 isikut. Suurem osa nendest kaelakohtuliku minevikuga. Or-ganisationsioon oli juba välja töötatud ka nn. "riigi põhikiri", mille järgi esialgu kavatseti maksma panna midagi diktatuuri taolist. Ühtlasi oleks selle "põhikirja" järele uuenda-tud Eesti riigis üks ainuke ministeerium, mida pidanud juhtima nõukogu. Hiljem kavatsatud valida president ja temale 2 abi. Organisa-tiooni tabamisel olevat leitud muu hulgas ka sõjaministeeriumi valdamise plaanid ja kor-raldused riigikogu liikmete ja kõikide endiste ja praeguste ministrite arreteerimise kohta. Hiljem olevat neid aga kavatsatud jälle va-baks lasta. Üldiselt paistab, et kogu see ka-vatsus kannab halva naljategemise laadi.

Asja uurimine kestab praegu edasi, selle-pärast on üksikasjade avaldamine enneaeg-ne. Kuuldavasti ei võetavat poliitilistes ringkondades kogu seda kavatsust tõsiselt.

Kaks päeva hiljem mainis ajakirjandus juba konkreetseid nimesid. 5. augusti "Posti-mees" kirjutas:

(...) Uurimine on selgeks teinud, et orga-nisationsiooni peategelaseks oli 33aastane Eduard Reinkubjas... (...) – Tema avaldanud kõige suuremat tegevust ja pidi saama meie tulevaseks Mussoliniks. Tema ülesandeks pidi jääma organisationsiooni meelest kõige tähtsama asutuse, sõjaministeeriumi ülevõt-mine, kuhu tulevane Mussolini pidi ilmuma

koloneli vormis. (...) – Ühtlasi selgub, et sõjaväelane Pants olnud ka kommunistide organisatsiooni liige. Sellega on ka seletatav, et kommunistide põrandaalustes ja põranda-pealsetes lehtedes on ilmunud teateid fascistilise liikumise üle Eestis, kuna teised surelikud sellest midagi ei teadnud.

Ka Tallinna lehed kulutasid palju esikülgede ruumi plaanitud riigipöörde valgustamiseks. Pealkirja all "Riigipöörde tegijad ei tea kust" kirjutas 5. augusti "Kaja":

(...) Vähesed tunnevad Tallinnas ehitusmeister Reinkubjast, kes teda aga tunnevad, siis küll halvasti kõigest. Olevat Venest tulnud optant, kuuldavasti insener. Teinud siin oma usaldajatele palju kurja. Tal sekeldusi ka kohtuvõimudega ja politseiga. – Koos käidud kuuldavasti tema, Reinkubjas'e ja endise Tallinna notaarius Väli kontoris. – Väli tagandati mitte kaua aega tagasi notaariuse kohalt ja anti kohtu alla. Olnud mõnesugused kelmused. Mõisteti, nagu mäletame, aastaks vang, kuid protsessi edasi. – Oli omal ajal asutava kogu liige, rahvaerakonna rühmast. – Nende hulgast ei puuduvat ka see politseikordnik, kes omal ajal võltsitud korjanduse raamatuga politseikursustele raha korjas. Isegi mõned lahtilastud kriminaalpolitsei ametnikud seltsinud sinna. (...) – Kõike seda kuuldes ja lugedes peab küll otsusele tulema, et meestel põhjust oli maksva riigikorra vastu pahane olla. – Peab arvama, et paragrahv 102 nende jaoks kindel on.

Viimane järeldus oli igati asjakohane. Selgus, et putšistid Eduard Reinkubjas, Leonhard Tomp (26a), Johannes Holm (25a), Nikolai Pants (21a) jt olid oma asja igatahes tõsiselt võtnud juba 1924. aasta kevadel, ammu enne 25kraadiseid suveilmu. Ja mis veel vihjetesse "peaajude" suunas puutub, siis väitis vähemasti organisatsiooni nina mees Reinkubjas ülekuulamisprotokolli andmetel, et "mina isiklikult haige ei ole olnud, ei ole mingeid epideemilisi ega teisi haigusi põdenud. Oma vanemate tervisliku seisukorra kohta mina midagi ei tea, sellepärast, et mina noorelt vanematest lahkusin. Ei ole minul erilisi põrutusi, kukkumisi ega teisi organismi rikkeid olnud, ei ole kannatanud peavalu ega ka mingisuguste närvirikete all".

Kaitsepolitsei contra "Päästeorganisatsioon"

Lähema ülevaate "Päästeorganisatsiooni" (edaspidi: PO) tegevuse üksikasjust saabki Kaitsepolitsei paberite kaudu (Eesti Riigi Arhiiv, f 927, nim 2).

Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülema abi ja sama jaoskonna agentuuri juhataja Eduard Kapsta kirjutab oma kokkuvõttes 28. juulil 1924, et juba 1924. aasta aprillikuu lõpul oli agentuuri teel teatavaks saanud Tallinnas tegutseva salaorganisatsiooni olemasolu, mis korraldas sõjariistus jõude Eesti riigikorra kukutamiseks ja uue valitsuskorra maksmapanemiseks. Lähemal uurimisel andmed täienesid, selgus insener Eduard Reinkubjase juhtroll, organisatsiooni nimetus ja struktuur:

"PO ümber sõjariistus jõu koondamiseks on Reinkubjasel omad agitaatorid, kes mõtteosalisi eneste ümber koguvad ja nendele organisatsiooni tegevuse sihti ja kava ning programmi valgustavad. Kui organisator leiab mõtteosaliste hulgast organiseerimise võime ja võimalusega isikuid, siis tutvustatakse neid Reinkubjasele, kellega Reinkubjas isiklikult ühendust pidama ja juhtnõore andma hakkab ning organiseerimise üle teateid vastu võtab." Kui suur oli Reinkubjase "agitaatorite" ja PO liikmete arv, ei õnnestunud Kaitsepolitseil teadete kogumisel ega hilisemal juurdlusel kindlaks teha. Tõenäoliselt ei teadnud Reinkubjas täpseid arve isegi, hinnates oma jõude tublisti üle, sest kaastöölised ei valgustanud olukorda organisatsioonis talle alati tõeselt.

Nii andis Reinkubjase üks lähemaid kaaslasti, merelennu-eskadrilli reamees Nikolai Pants talle regulaarselt valetateid kihutustöö olukorra kohta lennuväes.

"Valetasin talle," tunnistas Pants hiljem ülekuulamise protokollis, "et minu organiseerimise töö lennuväe sõdurite seas suurepäraselt edeneb ja et minul juba kümme kord liikmeid organisatsiooni koondatud on."

Kaitsepolitsei agentuuri teadetes paisus arv veelgi: "Nagu Pants ise on rääkinud, olla tema kihutustöö alal häid tagajärgi saanud, sest olla juba u. 20 poolehoidjat senini kogunud, kes on nõus PO-juhtnõõride järele riigipöördes tegelikult sõjariistus osa võtma."

Pantsi säärast käitumist aitab võib-olla seletada fakt, et Reinkubjas andis mõnele oma "organisaatorile" rahalist toetust, sh ka Pant-sile.

Ka hilisematel kohtumistel andnuvat Pants Reinkubjasele valeinformatsiooni: "Sest mina tahtsin teda sihilikult valearvamisel pidada, et temalt väljaastumise päeva teada saada ja siis oma ülemusele sellest ette kanda."

Viimases väites võib aga ka kahelda, sest juba juunikuu alguses oli Reinkubjas esimest korda teatanud, et organisatsioon on piisavalt tugev ning juhid on otsustanud riigipöörde veel samal kuul teostada.

Määratud aja kättejõudmisel lükkas Reinkubjas riigipöörde toimepanemise jaanipäevani, põhjendades seda mõnesuguste puudujääkidega organiseerimistöös. Jaanipäeva lähenedes otsustas Reinkubjas pöoret veelgi edasi lükata, sest ta kartnuvat Eesti vetes külastkäigul viibivate välisriikide sõjalaevade sekkumist, mis võinuks plaanid nurjata. (Juunikuus viibis Läänemerele lõepoolsest Inglise torpeedohävitajate flotill, 7. – 12. juunini seisid viis sõjalaeva kapten S. R. Bailey juhtimisel Tallinna reidil.)

Laevastike lahkumise järel määrati üles-tõusu alguseks öö vastu 30. juulit, kust Reinkubjas selle taas edasi lükkas ööle vastu 2. augustit – öeldavasti seoses kellegi tähtsama organisaatori ärasõiduga. Nüüd paistis asi kindlam kui kunagi varem.

"27. juulil sellel aastal oli aga Reinkubjas oma organisaatoritele teatanud (...), missugusel ööl väljaastumine tingimata ka ette saab võetud," märgib Kaitsepolitsei ametnik Eduard Kapsta oma kokkuvõttes murelikult, "sest selleks on kõik eeltööd tehtud ja riigipöörde õnnestumisele võib täiesti kindel olla ning praegune aeg on selleks kõige kohasem, sest praegune äärmiselt vilets majandusline seisukord aitab iseenesest kaasa."

Reinkubjas seletanud Kaitsepolitsei agendile, et "riigipööre ei nõudvat kuigi palju jõudu", sest et temal rahva meeleolu on uuritud ja faktide kogumisega kindlaks tehtud, et "suurem osa rahvast ja peaaegu kõik sõjaväelased praeguse valitsusega rahul ei ole ja suurel häämeelidel paremat valitsust saada soovivad ning igal juhtumisel praeguse riigi-

korra kukutamise poolt on ja kaasa aitama saavad."

Reinkubjas rääkinud ka seda, et igas tähtsamal sõjaväeosas on PO organisaator loonud rakukese, mis väeosa ülevõtmist toetab ja on abiks väeosas olevate sõjariistade valutamisel. Eriti lootnud Reinkubjas autotankide divisjonile, kus olnud hästi organiseeritud salk sõdureid, kes väljaastumisel esimestena soomusautode ja tankidega riigipöõret toetama hakanuks ja asutusi väevõimuga alistanuks. Samuti arvestanud Reinkubjas suure toetusega lennuväes.

Hiljem, 29. aprillil 1925. aastal leidis "Päevaleht" Reinkubjase kohtuprotsessi val-gustades sellest faktist tähelepanuväärse paralleeli 1. detsembri kommunistide üles-tõusuga:

Huvitav on märkida, et mõlemad tähenda-tud väeosad ka 1. detsembri mässu perspek-tiivides kommunistidel paremate jõududena olid arvestatud, millest kindlasti võib järe-l-dada, et Reinkubjas oma mässu kordamine-kut just samade tegurite peale rajas, mis kommunistidel nende mässukatse juures mõõduandvad pidid olema, nimelt kabuhir-mu sünnitamisega linnas tankidega ja õhus lennukitega.

Kaitsepolitsei agentuuri andmeil lootnud Reinkubjas sõjariistus jõudu saada ka Kes-kvangimajast vangivahtide hulgast, kus olnud selleks tarvilikud tööd tehtud ning Reinkub-jas öelnud enesel olevat tuttavaid ka politsei-reservis.

"Et viimane ja kindlam väljaastumise aeg Reinkubjase poolt ööseks 1/2 augustit selle aasta peale kindlaks on määratud," kirjutab Kapsta, "siis on Reinkubjasel riigi- ja sõja-väeasutuste ülevõtmise kavad kokku seatud ja teatavad salgad ära määratud. (...) Peale sõjamineisteriumi ülevõtmist on Reinkubja-sel plaanis kogu revolutsioonilist juhtimist oma kätte võtta ja sõjamineisteriumi oma staabiks teha. Teadete järgi on Reinkubjas eelpoolnimetatud Johannes Holmi omale tähtsamate riigitegelaste ja kõrgemate riigiametnikkude elukohtade kindlakstegemise alal kui endist politseinikku kasutanud, kelle-le kohuseks teinud teatavate isikute elukohad kindlaks teha, et tarvilisel korral neid hõlp-sam arretereida on."

Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülem pidas agentuuri juhataja 28. juuli aruandes esitatud fakte piisavaks, et asuda viivitamatult PO likvideerimisele. 30. juulil 1924 andis ta välja korralduse läbiotsimiseks Eduard Reinkubjase, Nikolai Pantsi ja Leonhard Tompi korteris ja nende päralt olevates ruumides.

Samal päeval kell 4.15 ilmus Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülema abi Julius Eiskop manukatega Eduard Reinkubjase korterisse Sõrensi tn 14 krt 5. Eiskop tegi Reinkubjasele ettepaneku loovutada tema valduses leiduv riigivastane kirjandus vabatahtlikult, millega Reinkubjas ei soostunud. Seetõttu sooritas Eiskop Reinkubjase ruumides läbiotsimise ning leidis raamatu-riiulist ühe raamatu vahelt sõjaministeeriumi plaani, magamistoast kummuti pealmisest sahtlist käsitsi kirjutatud 10punktilise "Eesti Vabariigi praeguse ebanormaalse maksva korra kukutamise programmi" ja 26punktilise "PO-põhikirja üldisi sihtjooni Eesti Vabariigis võimu ülevõtmise puhul", lisaks märkuste ja aadressidega märkmiku ning 5 üksikut lehekest märkmete ja aadressidega.

Samal päeval otsiti läbi reamees Nikolai Pantsi asjad tema teenistuskohas merelennu- eskadrillis, kusjuures leiti lendleht "Kommunist" 5. juulist 1924. aastast. "Seda seletada ei oska, mil moel nimetatud lendleht tema kätte seljakotti on sattunud," seisab läbiotsimisprotokollis.

Pantsi ülemus merelennu- eskadrillis allohvitsser Kivi rääkis ülekuulamisel, et oli Pantsi asjade hulgast varemgi leidnud kommunistlikku kirjandust. "Sellest kirjandusest oli temal üks brožüür päälkirjaga "Meie sõjariist", ütles Kivi kaitsepolitseile, "ja teine päälkirjaga "Maha kommunism, elagu sotsialism". Kivi tunnistas, et Pants jätnud talle niisuguse mulje, nagu ta eneses midagi varjaks. Otse ülemusele polnud Pants kordagi vastu hakanud, kuid allohvitsserile paistnud selgelt silma, et "tema ennast sõjaväe distsipliini alla ei tahtnud painutada ja alati käsklusi vastumeelselt täitis".

Ka Pantsi asjade seast leiti läbiotsimisel "PO-põhikirja üldisi sihtjooni Eesti Vabariigis võimu ülevõtmise puhul". "Sihtjooned" on minule läinud esmaspäeval postiga saadetud," seletas Pants ülekuulamisel, "kuid saat-

ja on minule teadmata, sest ümbriku olen ära hävitanud ja ümbrikus midagi muud peale eelnimetatud lehe ei olnud. Läbiotsimise juures leitud paberit tahtsin mina vägivaldselt kaitsepolitsei ametniku käest ära kiskuda sellepärast, et teadsin, et selle läbi võib minule pahandus juhtuda, kuid minu katse paberit omandada ei läinud korda."

Leitud materjalid olid piisavad vandenõu ninaameeste vahi alla võtmiseks ja Keskvangimajja toimetamiseks.

Nõnda ei jõudnud Reinkubjas koloneli-vormi proovikski selga ajada. 30. juulil, arreteerimisega samal päeval kuulas Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülema abi Julius Eiskop ta sama jaoskonna kantsleis üle.

Juhi elust

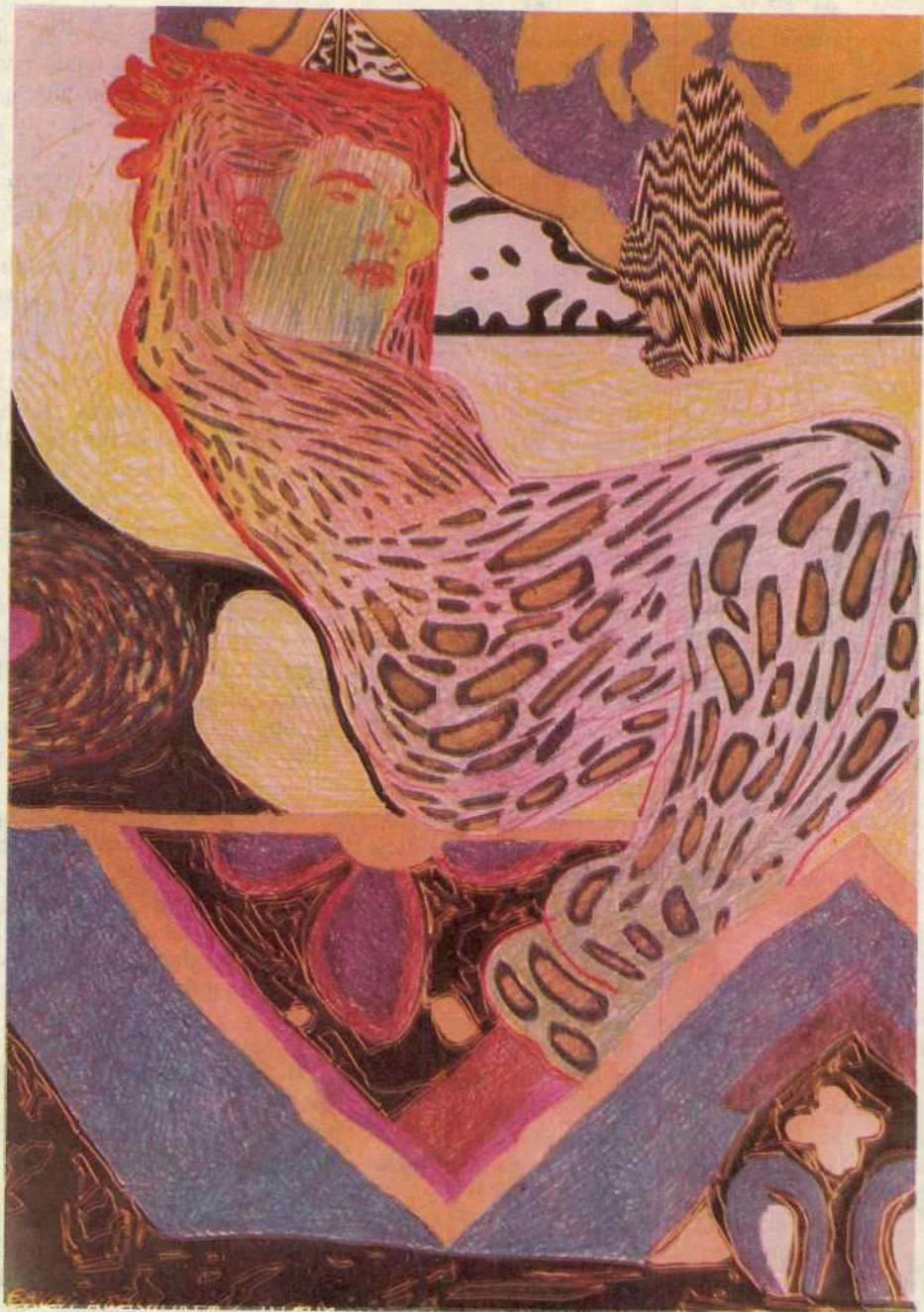
Ülekuulamise protokollis leidub Eesti Vabariigi kodaniku Eduard Juhani poeg Reinkubjase kohta üht-teist huvitavat, ning kuivõrd ta oli PO keskmisemaid figuure, siis peatagem ta teadaoleval elulool lähemalt.

Eduard Reinkubjas sündis 17. jaanuaril 1891. aastal ning seisis hingekirjas Tartu maakonnas Laiuse vallas. Noorelt vanemate juurest lahkunud, lõpetas ta enda sõnul keskkoolikursuse eksternina Peterburi Pectri gümnaasiumis 1911. aastal. Gümnaasiumi küpsuseksamiks valmistunud ta omal käel Tallinnas, võttes eratunde. Samal aastal astunud Reinkubjas Peterburi polütehnikumi mehhaanikaosakonda, mille lõpetanud 1917. aastal.

Ilmselt sellel perioodil tutvus ta ka oma tulevase naise, kes Reinkubjase sõnul oli "rahvuse poolest venelane ja eesti keelt sugugi ei mõistnud". 1924. aastaks oli Reinkubjase kaks last, viie- ja kuueaastane.

Petrogradi polütehnikumi mehhaanikaosakonnas oli tollal vähe eestlastest üliõpilasi. "Minuaegseid politehnikumi üliõpilasi tunnen praegustest sõjaministeeriumi tehnika osakonna juhataja Sommeri ja Max Petersoni, kes ka Tallinnas elab," väitis Reinkubjas ülekuulamise protokollis. "(...) Samuti ei tea mina ka teisa eestlasi, kes politehnikumis oleks minu ajal õppinud."

Järelikult pidi Reinkubjas Vene ühiskonda põhjalikult sisse elama. Arvatavasti nägi

Mall Nukke.
"Fauni mõtisklused". Segatehnika.
1992.

Mall Nukke.
"Lebaja hieroglüüfil". Segatehnika.
1991.

ta oma silmaga ka bolševike relvastatud üles-
tõusu Petrogradis ning vahest sai seal koguni
inspiratsiooni oma hilisemaks revolutsiooni-
liseks tegevuseks.

"Igasugused dokumendid," ütles Reinkubjas ülekuulamise protokollis, "minu poli-
tehnikumis õppimise ja lõpetamise kohta on
minul Venemaal enamlaste ajal, kui mina
teenisin Bessaraabia raudteel, kaduma käi-
nud."

Igatahes 1919. aastal oli Reinkubjas juba
Eestisse opteerunud ja töötas mereväeekipaa-
zis inseneriosakonna juhatajana. Samal aastal
siirdus ta tööle Sõjamineisteriumisse, kus
oli "varustusevalitsuse inseneriosakonna töö-
dejuhataja".

Teenistust tõestavad dokumendid olid
Reinkubjasel huvitaval kombel samuti kadu-
ma läinud. Tema sõnul juhtunud see "peale
teenistusest vabanemist 1921. aastal ühes
musta rahamapega" ning ta polnud neid enam
leidnud. Kuna Reinkubjas ei omistanud do-
kumentidele "mingisugust tähtsust", ei teata-
nud ta nende kaotamisest ei politseile,
Sõjamineisteriumile ega ka kuhugi mujale.
"Missugused dokumendid mina seekord ära
kaotasin, mina mitte ei mäleta," tunnistas ta
ülekuulamisprotokollis, "ega suuda neid üksik-
sikasjaliselt üles lugeda, kuid nende doku-
mentide hulgas olid ka mõned vanemad
dokumendid, nendes ka enamlaste valitsu-
seajal Venemaalt pärit dokumendid."

1923. aastal istus Reinkubjas petturluses
süüdistatuna vangis. Ebaõnnestunud riigi-
põrdeplaani järel "soojendas" "Kaja" 5.
augustil 1924. aastal selle juhtumi taas üles:

*(...) Et raha saada, hakkas ta hiljem tutta-
vatele rääkima, et tema maja ehitada kavat-
seb, kus korterit saada võiks. Leidus ka
kergemeelseid isikuid, kes seda uskusid ja
tema ehituselolevast majast endale kortereid
"üürisid", sealjuures tublid summad käsira-
hana ning aastaüürina ettemakstes. Reinkub-
jas ei mõelnudki aga maja ehitamisele asuda
ja kasutas täiesti külmavereliselt petmise teel
saadud rahasid. Asi puutus aga hiljem poliit-
sei kõrvu ning R-il tuli vastust anda kohtu ees.
Seal mõisteti ta rahade väljapetmise eest 9
kuuks vangis, kust ta karistusaja lõpul, 1923.
aasta detsembrikuul vabanes.*

Reinkubjas ise valgustab vanglas viibimi-
se asjaolusid ülekuulamisprotokollis veidi

teistsuguse nurga alt: "Möödunud aastal tõs-
teti minu vastu süüdistus petmises ja ma olin
selle tagajärjel eeluurimise all vangistatud 9
kuud ning sain pärast kohtu poolt süüdis-
tusandmete puudumisel vabaks mõiste-
tud." Pärast vanglast vabanemist olnud ta
majanduslik olukord oma sõnul "äärmiselt
vilets". Ülalpidamist teeninud ta mitmesu-
guste juhutöödega, näiteks olnud ta osanik
vabadusalbumi väljaandmisel (tulu 15-16 tu-
hat marka), Narva kasarmu remonttööde
edasiandmise eest saanud Reinkubjas 25 000
marka ja tulekahju ekspertiisi eest Eesti
Lloydis 10 000 marka. "Peale vanglast vaba-
nemist minul võlgu tehtud ei ole," rääkis
Reinkubjas samas, "kuid endisest ajast on
minul võlad jäänud, mida mina tasuda pole
suutnud."

Seda imelikum ning "äärmiselt viletsale"
majanduslikule olukorrale vasturääkiv näib
Reinkubjase tunnistus oma elamiskuludest:
"Oma praegusse elukohta Sõrensi tn. 14 kol-
lisin käesoleva aasta aprillikuus, ja maksan
korteri eest ühes mööbli ja telefoni tarvitami-
sega 6000 marka kuus. Minu endine elukoht
Kopli tn. 4 oli odava üüriga, nimelt 1000
marka, kuid et seal minul teise perekonnaga
ühine tuba tarvitada oli, olin sunnitud praegusse
korterrisse kolima. (...) Minul ega naisel
praegusel ajal mingisugust varandust ei ole.
Ka ei ole minul naisega iseseisvat teenistuse
kohta, kuid minu naine pidi lähemal ajal tee-
nistusse astuma ja sellepärast võtsime omale
teenija 1500 margaga kuus, teenijat pole meil
ennemini olnud vaid astus teenima alles kuu
aega tagasi."

(Kust sai sisuliselt töötü ja võlgades Rein-
kubjas kuus 7500 marka + perekonna elatis-
raha + raha PO ülalpidamiseks? Sellele
küsimusele ma agentuurimärkmetest vastust
ei saanud, ehkki ka Kaitsepolitsei juurdles
selle probleemi kallal.

"Kas on kindlaks tehtud, kas organisat-
sioonil raha oli," küsis kohtu eesistuja major
Kromel Reinkubjase protsessil 29. aprillil
1925. aastal agentuuri juhatajalt Eduard
Kapstalt. "Jah oli," vastas Kapsta, "Reinkub-
jas on tasu maksnud Tompile ja Pantsile,
lubanud ka teistele maksta. Kust raha saadi,
ei läinud korda kindlaks teha.")

"Et mina ilma süüta vangis pidin olema,
siis mõjus see asjaolu minu peale väga rusu-

valt ja leidsin, et senine maksev kord tahab põhjalikku parandust ja et see senine maksev kord ei vasta kaugeltki rahva elulistele huvidete," pihtis Reinkubjas ülekuulamiseil Kaitsepoliitseis. "Vangis olles mõtlesin asja igakülgse täpikäalsusega läbi ja jõudsin otsusele, et ma suudan seada kokku uue programmi, mille teostamise puhul saaks Eestis valitsema enam-vähem õiglasem kord ja missuguse korraga oleksid rahuldatus suurem osa Eestis elavaid kodanikke." Niisiis töötanud Reinkubjas juba vanglas viibides mõttes välja kehtiva riigikorra paremaga asendamise kava ning teinud seda oma sõnul "ilma välisabi ja nõuta": "Tutvustasin seda teistele kaasvõngidele, kuid missuguse vastukõla vangide poolt minu mõtetele osaks sai, on minul raske ütelda, sest et mina ise selle üle selgusele ei jõudnud."

Vangist vabanedes kannatanud Reinkubjas endiselt pessimistliku meeleolu all ning selle mõjul pannud ta 1924. aasta kevadpühade aegu "Eesti Vabariigi praeguse ebanormaalse maksva korra kukutamise programmi" ja "Päästeorganisatsiooni põhikirja üldised sihtjooned Eesti Vabariigis võimu ülevõtmise puhul" ka kirja.

EESTI VABARIIGI PRAEGUSE EBANORMAALSE MAKSVA KORRA KUKUTAMISE PROGRAMM

Praegune ebaloomulik valitsev kord on saanud maa ja rahva kurnajaks niihästi majandusliselt kui ka hingeliselt, nõnda et rahvas niisugust ebanormaalset valitsevat korda on sunnitud väe võimuga kukutama ja seadma maale valitsus, kes korra loob, mida rahvas võiks austada.

Praeguse valitseva korra kukutamise peab olema äärmiselt ettevaatlik, sest nagu on teada, on meil spetsiaalkaitsepoliitise ametis, kes igasugused riigikorra vastased organisatsioonid kergesti võib üles leida, ehk jällegi neist teateid saada, sellepärast peab iga organisatsiooni liige igal pool tegutsema äärmise ettevaatusega, ei või rääkida organisatsiooni tegutsemisest kergemeelselt isikutele, keda ei tunne lähemalt ja keda asi ei huvita.

1) Organisatsiooni juhtimine seisab koos nõukogust, keda tegelikult juhatab organisatsiooni nõukogu esimees ja kelle alla kuuluvad 30 tegevat juhti (organisaatorit).¹

Märkus: organisatsiooni esimehel jääb õigus tarbe korral niihästi nõukogu liigete kui ka tegevate juhtide arvu suurendada ja viimastele nende tegevus kindlaks määrata.

2) Tegeval juhil (organisaatoril) on ülesandeks koguda enda ümber ustavaid ja julgeid mehi, kes alluvad tema juhatause alla tegutsema, temale ülesandeks tehtu nõukogude esimehe poolt ühe valitsuse asutuse oma alla võtmiseks määratud ajal kui tema organisatsiooni juhi poolt käsu saab,

3) Iga tegev juht peab temale kätte juhataatud asutustega ennast tutvunema ja ühtlasi teateid koguma kaitse jõududest, ning sellele vastavalt endale jõudusid koguma.

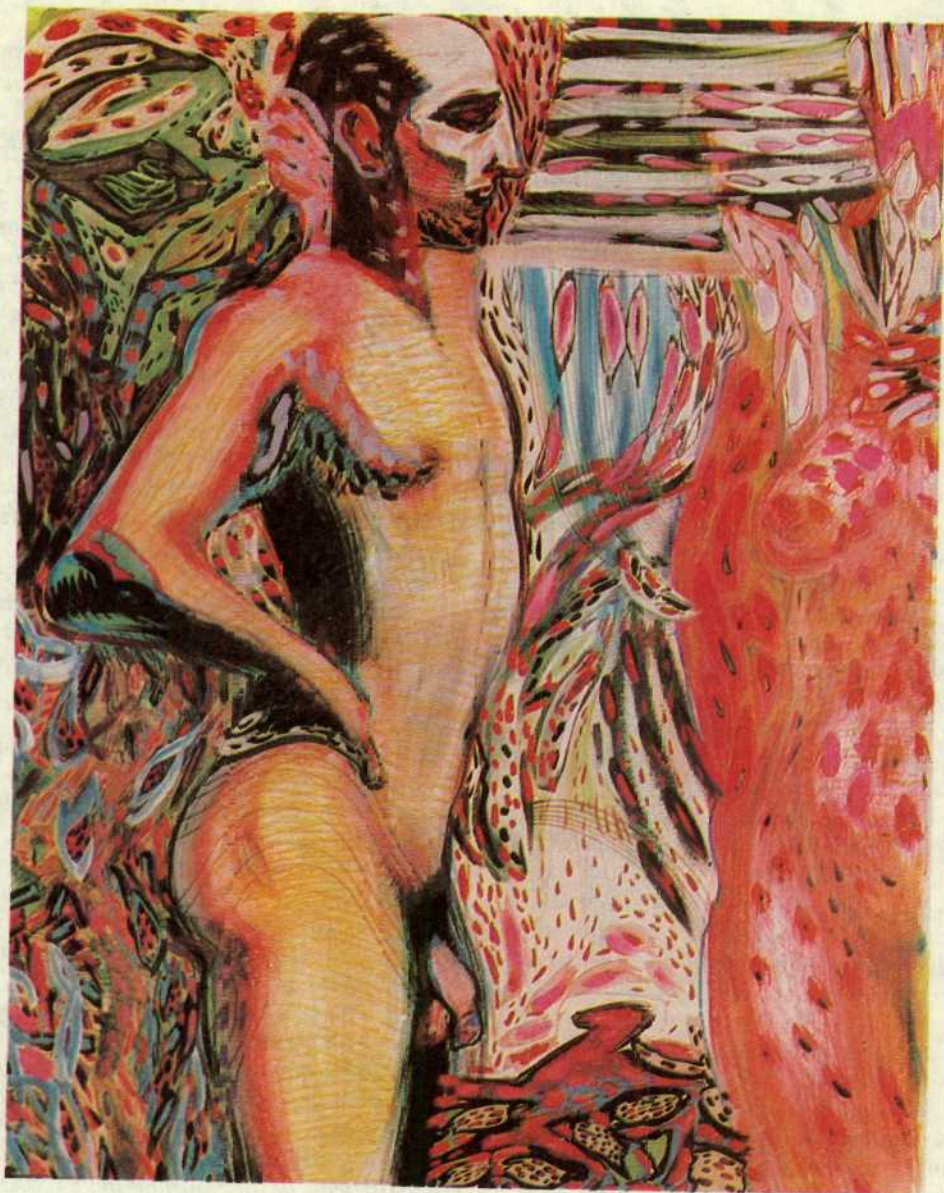
Kõigi asutuste, sv.-osade, poliitise, teleg-rahvi, telefoni, raadiojaamade, posti, raudtee jaamad, Balti sadama, Tallinna sadama ja väljasõidu maanteed peavad üle võetud saama ühe korruga ja määratud kellaajal Tallinnas,

4) Ülevõtmine peab sündima täiesti ootamatult ja äkitselt, et ülevõetaval asutusel mahti ei ole ennast kaitsta, peab tormama äkitselt sisse ja kamandama: "Kõik kohapeale jääda." Sõjariistad kui niisugused olemas on, ülevõtta, väljakäikude peale postid välja panna ja kui peaks olema vastuhakkamist, siis sõjariistadega sundida viibimata alla andma. Käsu mitte täitmisel tarvitada sõjariista, ning revolutsioonilise organisatsiooni võimu maksma kuulutada,

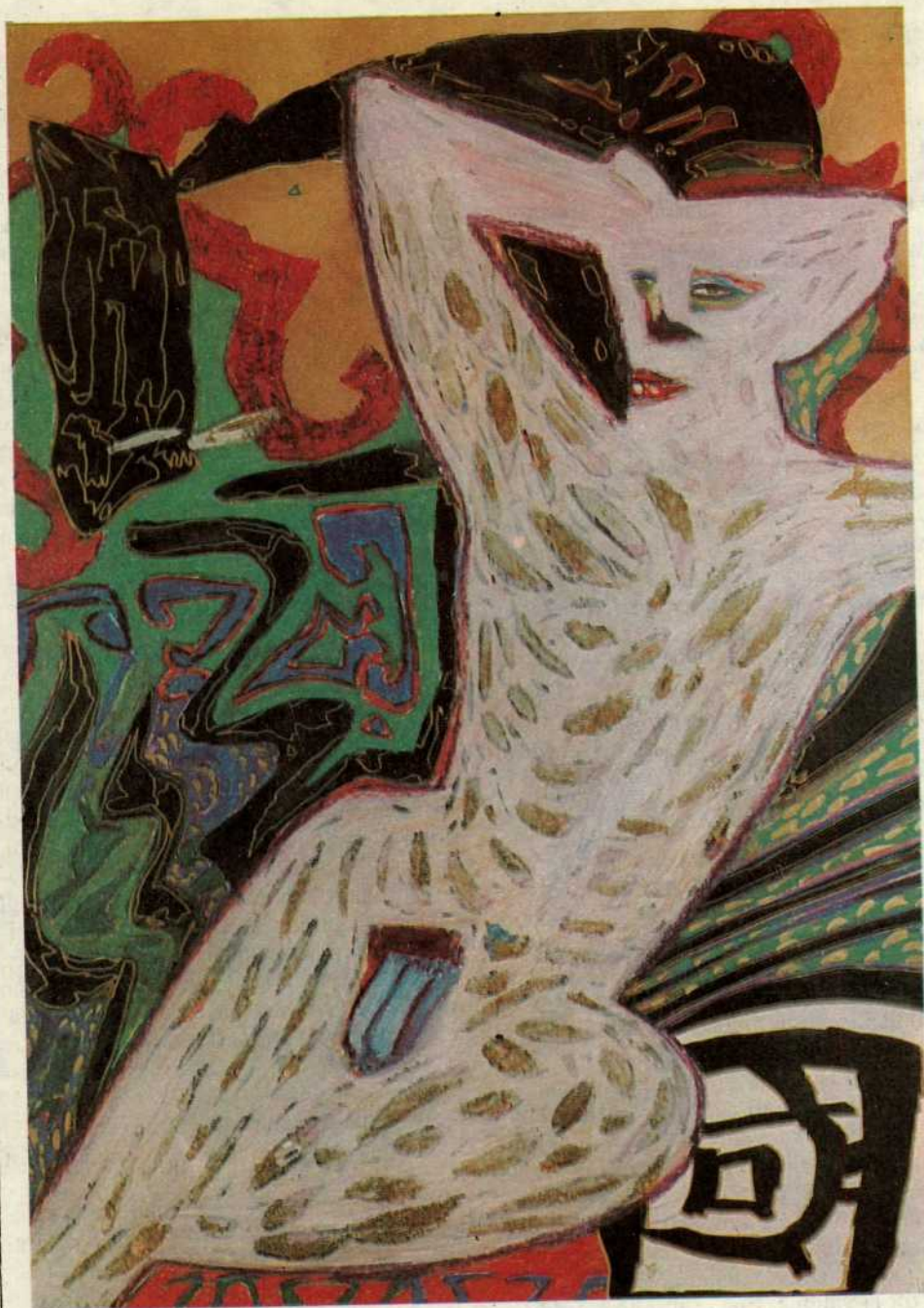
5) Ülevõetava asutuse juurde peab liginema piiramise seisukorras, kus juhil tuleb ära näidata iga ühele tema seisukoht ja tegevus igale organisatsiooni liikmele. Enne sissetormamist peab ülevõetav asutus ümberpiiratud saama ja kõrvaliste isikutele sisse- ja väljapääs ära keelata,

6) Iga organisatsiooni liige peab ülevõtmise momendil varustatud olema sõjariistaga ja organisatsiooni märgiga käevaruka peal (valge lint organisatsiooni templiga) missugused saavad välja antud organisat-

¹ Nõukogusse kuulus 30 tegevat juhti sellepärast, et just nii palju asutusi tuli Reinkubjase meelest Tallinnas üle võtta. — M.R.

Mall Nukke.
"Aadam ja Eeva". Segatehnika.
1992.

Mall Nukke.
"Apollo". Segatehnika.
1992.

siooni nõukogu poolt igale organisatsiooni liikmele,

7) Tegeval juhil on õigus ülevõetavast asutusest ehk sõjaväeosast vabatahliku jõudusid juurde võtta oma äranägemise järele, kuid peab sellest teatama organisatsiooni nõukogule, kust ka viimastele kaitsemärgid saavad väljaantud,

8) Tegev juht peab iga oma tegevuse kohta organisatsiooni nõukogule teadustama, mis-suguses seisukorras tema juhi tegevus on. Teadustamine sünnib käskjalaga,

9) Valitsuste asutustest kuuluvad ülevõtmise alla järgmised: Sõjaministeerium, sise-ministeerium, posti-telegrafivikeskjaam, raadiojaam, kõik politsei jaoskonnad, politsei peavalitsus, piirivalve valitsus, Tallinna raudtee jaamad, sadam, riigikogu hoone, riigivanema korter, kaitsepolitsei peavalitsus, meriasjanduse peavalitsus, sõjakool Tondil, allohvitseride kool, komandandi komando, tankide rood, lennusalik, 1-ne ratsapolk, ratsapolitsei, autorood, meriväe-ekipasch, "Lennuk", "Vambola", "Lembit", vahipataljoni 10 jalgväe rügement, suurtiikipolk, vangimajad ja Harju maakonna Rahvaväe ülem,

10) Riigi ja sõjaväelased juhid endised ja praegused ja kõik Riigikogu juhatuse liikmed aresteerida.

26-punktilised "Sihtjooned võimu ülevõtmise puhul" taotleavad anda ülevaadet, missuguse režiimiga oleksid vandenõulased kukutatud korra asendanud. Dokumendi mahukuse tõttu pole teda võimalik siinkohal ära tuua.¹ "Sihtjooned" nägid ette, et pärast võimuletulekut "jääb ajutiselt maksa Päästeorganisatsiooni diktatuuri valitsus".

Selle valitsuse pidi ametisse kinnitama PO nõukogu ja ta volitused kestnuksid kuni "üldeliste rahva valimiste" läbiviimiseni. Valimiste korraldamine oli samuti PO nõukogu hooleks usaldatud ning rahval tulnuks valida enesele 11-liikmeline Riiginõukogu. (Mingeid muid parlamentaarseid organeid "Sihtjooned" ette ei näinudki.) Riiginõukogu omakorda valinuks enda seast presidendi ja

sekretäri. Presidendist ja tema kahest abist koosnevale presiidiumile kuulunuks kogu "tegev" riigijuhtimine, Riiginõukogule jäänuks nõuandev ja kontrolliv roll.

"Sihtjoonte" punktid paistavad silma kord mitteidagiütleva üldsõnalisuse, kord koomilise detailsuse poolest. Nagu Eduard Laaman tabavalt on öelnud, on need korramuutmiskavad paberile pandud "pool notarijuseliku, pool-lapsiku üksikasjalikkusega".²

"Kui mina praeguse maksva Eesti riigikorra kukutamise programmi kokku seadsin, siis mina ühegi isikuga uue valitsuse moodustamiseks läbirääkimisi ega vähematki mõttevahetust ei pidanud, vaid pidin seda tegema alles siis, kui selle programmi teostamisele tegelikult oleksin asunud ja selle programmi läbiviimist näha oleks olnud," väitis Reinkubjas ülekuulamisel.

Koos tutvustatud dokumentidega oli Kaitsepolitsei Reinkubjase korterist leidnud ka Sõjaministeeriumi hoone tubade paigutuse skeemi, mis kujutas sealset olukorda nii, nagu see Reinkubjase teenistuse ajal 1919-20 oli. "See skeem sai minu poolt valmistatud ühel ajal riigikorra kukutamise programmiga," selgitas ta ülekuulamisel, "selleks et minul see joonistus aitaks kujutatud sõjaministeeriumi sisemust meeles pidada. (...) Omal ajal, kui mina kokku seadsin Eesti riigikorra kukutamise programmi, pidin mina ka kõigi riikliste asutuste plaani, samuti nagu sõjaministeeriumi plaani, endale muretsema selleks, et nende plaanide abil programmi teostada, kuid (...) heitsin vägivaldse kukutamise mõtte kõrvale ja selle pärast ei kogunud enam teiste asutuste üle andmeid ega joonistanud ka teiste asutuste plaane."

Hoolimata viimasest väitest ei kaotanud Reinkubjas tegelikult veel vanglaski lootust oma unistuste täideminekule.

25. augustil 1924. aastal jõudis Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonda Reinkubjase järgmine, 12. augustil vanglas kirjutatud ja 16. augustil lennuväestaaabis kinnipeetud kiri me-

¹ Väljavõte "Sihtjoontest" on publitseeritud kogumikus: Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924: Dokumente ja materjale. Tallinn, 1974, lk 70.

² J. S a a r [= E. Laaman], Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924: Osavõtjate tunnistuste ja uurimise andmete järele. Tallinn, 1925, lk 36-37. (Taastrükk kirjastuselt "Monokkel", Tallinn, s.a.)

relennu-eskadrilli reamchele Rudolf Karjaveskile:

Hr. Karjaveski! - Vististi küll olete juba lugenud meie kavatsuse õnnetu saatuse kohta. Aga sellegi juures ei maksa pead kaotada ja õnneküttisi lasta otsustada meie saatust vaid astuge julgelt välja, et näidata hirmitsejatele nende hirmitamise eest. Seepärast katsume endale koguda 10-15 julget ja vahvat meest ja tehke Keskvangimaja uksed lahti, sest minul on siin kõik juba korraldatud ja meie võiksime kohe sel samal momendil pöörde sünnitada. Praegult viibin mina Keskvangimajas esimese karidori peal. Vangimaja on väga kerge asi üle võtta ja sellega saaksite teie 10-15 mehega hästi hakkama. (...) Värava juures ja mereäärne post võtke üle ja värava kõrval vangimaja hoovis seest läheb karauuli ruum, kus ka vangimaja võtmed seisavad, siis tulge trepist üles ja tehke kõige pealt lahti lennusalga poolt ots kolmandal korral, sealt leiatega ka mind kohe. Teen väikese plaani vangimaja kohta. - Austusega: Reinkubjas.

Kohtus

Mõistagi ei kandnud ka Reinkubjase viimane ponnistus edu. Reamees Rudolf Karjaveski areteeriti ning astus koos teiste riigipööratuga Tallinnas 29. aprillil 1925. aastal kell 11.20 Sõjaringkonnakohtu ette.

Kohtuistung oli avalik, esistujaks major G. Kromel, kohtu liikmed olid major Ainson ja mereväeleitnant Brakmann, sõjaprokurör kolonelleitnant K. Trakmann, sekretär nooremleitnant Niiler. Süüaluste kaitsjad olid vannutatud advokaat Sorokin ja vannutatud advokaat Ruubel, kes oli eraldi Rudolf Karjaveski kaitsjaks.

"Päevalche" ajakirjanik vahendas sama päeva lehe numbris muljeid kohtusaalist:

Silmitsedes kaebeluseid, nende esinemist, küsimisi ja vastuseid, jääb mulje, et siin tegemist on täiesti tumedate inimestega. Ei või juttugi olla mingisugusest poliitilisest vaatest või tõekspidamisest kaebeluste juures, vaid kogu kavatsetav ettevõtte oli poolkuriiteliste subjektide avantüür.

Pealekaebelune ja ettenähtud "diktaator" Reinkubjas ise jätab mulje, et ta võib olla

väikesekaliibriline kelm, kuid mitte juhtiv isik poliitilisel alal.

Kohtuistung jätkus 30. aprillil 1925. aastal. Süüalustele antud viimases sõnas tsiteeris Reinkubjas põhiscaduse 13. paragrahvi, milles on öeldud, et Eesti Vabariigi kodanikel on õigus avaldada oma mõtteid sõnas, kirjas, pildis jne, mida võib kitsendada ainult riigikaitse ja kõlbluse huvides. Niisiis ei arvanud Reinkubjas, et tema tegevus riigikaitset kuidagi ohustanud oleks. Ka ükski teine kaebelustest ei tunnistanud end süüdi riigikorra vägivaldse kukutamise katses.

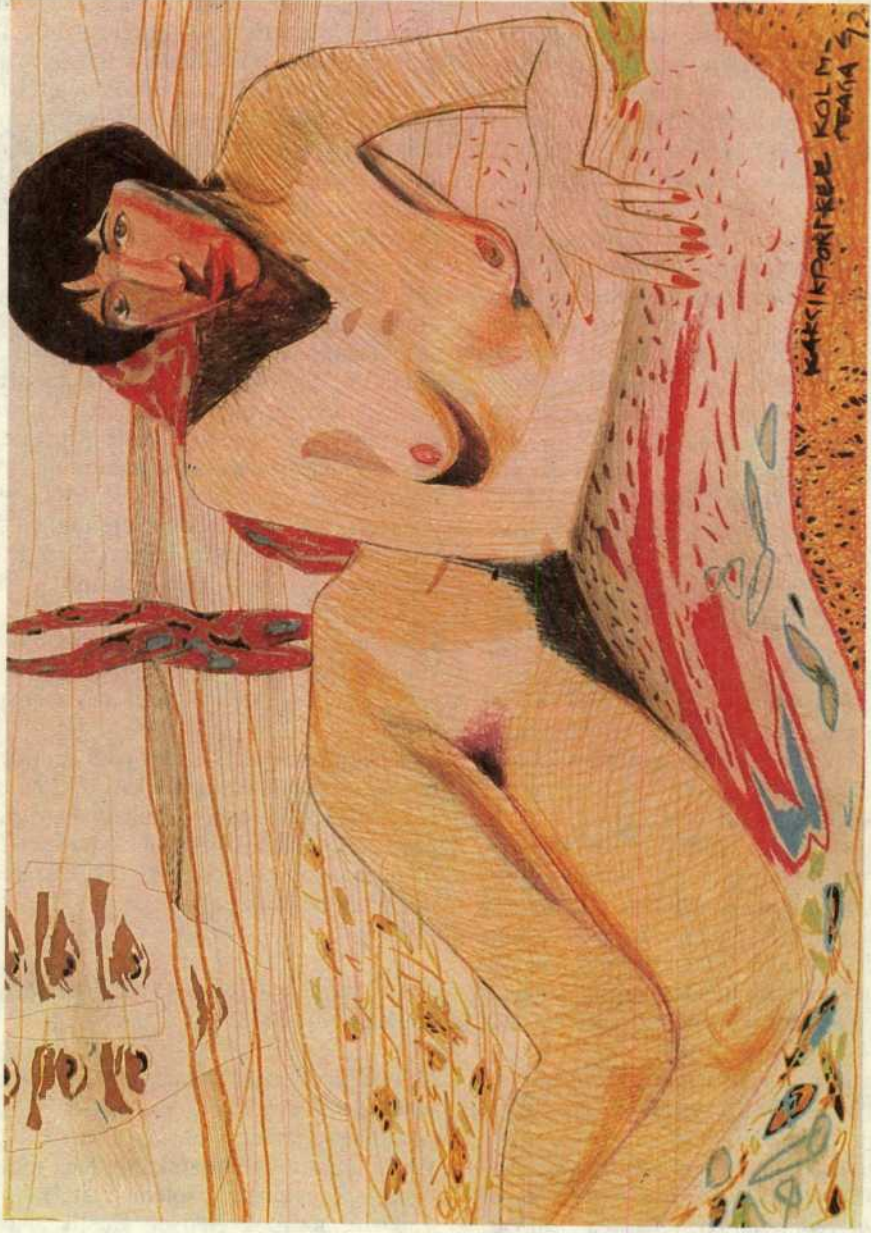
Kolme ja poole tunnise nõupidamise järel tuli kohus uuesti saali ning mõistis Eduard Reinkubjase 10ks, Johannes Holmi, Leonhard Tompi ja Nikolai Pantsi 6ks aastaks sunnitööle ühes kõigi õiguste kaotamisega süüdistatuna osavõtus riigivastase "Päästeorganisatsiooni" tööst. Rudolf Karjaveski mõisteti kaheks aastaks parandusmajja, kuid riigivastases organisatsioonis osalemise süüdistuses mõisteti ta õigeks. Ülejäänud süüdistatavad, Keskvangla vangivahid Hans Piikmann ja Alfred Alevik, tunnistati süütlõendite puudumisel süütuks.

Kohtukulud pandi süüdimõistetute Reinkubjase, Tompi, Holmi ja Pantsi ning Karjaveski, nende maksujõuetusel aga riigikassa kanda.

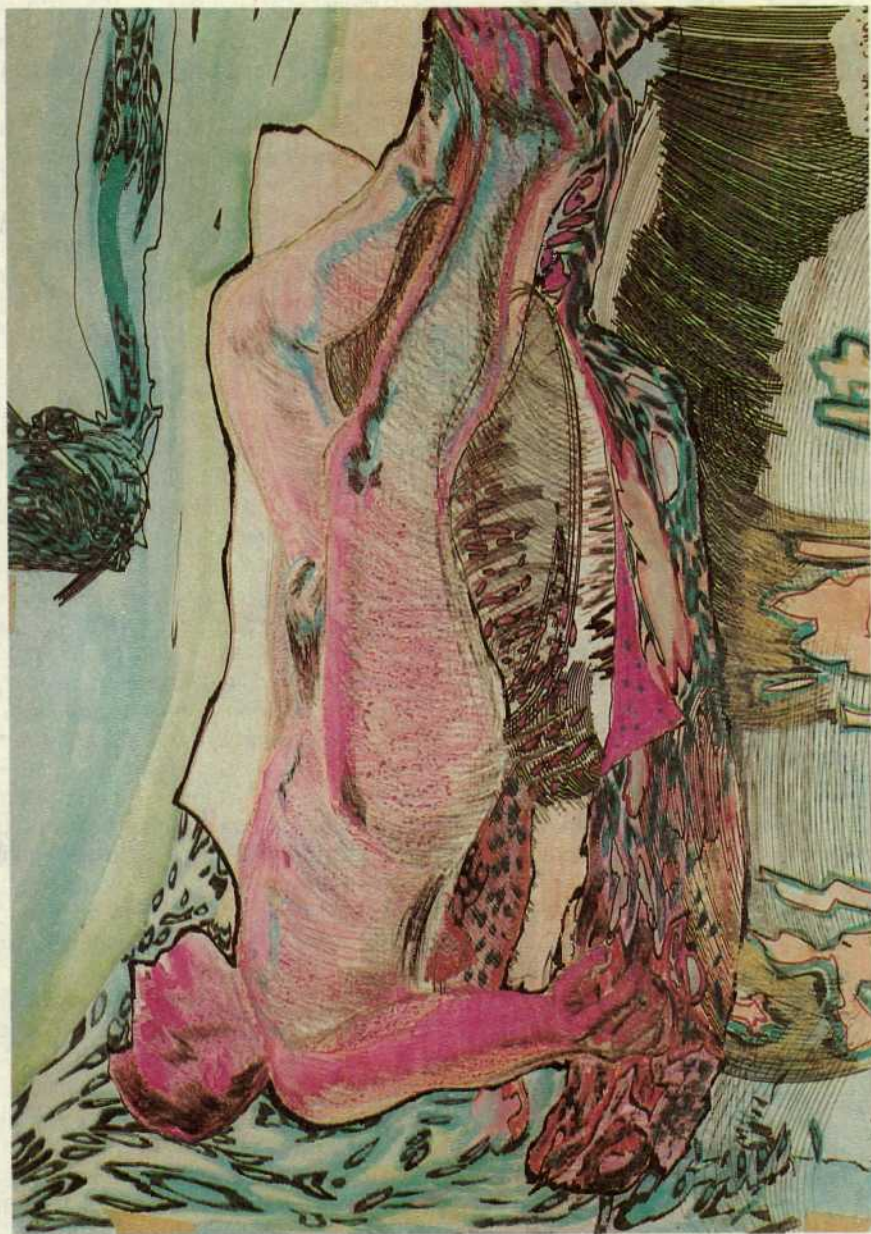
Kohtuprotokolle lugedes näib suur organisatsioon olevat peaaegu olematuks muutunud. Ja tõesti – ei juhtunud midagi erilist peale selle, et mõni mees mõisteti türmi. Mis mõttega kulutas siinkirjutaja väikesele aferistide grupile nõnda palju aega ja ajakirjaruumi?

Kelle huvides?

"Kas riigipööre oleks õnnestunud, on muidugi küsitav," kirjutab Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna agentuuri juhataja Eduard Kapsta pärast juurdlust, "kuid tuleb sellega rehkendada, et Reinkubjase poolt määratud tähtpäevad riigipöördeks täpselt Eestis asuvate kommunistide tegevusega ühte langesid, iseäranis viimane, milleks ka kommunistid kihutustööd tegid, et 3. augustil suuremat väljaastumist ette võtta ja kui siis oleks Reinkubjase poolt riigipöörde katses väike segadus

Mall Nukke. "Kaksikportree kolmpeaga". Segatehnika. 1992.

Mall Nukke. "Aadama sünd", Segatehnika. 1990.

esile toodud, siis oleks kommunistid kindlasti tõsisemalt välja astunud ja momenti kasutanud, et omalt poolt riigipööret ette võtta, milleks neil kõik valmistatud oli. Sellega oleks "Päästeorganisatsiooni" poolt ettevõetud riigipöörde katse kommunistidele tee valmistamiseks olnud."

Samale järeldusele jõudis "Postimehe" juhtkiri juba 9. augustil 1924. aastal:

(...) *Oletame, et Reinkubjasel oleks korda läinud osagi oma "kavast" mõneks silmapilguks teostada. See oleks sünnitanud ikka teatavat segadust, mida aga kommunistid oleks otsekohe oma plaani jaoks osanud ära kasutada. (...)*

Juba see, et riigipööret taheti toime panna ilma igasuguste jõududeta, kelle peale toetada, ja tagavara jõududeta, näitab, et võimu haaramine ei võinud olla eesmärgiks, vaid ainult katseks segadusi sünnitada. Kavas oli ettenähtud arreteerimisi ja ülevõtmisi nii palju, et salgast ei oleks ka siis jatkunud, kui iga asutus üks ainus oleks läinud "üle võtma". Pealegi pidi võim ka maakonnalinnades korraga üle võetama, seal aga puudus salaseltsi võrk. Seda ei hakatudki looma, vaid asuti tegutsema, ja peaasi just sel silmapilgul, kui kommunistidel kõige soovitam ja soodsam.

Ligikaudu sama on ka Eduard Laamani hinnang "Päästeorganisatsiooni"-afäärile ja Eduard Reinkubjasele, kes "fiktiivsete ehituste juurest (...) oli fiktiivse fascismile üle läinud". Temagi rõhutab criti Reinkubjase ürituse kahtlase ajalist ühtelangemist punaste 3. augusti demonstratsiooniga:

Teatava üllatusega kuuld pärast, et enamlased selle surnultsündinud "sõjavastase" meeleavalduskatsega suuremaid lootusi olid ühendanud. "Kommunist" nr. 5 kirjutas nimelt, 3. augusti meeleavaldusele mindud lootusega, et nüüd uulitsavõitlused algavad ja et juba selle meeleavalduse muutmine sõjariistus ülestõusuks oleks pidanud lõppema enamlaste võiduga.¹

Igatahes oli parempoolse võimuhaaramiskatse näidet enamlikul pörandalusel hädasti vaja. Ei põhinevad niisuguse katse eest hoia-

tamisel ju mitte üksnes kommunistide pike-maajalisem ideoloogiline strateegia, vaid ka omaenese vastavate plaanide n-ö konkreetne psühholoogia: 1. detsembrilgi seletati nii sõjaväelastele kui ka isegi omaenese löögirühmlastele, et kogu väljaastumist üksnes selleks vaja on, et fašistlikust riigipöördest ette jõuda.²

Sellepärast püüdsid kommunistid algusest peale vihjata Reinkubjase riigipöörjate sidemetele Pätsi-Laidoneri opositsiooniga Akeli valitsuse vastu ning nende põhiseadusemuutmiskavadega. Sama joont on jätkanud eesti nõukoguliku ajaloolased:

Pätsil olevat tõenäoline, et E. Reinkupja väljaastumise puhul oleks parempoolsed saanud ettekäände alustada tegutsemist "kindlama korra jaluleseadmiseks". (...) Seni ei ole korda läinud kindlaks teha E. Reinkupja ja K. Pätsi rühmituste omavahelist seost. Näib siiski, et F. Akeli valitsusel oli andmeid selle kohta, sest ta otsustas "Päästeorganisatsiooni" (mille tegevust valitsus jälgis juba kevadest saadik) tabada mitte teolt, vaid paar päeva varem, 29. juulil. Nii võeti parempoolsetelt võimalus kasutada E. Reinkupja mässu omapoolseks väljaastumiseks ja neil ei jäänud muud üle kui hakata avaliku arvamise petmiseks Reinkupja "Päästeorganisatsiooni" liikmeid kommunistide agentideks nimetama.³

Selle peale ei oska ma öelda muud, kui et August Sunila polnud ilmselt piisava hoolega lugenud kodanlikku ajakirjandust. Reinkubjase "Päästeorganisatsiooni" ja Konstantin Pätsi vahel oli tõepoolest teatav side olemas, ainult et vahest mitte päris niisugune, nagu kommunistid näha soovinuks. Nimelt kirjutas "Päevaleht" juba 5. augustil 1924. aastal, et lisaks arreteerimisele kuulunud ametimeeste nimekirjale oli PO-l veel "erinimekiri järgmiste isikute peale – end. riigivanem K. Päts, end. siseminister K. Einbund ja Kukk. Nende isikute korterite kohta olid kogutud täpsed teated, kuni sissekäikude ja uste kirjeldesteni. Tähenadatud nimekiri lciti Johannes Holmi juurest". Olugugi et Holmi enese sele-

¹ J. S a a r , Enamlaste riigipöörde katse..., lk 38.

² Sealsamas, lk 50 jrn.

³ A. S u n i l a , 1. detsember 1924: Arutlusi 50. aastapäeva puhul. Tallinn, 1974, lk 65. Vrd ka: A. S u n i l a , Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924. Tallinn, 1961, lk 95-96.

tuse järgi kogus ta andmeid vaid aadressiramatute koostamiseks, võib arvata, et PO-l polnud "Pätsi kamba" vastu just kõige sõbralikumad kavatsused.

Olenemata sellest, millised olid Eduard Reinkubjase tegelikud isiklikud taotlused ja tagamõtted, võime suure tõenäosusega nentida, et tema "Päästeorganisatsioon" oli kaardiks hoopis suuremate mängijate käes. Ei saa

väljastada, et olnuks Kaitsepolitsei hooletum või kõhklevam, võinuks kommunistide detsembriputš puhkeda juba augustis. Siis, kui majanduslikust madalseisust väljajõudmise märgid veel nii märgatavad polnud kui detsembriku. Ning võib-olla olnuks Eesti esimene iseseisvusperiood siis sellega lõppenud, jõudmata õieti alatagi.

HENN KÄÄRIK

NATSIONAALSOTSIALISMI ENESETUNNETUSEST II

Joseph Goebbels

Poliitiline võimutahe võib ilmuda mitmeti. Ühel juhul alasti, pelga valitsemistungina, erinevaid ideoloogiakatkeid vastavalt vajadusele ära kasutades. Võimuhaaramisele suunatud tehnilis-praktiliste võtete – sh propaganda – arsenal on rikkalik ja peenelt viimistletud.

Teisel juhul teatud ideede süsteemi realiseerimise nimel. Ideoloogia on siin pigem vaimuajalooline fenomen, ideoloogia *par excellence*, mille taga võimutahe, *Machtwille*, rohkem aimatav kui nähtav. Võimutehnilised ja -praktilised küsimused ei oma iseseisvat tähtsust.

Esimesel juhul domineerib võimutehnika ideoloogia üle, teisel juhul on osad vahetunud. Esimesel juhul on tähtis ideoloogia (rolis esineva kihistuse) lavastuslik, teisel juhul ideoloogia sisuline külg. Suur osa võimupoliitilisi situatsioone võiks mahtuda kahe pakutud variandi vahele. Natsionaalsotsialismi kui puhta võimutahte idee käis esmakordselt

välja Hermann Rauschning, nimetades natsionaalsotsialistlikku revolutsiooni "nihilismi revolutsiooniks"¹. Suurem osa autoreid jagab pisut mõõdukamat seisukohta, mille järgi natsionaalsotsialism oli doktriin ja võimupraktika ühtaegu, rohkem küll teine kui esimene.² Võimutahe esineb teatud ideoloogilises rüüs, mis pole aga täielikult allutatud võimutehnilisele tegelikkusele.

Teisisõnu, poliitilistest oludest sõltumata säilitas seesmiselt kirju ja vastuoluline natsionaalsotsialistlik ideoloogia alati mingi puutumatu tuuma, mingi invariandi, mis lõppkokkuvõttes on taandatav kahele printsiibile: võitluselemendi ülimuslikkus ja juhi-kultus (*das Führertum*).

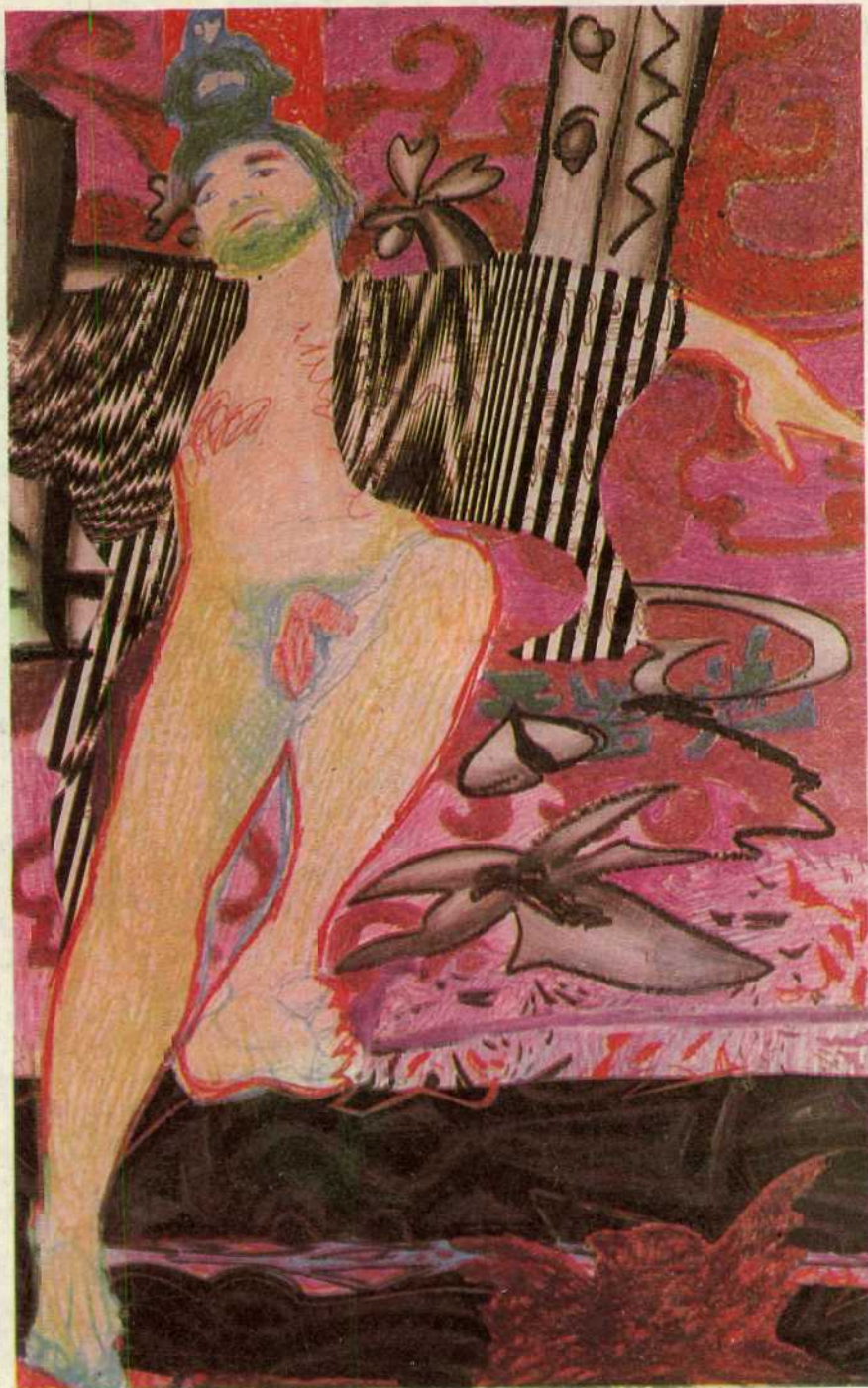
Isäranis oluline näib võitlusprintsipi. Nii nagu inimene on redutseeritud oma bioloogilisele alusele, on ka kogu poliitika redutseeritud võitlusele selle looduslikus vormis. Kõik ülejäänud natsionaalsotsialistliku ideoloogia elemendid olid otsesõltu-

¹ H. Rauschning, Die Revolution des Nihilismus. Kulisse und Wirklichkeit im dritten Reich, 5. Aufl. Zürich, 1938.

² J. Fests, Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft. München, 1980, lk 226. Teisel on autor väitnud *à la* Rauschning: "...natsionaalsotsialism oli propaganda, mis esines ideoloogiana, st võimutahe, mis vormis oma ideoloogilised teoreemid iga kord suurimast psühholoogilisest kasuefektist lähtudes ja võttis oma postulaadid suveräänselt väljanahitud massimeeloludest..." (sealsamas, lk 119).

Mall Nukke.
"Kaunis Pierrot". Segatehnika.
1992.

Mall Nukke.
"Proovilendaja Ikaros". Segatehnika.
1992.

ses poliitilisest konjunktuurist, s.o neid võidi vastavalt vajadusele kas üldse kõrvale heita või vähemalt tagaplaanile nihutada. Võimupraktika laius ideoloogia üle, võimupraktikas omakorda võimutses selle üks element – propaganda. Propaganda oli natsionaalsotsialismi geniaalne (loe: demonlik) leiutus, millele ta võlgnes tänu kõikide oma suurimate võitude eest. Lakkamatu propagandistlik raju, terve arsenal teravmeelse fantaasia sigitatud stimulante ühiskondlike ekstaasiseisundite esilenamamiseks taotles lõppeks pidevat teadvustust, inimese vaimset enesehävitamist ja selle kaudu kuulekust oma võim nõudlustele.¹ Natsionaalsotsialistlikku propagandat omakorda on võimatu lahutada ühest mehest, ühest nimest, selle propaganda peakonstruktorist ja sümbolist ühtaegu: Paul Joseph Goebbelsist.

"Olles midagi õigena tunnetanud, pole tähtis, kas see igasuguse teoretiseerimise järgi õige on, vaid pigem see, kas ma leian inimesi, kes on valmis võitlema koos minuga selle õigeks tunnistatud maailmavaate eest. Seda inimeste kaasatõmbamist, võitmist millegi jaoks, mida ma õigeks olen tunnistanud, nimetatakse propagandaks."² "Propaganda üle vaielda pole mingit mõtet: propaganda ei ole teooria, vaid praktika küsimus. Ei saa teoreetiliselt uurida, milline propaganda on parem ja milline halvem. Propaganda on hea, kui ta on tulemuslik, ja halb, kui ta soovitud tulemust ei anna – isegi siis, kui ta on vaimset väärtuslik. Sest propaganda ülesanne pole olla vaimurikas, tema ülesanne on tulemusteni viia... Keegi ei saa öelda, et meie propaganda on liiga toores, liiga labane, liiga brutaalne või et ta pole küllalt viisakas, sest need pole tema mitmekülgse iseloomuliku tunnused. Hoopiski ei pea ta viisakas olema, ta ei pea ka leebe, järeleandlik või

alandlik olema; ta peab tulemusrikas olema... Ka ei pea propaganda olema ilus ega teoreetiliselt rahuldav. Ma ei omista mingit tähtsust kaunite, esteetiliste kõnede pidamisele; pole oluline nii rääkida, et naised nutavad. Poliitilise kõne mõte on inimesi veenda selles, mida ma õigeks pean..."³ Ja üsna oluline ning salakaval mõttekäik: "Propagandas ei pea leidma vaimseid teadmisi. Neid leitakse mujal, neid leian ma kirjutuslaua taga mõtiskledes, ainult mitte koosolekusaalis. Seal annan ma neid edasi... Mis ma koosolekusaalis leian, on meetodid, mille abil ma oma veendumusi selgitada tahan... Propaganda peab kõiges kohanema sellele, kellele ta tahab teadmisi vahendada."⁴ Ilus sõnademäng tõestab: kuivõrd propaganda käigus midagi olulist välja ei mõelda, pole ka mõtet propagandast midagi olulist, üleme vaimset, otsida. Ja tagaukse kaudu hiilib sisse kõige ehedam oportunism: kõiges (selle sõna võiks alla kriipsutada) tuleb kohaneda publikule.

Suureformaadiline poliitik on ühtaegu nii väljapaistev organisator, propagandist kui filosoof. Kõige olulisem on muidugi propaganda, mis (natsionaalsotsialistliku) revolutsiooni eelse Goebbelsi puhul tähendas eeskätt kõnekunsti.⁵ "Meile öeldakse: "Te olete ainult propagandistid." Ent kas Kristus oli midagi muud, samuti Muhamed? Kas Buddha ja Zarathustra ei olnud samuti propagandistid? Kas Mussolini on kirjutuslauakangelane või suur kõnemees? Kui Lenin Zürichist Peterburgi tuli, kas sõitis ta siis raudteejaamast kabinetti raamatut kirjutama või pidas hoopis massidele kõne? Miski muu ei ole fašismi ja bolševismi kujundanud peale suurte kõnemeeste. Ei ole mingit vahet kõnemehe ja poliitiku vahel."⁶

Tõeline juht ei saa olla elukauge: "Ta muutub suureks koos massiga ja mida suure-

¹ J. F e s t, Das Gesicht des Dritten Reiches, lk 120.

² J. G o e b b e l s, Erkenntnis und Propaganda. In: Signale der neuen Zeit. München, 1941, lk 40.

³ Sealsamas, lk 29 – 46. "Nagu Adolf Hitler mulle kunagi väga õigesti ütles, ei ole vaja rahvakoosolekul programmkõnet pidada. Rahvakoosolek on selleks, et anda inimestele kõige primitiivsemad alused" (sealsamas, lk 48).

⁴ Sealsamas, lk 47.

⁵ Puhuti on Goebbels sel perioodil esile tõstnud ka pressi osatähtsust propagandas: "...Kelle käes on ajakirjandus, selle käes on avalik arvamus. Kelle käes on avalik arvamus, sellel on õigus. Kellel on õigus, selle kätte läheb võim" (J. G o e b b e l s, Grossmacht Presse. In: Der Angriff. Aufsätze aus der Kampfzeit. 5. Auflage. München, 1936, lk 197).

⁶ J. G o e b b e l s, Erkenntnis und Propaganda, lk 49.

maks see muutub, seda rohkem kasvab tõeline juht massist üle ja kisub lõpuks massi endaga kaasa. Mass on inimeste nõrk, laisk ja arg enamus." Ent laiu masse ei võideta kunagi korraga. Nende parimat osa tuleb rohkem vormida, selle töötlemine on keerukam, ent siiski võimalik.

14. märtsil 1933 määras Hitler Goebbelsi natsionaalsotsialistliku III *Reichi* propagandaministriks. Tohtu tööpõld, tohtud võimalused oma talenti rakendada. Ja Goebbels näitas, mida on võimalik teha totalitaarses süsteemis 20. sajandi teise veerandi tehniliste vahenditega juhul, kui asi on tõelise virtuoosi kätes. Goebbelsi fantastilisi saavutusi ajuloputuse vallas ei saa eitada isegi tema kõige kurjemad vaenlased.

Goebbelsi propaganda põhimõteteid on põhjalikult uuritud kogu maailmas, küllap Venemaalgi. On uuritud avalikult ja salaja, tulemusi jõudumööda rakendatud nii Lääne "demokraatliku" propaganda poolt kui ka laustotalitaarsetes kommunistimaades. Kui Goebbelsi manipulatsioonitehnika üle saab teatud määral otsustada tema ametlikult ilmutatud kirjutiste põhjal, on uurijatele eriliseks maiuspalaks alati olnud tema päevikud, mis pärast sõja lõppu sattusid suurel jaolt ameeriklaste ja venelaste kätte.¹

Põgus pilguheit Goebbelsi loomingulisse kööki.²

*** Propaganda planeerimine ja juhtimine peavad olema allutatud ühele ametkonnale.**

Vaatamata kõikidele püüdlustele ei õnnestunud Goebbelsil seda põhimõtet täielikult rakendada ega saavutada täit kontrolli Ribbentropi juhitud Välisministeeriumi, Rosenbergi juhitud Okupeeritud Idaalade Ministeeriumi ja Ley juhitud Majandusministeeriumi üle.

*** Propagandaametkonnal peab olema täielik juurdepääs kogu olemasolevale informatsioonile.**

Saksamaa olukorra halvenedes ahenes pidevalt ametnike ring, kel oli sündmustest täielik ülevaade. 1943. aasta maist alates tellis Goebbels Himmleril "töötlemata" materjali ainult endale. Goebbels ise samal ajal süstemaatiliselt informatsiooni ei kogunud.

Ühe SD (*Sicherheitsdienst* – Julgeoleku teenistus) poolt Gallupi maneeris läbiviidud statistilise uuringu kohta leidis Goebbels, et sellised uuringud ei saa olla eriti väärtuslikud, sest nad on alati tehtud mingil läbikaaletud eesmärgil.³ Üldse kaldus Goebbels rohkem usaldama oma kaint mõistust, intuitsiooni ja kogemust kui ametlike teateid. Propagandaminister võttis kuulda oma ema nõuandeid ja seisukohti, sest tema teadvat rahva tundeid paremini kui enamik eksperte, kes otsustavad asjade üle "teaduslike uuringute elevantuluust tornis".

¹ Päevikute täpne saatus ei ole detailides tänini selge. Alates 1941. aasta juuli keskpaigast dikteeris Goebbels oma üleskirjutised propagandaministeeriumi stenografistile Richard Ottele, kes lõi need masinal kahes eksemplaris ümber. Propagandaministeeriumi erihoidlas oli aprilliks 1945 ca 2 korda 50 000 lehte päevikuid. Juba 1944. aasta lõpus võttis Goebbels tarvitusele lisa meetmed, säilitamaks oma pärandit: masinakirjaline materjal võeti ümber klaasplaatidele. Punaarmee lähenedes laskis Goebbels plaadid (millel nüüd olid juba ka käsikirjalised materjalid) laduda spetsiaalsesse terasvitstega tugevdatud kirstu, mille üks ohvitser (stenografist Otte juuresolekul) Potsdami lähedal maha mattis. Kirstu pole tänini leitud, mikrofiidid aga ilmusid välja Ida-Saksa arhiividest. Käsikirjalised originaalpäevikud ja osa masinakirjalist materjali pakiti 1945. aasta aprilli lõpus Goebbelsi käsul alumiiniumkastidesse ja viidi Riigikantseleisse. Masinakirja teise eksemplari pidi Otte hävitama, ei suutnud suures segaduses aga ülesannet täita. Suurem osa sellest materjalist sattus venelaste kätte. (Neue Tagebuchfunde vom NS-Propagandaminister Joseph Goebbels. "Der Spiegel" 1992, nr 29, lk 109). Jääb aga rida küsimusi - näiteks käsikirjade üksikasjaline saatus; samuti pole selge, kuidas ja kust sattus Moskva arhiividesse osa plaatidele võetud materjali jne (vt "Der Spiegel" 1992, nr 29-32).

² L. W. D o o b , Goebbel's Principles of Propaganda. In: Public Opinion and Propaganda. Ed by D. Katz, New York, 1954, lk 508-522; J. M. D o m e n a c h , La Propaganda politique. Paris, 1965.

³ Vrd J. E l l u l , Propaganda and Democracy. In: Freedom and Tyranny. Social Problems in a Technological Society. Ed by J.D. Douglas. N.Y., 1970, lk 135: "Propagandainstrumenti kasutamine tänapäeval nõuab teaduslikku lähenemist. Selle puudumine oli natsipropaganda nõrkuseks, mis ilmnis sõja viimastel aastatel..."

*** Propaganda peab mõjutama vaenlase tegevust.**

Tuleb hoiduda propagandistlikult soovitava materjali avaldamisest, kui see võiks anda vaenlasele kasulikku informatsiooni. Nii keeldus Goebbels 1942. aasta kevadel eitamast või ümber lükkamast inglaste teateid õhusõjas Saksamaale tekitatud kahju suuruse kohta.

Tuleb hoiduda igasugustest vihjetest vaenlase tegevusele, mis on meile kasulik, kui sellised vihjed võivad seda tegevust diskrediteerida. Ei tohi lasta "surmasuudlust" langeda asjadele, mis on meile soovitavad. Sectõttu ei kasutatud kaua aega ära ühtki uudist, mis rääkis ebasõbralikest suhetest Saksamaa vaenlaste vahel. "Poleemika liitlaste vahel on väike taimke, mis kasvab kõige jõudsamalt siis, kui tal lasta loomulikult areneda."

*** Vaenlase propaganda ignoreerimine või ümberlükkamine sõltub konkreetsest olukorrast.**

Ümber tuleb lükata jultunud valed (*à la* "sakslased pommitasid Vatikani" *etc.*). Ebatõhusatele väidetele pole vaja vastata, see võib aidata kaasa nende levikule või lihtsalt kulutab propagandaenergiat. Efektiivne propaganda vajab viivitamatut vastust. Vaenlase eriti suurte propagandavõitude puhul oli ainaks adekvaatseks vastuseks Hitleri enda kõne. Mõnikord võib vaenlase tõhusat torget ignoreerida ja rünnata teda sootuks teises kohas. Süüdistustele juutide represserimises polnud küll midagi mõistlikku vastata, seeceest võis rääkida üht-teist inglaste metsikus-
test Indias ja Lähis-Idas.

*** Ainult usutavus peab määrama, kas rääkida tõtt või valetada.**

Tõde tuleb kasutada nii tihti kui võimalik, vastasel juhul kaotab allikas usutavuse. Valed on kasulikud siis, kui neid pole võimalik paljastada. Teatud juhtudel võib tõde ise pais-
ta mittetõdesena, mitteusutavana. Sel juhul tuleks temast loobuda.¹

Propaganda tuleb õigesti ajastada.

Võimaluste piires tuleb võistlevat propagandat ennetada. "Kes ütleb esimesena, sel on latti õigus." Propagandistlikku teemat tuleb korjata, ent mitte üle teatud piiri. Korrata tuleb nii kaua, kuni korratav on korralikult omandatud. Pärast seda pole kordamine vaja-
lik või on isegi ebasoovitav.

*** Propaganda peab inimesi ja sündmusi tähistama selgepiiriliste väljendite ja loo-
sungitega.**

Kuigi sündmuse kogemine on tegusam kui selle verbaalne kirjeldamine, võib sõnu asetada inimeste ja sündmuste vahele, lask-
maks inimeste reaktsiooni viimastele esimes-
test mõjustada. Selle saavutamiseks peavad väljendid ja loosungid:

- 1) kutsuma esile soovitud reaktsioone, mis auditooriumis eelnevalt olemas;
- 2) olema kergesti äraõpitavad;
- 3) vältima "bumerangiefekti".

Goebbelsi arvates oli rida sõnu, millega natsionaalsotsialistlikul propagandal oli samasugune suhe nagu vanakurjal püha veega: *sabotaaž, salamõrv* jne. Neid sõnu ei saanud pruukida, sest Saksamaal ei saanud olla neile sõnadele vastavaid nähtusi.

*** Propaganda peab takistama petlike lootuste tärkamist, mida tulevased sünd-
mused võivad hävitada.**

Siiski, sõja lõpupoolel levitas Goebbelsi enda asutatud spetsiaalne ametkond kuuldusi murrangust sõja käigus, mis seotud "salarel-
vaga". Ent need olid "kuulujutud", mitte ametlik propaganda.

*** Propaganda peab looma optimaalse rahutuse taseme.**

Rahutus on kahe teraga mõök – liiga suur annus võib põhjustada paanikat ja moraali langust, liiga väike enesega rahulolu ja tege-
vusetust. Tuleb leida tasakaal kahe äärmuse vahel.

Vastav strateegia taandub kahele printsii-
bile, Esiteks, propaganda peab suurendama lüüasaamise tagajärgedega seotud rahutust.

¹ J. E I I u I, Propaganda and Democracy, lk 133, 139: "... isegi autoritaarsed valitsused on teadlikud asjaolust, et propagandas maksab tõde. See seletab Goebbelsi poolt 1944. aastal rakendatud propaganda vormi..." Ja edasi kaasaega: "... on vaieldamatult selge, et ameerika informatsioon ja propaganda on tõepärased... Vormel, millega ameeriklased seletavad oma hoiakut, kõlab: "Tõde maksab." Kui esimese väite kohta võib lihtsalt öelda, et see tõenäoliselt ei vasta tõele, siis teine väide vajab alles tõestamist...

² A. S p e r r, Inside the Third Reich. N.Y., 1971, lk 522.

Sakslased pidid olema veendunud, et võitlus käib elu ja surma peale ja et võidelda tuleb ennast säästmata. Teiselt poolt, propaganda peab kahandama igasugust rahutust (v.a esimese printsiibiga seotud juhtumid), mis on liiga tugev ja mida inimesed ise ei suuda maandada.

Üldse andis Goebbels umbes 50 000 kõikvõimalikku propagandadirektiivi. Olulist vahet tegi Goebbels seejuures kahel mõistel: *Haltung* (nähtav käitumine) ja *Stimmung* (meeleolu, häälestatus). *Stimmung* on muutlikum, vaenlase propaganda ja sündmused võivad seda kergesti mõjustada. *Haltung* seevastu on püsivam ja ühtlasi ka tähtsam. Teda tuleb kontrollida iga hinna eest. Mida lähemale sõja lõpule, seda enam oli Goebbels sunnitud *Stimmung*'it ignoreerima.

Natsipropaganda üheks iseloomulikuks jooneks võib pidada sõna tihedat seost toore jõuga. Goebbels olevat kord väitnud, et "vahe mõök peab alati seisma propaganda taga, kui ta tahab olla tõsiselt efektiivne". Natsipropaganda oli sunni vorm, mille mõjus oli tingitud "nende võimust, kes võivad suvalisel hetkel lõpetada jutu ja hakata tapma".¹

Goebbelsi propaganda jäi ka pärast 1933. aastat eeskätt rääkivaks propagandaks. Isegi ajaleheartiklite puhul oli tegemist ennekõike kõnedega, Goebbelsi auditooriumiks oli ikka kuulaja, mitte lugeja. Võrreldes Hitleriga olid Goebbelsi kõned stiilsed ja väljapeetud, ometi arvatakse need, mõningate eranditega, suggestiivsusest Hitleri omadele alla jäävat. Üheks selliseks erandiks oli 18. veebruaril 1943 Berliini *Sportpalast*'is peetud kõne, totaalse sõja väljakuulutamise, Kristuse mäejutluse ägedamaid ümberlökkamisi ajaloo vältel.

"Niisiis, teie, minu kuulajad, esindate antud silmapilgul rahvast. Ja teile tahan ma esitada kümme küsimust, millele te koos saksa rahvaga peate kogu maailma ees vastama,

iseäranis meie vaenlaste ees, kes meid oma raadiote ees kuulavad:

Inglased väidavad: saksa rahvas on kaotanud usu võitu. Ma küsin teilt, usute te koos füüreri ja meiega saksa rahva lõplikku, totaalsesse võitu?... Inglased väidavad: saksa rahvas seisab vastu valitsuse totaalsetele sõjaabinõudele. Ta ei taha mitte totaalset sõda, vaid kapitulatsiooni (*Hüüe*: "Mitte iial! Mitte iial! Mitte iial!"). Ma küsin teilt: kas te tahate totaalset sõda?... Kui vaja, totaalsemat ja radikaalsemat, kui me täna ülepea suudame ette kujutada?... Inglased väidavad: saksa rahvas on kaotanud usu füürerisse. Ma küsin teilt: on teie usk füürerisse täna suurem, sügavam ja vankumatum kui kunagi varem? (*Hulk tõuseb kui üks mees. Kõnekoor*: "Füürer, käsi, me järgneme!") ...Ma olen teilt küsinud, teie olete oma vastuse andnud. Teie olete tükk rahvast, teie suu läbi on rahva seisukoht end ilmutanud... Nüüd, rahvas, tõuse üles, puhke torm!"² Iga sõna, iga lause, iga detail oli siin põhjalikult vaagitud, kruvimaks järk-järgult pinget, kuni plahvatusliku lõpppöördumiseni. Hitleri spontaansetele raevupursetele seadis Goebbels vastu kainelt läbikaalutud, psühholoogiliselt tegusad skeemid, kus kõik oli eelneva harjutamise, mitte improvisatsiooni viil.³ Goebbels enne kõnet: "Täna tuleb demonstratsioon, millega võrreldes 30. jaanuari oma⁴ näeb välja nagu majanduspartei koosolek."⁵

Kõrgeimat ja iseloomulikumat Goebbelsi kõnekunsti nähakse mõnikord heterogeensete stiilelementide hoolimatus segamises, kõige järsemates antiteetilistes hüpetes akadeemiliselt proletaarsele, kainelt prohvetlikule, külmalt ja ratsionaalselt-mehelikult tagasihoidud pisarateni. "See on nagu külma ja kuuma duši vaheldumisest tingitud nahaärritus, füüsiliselt sama tegus."⁶ Kui Rosenberg kasutas ainult üht oreliregistrit, siis Goebbels kõiki.

¹ Communication Theorie. Origins. Methods. Uses. Ed by W.J. Severin and J.W. Tankard Jr. N.Y., 1979, lk 125.

² Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945. Hrsg. W. Hofer, Frankfurt a/M, 1982, lk 250 - 252.

³ A. S p e e r, Inside the Third Reich, lk 337 - 338.

⁴ 10 aastat Hitleri kantsleriks määramisest.

⁵ W. S t e p h a n, Joseph Goebbels. Dämon einer Diktatur. Stuttgart, 1949, lk 259.

⁶ V. K l e m p e r e r, LTI. Leipzig, 1966, lk 311 - 312.

Ja ikkagi ei olevat natsipropaganda tugevaimaks küljeks olnud kõnekunst, üksikkõned, sest nendes olevat palju jäänud massidele arusaamatuks.¹

Natsionaalsotsialism "libises hulkadesse üksikisikute, kindlate väljendite ja lausevormide kaudu, mida ta neile miljoneid kordi peale surus ja mis mehhaaniliselt ja alateadvuslikult üle võeti."² Natsikeele silmatorkavaks iseärasuseks oli ülivõrde ohjeldamatu pruukimine. Paljud, mida sakslased tegid, oli ülim, maailmaajaloolise ulatusega, teatud nimbus langes seetõttu vaenlastele: "maailmajuut", "maailmavaenlane", "maailmariik", "maailm jälgib füüerit", "suurtea-daanne", "suurpealetung", "maailmaajaloo suurim lahing", "maailmaajalooline tund", "maailmaajalooline kõne".³

Igal võimalikul juhul kasutas Goebbels sporditerminoloogiat. Ühest küljest peegeldas see ehk tema dünaamilist nägemust maailmast, teiselt poolt ehk alaväärsuskompleksi. Sõja lõpupoole aga kasutas propagandaminister sportlike väljendusi eeskätt massidesse kogunenud pingete pisendami-seks: teravmeelsed ja näiliselt tabavad võrd-lused olid tegelikult täiesti ebaadekvaatsed.

Pärast Stalingradi lubas Goebbels: "Pühi-me näo verest puhtaks ja kui läheb järgmiseks ringiks, seisame jälle kindlalt jalul."⁴ Tegeli-kult polnud ju Stalingradi järel tegemist mitte lihtsalt verise näoga, vaid pigem tehnilise nokaudiga, kui olla täpsem. Teatud sõnu ka-sutati eeskätt ironilises kontekstis: "süs-teem", "filosoofia" jms, teatud sõnad aga omandasid uue sisu: "fanaatiline", "totaalne", "tasalülitamine" jne.

Joseph Goebbels sündis 29. oktoobril 1897 Reinimaal rangelt katoliiklikus pere-konnas. 1922. aastal omistatakse talle Hei-delbergis doktorikraad klassikalise filoloogia alal. 1924. aasta lõpul liitub Goebbels Natsio-naalsotsialistliku Saksa Töölisparteiiga.⁵ Ki-dur füüsis, liiga suur pea ja kompjalg (mille Goebbels sõjavigastuseks kuulutas) tekitasid noormehes kõigi eelduste kohaselt raskeku-julise alaväärsuskompleksi. Iga hinna eest võimu juurde. "Tema, vigane, tahtis üles üks-kõik kellega, et "inimrämpsule" kätte maksta, ükskõik mille eest..."⁶ Äärmiselt huvitavad on Goebbelsi noorpõlvapäevikud. Küllalt palju on ülestähendusi armuseiklustest, mis võivad aga puhtakujulise fantaasia valda kuuluda. Ehk lõhnab seal piiratud võimalus-est ülespiitsutatud soovide järele? "Niisugune on elu: palju õisi, palju okkaid ja siis lõpp" ...Ent "abielluda oleks minu jaoks piin. Eros räägib minus valjult... Iga naine erutab mind pilgeni. Nagu näljane hunt märutan ringi. Ja seejuures olen uje nagu laps. Mõnikord mõis-tan end ise vaevu. Ma peaksin abielluma ja väikekodanlane olema! Ja siis 8 päeva pärast end üles pooma."⁷ Lisaks alaväärsusele näis seda "ujedat last" vaevavat ka lakkamatu vastuolu ühelt poolt vajaduse vahel kellessegi pimedalt uskuda ja teiselt poolt salakavala skepsise vahel. Olles algselt partei vasak-poolses, proletaarses (Strasseri) tiivas, nõu-dis Goebbels 1926. aastal "väikekodanlase Hitleri" parteist väljaheitmist. "Pigem koos bolševikega põhja minna kui koos kapitalis-miga igavene orjus valida. Ent siis tulid kaht-lused ja siis, kui Hitler pärast üht kõnet Goebbelsit kõigi nähes vennalikult süleles, tuli murrang."⁸ "Olen ainult pill, millel vana-

1 Reichi propaganda üheks oluliseks, mitte väga põhjalikult läbitõttatud aspektiks jääb sümbolika, alates haakristist endast. Väimase kui stiliseeritud rituaalse suguakti toimet alateadvusele on uurinud Reich. W. Reich. Massenpsychologie des Faschismus. 2. Aufl. Kopenhagen. 1934. lk 147 - 153.

2 V. K l e m p e r e r. LTI. lk 23-24.

3 Rumeenias, Balkanil, Kaug-Idas, ka Põhja-Ameerikas talutakse ülivõrde rikkalikumaid annuseid kui Saksamaal. "Halvaloomuline... ülivõrre on Saksamaa jaoks esmakordne nähtus, seetõttu mõjub ta esimesest silmapilgust laastavalt..." V. K l e m p e r e r. LTI. lk 271-273.

4 Vrd J. G o e b b e l s. Der Krieg als Weltanschauungskampf. Rede vor der Generälität in Posen am 25. Januar 1944. i.a. lk 22.

5 Varasem dateering 1922 on tõenäoliselt Goebbelsi enda levitatud võltsing (vrd W. B a d e, Joseph Goebbels. Lübeck, 1942, lk 10.)

6 Neue Tagebuchfunde vom NS Propagandaminister Joseph Goebbels. "Der Spiegel" 1992, nr 29.

7 Das Tagebuch vom Joseph Goebbels 1925/26. Stuttgart, i.a., lk 91 - 95.

8 J. F e s t. Das Gesicht des Dritten Reiches, lk 127.

jumal mängib oma viit, olen ainult ootel anum, uut veini kuhu loodus muigel valab"¹, on noor Goebbels luuletanud. Nüüd oli Goebbels oma jumala leidnud. Ja sellele jumalale kulus hädasti ära "Väikese Doktori", "natsionaalsotsialistliku Robespierre'i" terane mõistus. Mitte keegi teine ei aidanud Hitleri kultuse tekkele rohkem kaasa kui Goebbels. Mida lähemale lõpule, seda rohkem hakkas end jälle "liigutama skepsis". Ent enam pol-

nud valikut, kas seda oli olnudki? "Nii sügavale olen vajund verre, et kui ma ei tahaks kahlata seal enam sedasi, on sama raske pöörduda, kui minna edasi." (Shakespeare, Macbeth, III, 4). Goebbelsil oleks tagasi minna olnud mõeldamatu. Tuli minna edasi, ilmselt surma, ent efektselt. "Me kas läheme ajaluku kõikide aegade suurimate riigimeestena või suurimate kurjategijatena."²

¹ J. Goebbels, Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern. München, 1933, lk 46.

² J. Fest, Das Gesicht des dritten Reiches, lk 137.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

ARUTLUS

teemal: Kas teaduste ja kunstide taassünd on aidanud kaasa kommete puhastamisele?

TEINE OSA

Egiptusest Kreekasse kandunud vana pärimuse kohaselt leiutas teadused jumal, kes vihkas inimeste rahu. * Mida pidid siis arva-ma teadustest egiptlased ise, kelle keskel teadused olid sündinud? Nemad nägid ju nende tekkeallikaid lähedalt. Tõepoolest, ei lehitse-des maailma annaale ega ka süüvides kahtlas-te kroonikate asemel filosoofilistesse uurimustesse, kusagilt ei leia me inimlikele teadmistele algupära, mis vastaks ettekujutu-sele, mida me armastame endale sellest luua. Astronoomia on sündinud ebausust; kõne-kunst auahnusest, vihast, meelitamisest, va-lest; geomeetria saamahimust; füüsika tarbetust uudishimust; nad kõik – ja isegi moraal – on sündinud inimlikust upsakusest.

Niisiis võlgnevad teadused ja kunstid oma sünni meie pahedele: me ei kahtleks nende eelistes nii palju, kui nad võlgneksid selle meie voorustele.

Nende igerik algupära tuleb selgesti ilmsiks, kui vaatame nende otstarvet. Mida me hakkaksime peale kunstidega, kui poleks luk-sust, mis neid toidab? Kui inimesed ei oleks ebaõiglased, milleks vajataks siis õigustea-dust? Mis saaks ajaloost, kui poleks ei tiran-ne, sõdu ega vandenõulasi? Ühesõnaga, kes tahaks pühendada oma elu viljatutele mõtisk-lustele, kui kõik juhinduksid ainult inimese kohustustest ja looduse vajadustest, nii et kogu nende aeg kulukuks isamaale, õnnetutele ja sõpradele? Kas me oleme siis loodud sure-ma aheldatuna selle kaevu kaldale, kuhu tõde on peitu pugenu? Juba see mõte ükski peaks

* Prometheus loo allegooria on kergesti läbinähtav, ja tundub, et kreeklased, kes ta Kaukasuse külge aheldasid, ei suhtunud temasse põrmugi lugupidavamalt kui egiptlased oma jumalasse Thothisse. "Kui saatür esimest korda tuld nägi, tahtis ta seda suudelda ja emmata," jutustab vana lugu, "aga Prometheus hüüdis talle: Saatür, sa hakkad habet oma lõual taga nutma, sest see põletab, kui seda puudutada."

esimestest sammudest peale eemale peletama iga inimese, kes on tõsiselt nõuks võtnud end filosoofia õpingutega harida.

Teadusuuringutes on nii palju ohte, nii palju valeradu! Kui palju tuleb tõeni jõudmiseks eksida, kusjuures eksituste ohtlikkus ületab tuhandekordselt kasu, mis tõest saadakse! Kahju on ilmne: sest vale võib esineda lõputute kombinatsioonidena, aga tõel on ainult üks olemisviis. Pealegi, kes teda nii siiralt otsibki? Ja missuguste tunnuste põhjal võib isegi parimate kavatsuste korral olla kindel, et ta on ära tuntud? Missugune peaks olema tolles segaste tunnete tulvas see kriteerium, mille põhjal me otsustame? * Ja mis veel kõige raskem, kui me tema lõppude lõpuks õnnekombel leiamegi, kes meist oskab teda siis õigesti kasutada?

Kui meie teadused on võimetud saavutama eesmärki, mille nad endale seavad, siis tagajärgede poolest, mis nad endaga kaasa toovad, on nad koguni kahjulikud. Jõudeelul sündinuna toidavad nad seda omakorda; ja korvamatu ajakaotus on esimene kahju, mis nad ühiskonnale paratamatult tekitavad. Poliitikas nii nagu moraali alalgi on suur pahe mitte teha head; ja iga tarbetut kodanikku võib vaadelda kui kahjulikku inimest. Vastake mulle ometi, kuulsad filosoofid, teie, tänu kellele me teame, miks kehad tühjuses vastastikku tõmbuvad; kuidas suhtuvad tiirlevate planeetide poolt võrdsetes ajavahemikes läbitud kaugused; missugustel kõveratel on kaaspunktid, käänupunktid ja kõveruskeskpunktid; kuidas inimene näeb kõike Jumalas; kuidas hing ja ihu ilma ühendust pidamata on omavahel vastavuses nagu kaks kella; missugused taevakched võivad olla asustatud; missugused putukad sigivad ebatavalisel viisil – vastake mulle, ütlen ma, teie, kellelt me oleme saanud nii üllaid teadmisi: kui te poleks meie kunagi nende asjade kohta mitte midagi õpetanud, kas meid oleks siis vähem, kas meid valitsetaks halvemini, kas me poleks nii kardetavad, kas me poleks nii õitsval järjel, või kas me oleksime hullemini mandunud? Ärge pidage ometi oma saavutusi nii täht-

saks; ja kui meie kõige õpetatamate teadlaste ja meie parimate kodanike tööd toovad meile nii vähe kasu, siis öelge meile, mida me peame arvama sellest häguste kirjanike ja jõudeelavate õpetlaste hulgast, kes täiesti tulutult riigi elumahlu imevad.

Mis ma räägin – "jõudeelavate"? An-naks Jumal, et nad tõepoolest jõude püsiksid! Kombed oleksid sellest ainult tervislikumad ja ühiskond rahulikum. Aga need tühised ja albid ilukõnelejad jooksevad igalt poolt kokku, relvastatud oma hukatuslike paradoksidega, õhnestades usu aluseid ja hävitades voorust. Nad muigavad põlglikult vanade sõnade üle, nagu "isamaa" ja "religioon", ning kulutavad oma anded ja filosoofia selleks, et purustada ning alavääristada kõike, mis on inimestele püha. Asi pole mitte selles, et nad voorust või meie dogmasid tegelikult vihkaksid; nad lihtsalt ei talu ühiskondlikku arvamust; ja selleks et neid altarite jalameile tagasi tuua, piisaks, kui kuulutada nad jumalasalgajateks. Oo väljapaistmiskirg, milleni sa küll võid viia!

Aja kuritarvitamine on suur pahe. Kirjanduse ja kunstidega kaasneb veel hullemaidki pahesid. Näiteks luksus, mis on nagu nemadki sündinud jõudeelust ja inimlikust alpusest. Harva esineb luksust ilma teaduste ja kunstideta, ja mitte kunagi ei esine teadused ja kunstid ilma temata. Ma tean, et meie filosoofia, mis on alati nii pakil kummalistest mõteteradest, väidab, vastupidiselt kõigi sajandite kogemusele, et luksus annab riigile sära; aga, olles unustanud ülekulutuste vastaste seaduste vajalikkuse, kas ta julgeb siis eitada sedagi, et head kombad on impeeriumide kestmiseks esmatähtsad ja et luksus ning head kombad ei sobi omavahel kokku? Et luksus on kindlaks märgiks rikkusest, et ta võib olla koguni abiks rikkuse suurendamisel, mis järeldus tuleb teha sellest paradoksisist, mis on nii vääriline sündima meie päevil? Ja mis saab voorusest, kui tekib vajadus rikastuda ükskõik mis hinna eest? Muistsed poliitikud rääkisid vahet pidamata kommetest ja voorusest; meie omad räägivad

* Mida vähem inimene teab, seda enam ta usub end teadvat. Kas peripateetikud kahtlesid milleski? Eks ehitanud Descartes universumi kuupidest ja pöörimest? Ja kas leidub tänapäevalgi Euroopas nii viletsat füüsikut, kes ei seletaks jultunult elektri sügavat salapära, mis jääb tõelisi filosoofe võib-olla igavesti meeleteile ajama?

ainult ärist ja rahast. Üks ütleb teile, et sellel ja sellel maal maksab inimene nii palju, kui suure summa eest ta müüduks Alžeerias; teine leiab sellest arvestusest lähtudes riigid, kus inimene üldse mitte midagi ei maksa, ja koguni niisugused, kus ta maksab vähem kui mitte midagi. Nad hindavad inimesi nagu kariloomi. Nende järgi on inimene riigi seisukohalt just nii palju väärt, kui palju ta seal tarbib; järelikult üks sübariit maksab vähemalt sama palju kui kolmkümmend lakedaimonlast. Mõistatatu siis, kumb neist kahest riigist – Sparta või Sybaris – langes käputäie talupoegade orjusse ja kumb pani värisema Asia.

Kyrose monarhiriigi vallutas kolmekümne tuhande mehega valitseja¹, kes oli vaesem kui kõige viletsam Pärsia satraap; ja sküüdid, kes olid kõigist rahvastest vaeseimad, suutsid vastu seista maailma kõige vägevamatele monarhidele.²

Kaks kuulsat vabariiki tülitsevad ülemvõimu pärast maailmas;³ üks oli väga rikas, teisel ei olnud mitte midagi, ja viimane oli see, kes esimese hävitas. Pärast seda kui Rooma impeerium oli alla neelanud kogu maailma rikkuse, langes ta omakorda saagiks inimestele, kes ei teadnud isegi, mis asi rikkus on. Frangid vallutasid Gallia ning saksid Inglismaa, ilma et neil olnuks muud varandust peale oma vaprusse ja vaesuse. Salkkond vaesed mägilasi, kelle saamahimu piirdus paari lambanahaga, taltsutas Austria kõrkuse ja purustas uhke ning hirmuäratava Burgundia koja, mis oli värisema pannud Euroopa võimukandjad.⁴ Charles Viienda pärija⁵ kogu vägevus ja tarkus, mida toetasid kõik India varandused, varises lõppude lõpuks kokku käputäie heeringapüüdjate ees. Meie poliitikud võiksid suvatseda oma arvestused veidikeseks kõrvale heita, et nende näidete üle järele mõelda, ja nad võiksid kord ometi taibata, et rahaga võib saada kõike, välja arvatud kombed ja kodanikud.

* Olen kaugel arvamast, et niisugune naiste ülemvõim oleks iseenesest halb. See on kingitus, mille loodus on neile teinud inimsoo hüvanguks; kui seda paremini suunataks, võiks ta kaasa tuua sama palju head, nagu ta praegu halba põhjustab. Meie ei taipa küllalt hästi, missugused eelised oleksid ühiskonnal, kus inimsoo sellele poolele, kes teise üle valitseb, antakse parem haridus. Mehed on alati just niisugused, nagu naistele meeldib; niisiis, kui tahate, et nad saaksid suuremeelseks ja vooruslikuks, siis õpetage naistele, mida tähendab hinge suurus ja vooruslikkus. Selleteemalised mõtted, mida Platon on kunagi väljendanud, vääriskid igati, et neid pikemalt edasi arendaks mõni sulg, mis on vääriline kirjutama pärast niisugust meistrit ja kaitsma nii suuri huve.

Milles siis täpsemalt seisneb küsimus lukesest? Selles, et välja selgitada, mis on impeeriumidele olulisem, kas olla hiilgav ja hetkeline või vooruslik ja kestev. Ma ütlen "hiilgav", aga mille poolest? Toreduseihalus ei ela kunagi samas hinges koos aususepüüdega. Ei, pole võimalik, et tarbetute murede koormast alandatud vaimud küüniksid eales millegi suureni; ja kui neil jätkuiski selleks jõudu, puuduks neil julgus.

Iga kunstnik vajab tunnustust. Kaasaegsete kiitus on kõige hinnalisem osa tema tasust. Niisiis, mida ta selle saavutamiseks teeb, kui talle on osaks saanud õnnetus sündida niisuguse rahva seas ja niisugusel ajal, kus ja millal moodi tulnud õpetlased on asetanud kergemeelse nooruse tooniandaja ossa; kus mehed on ohverdanud oma huvid oma vabaduse türanniseerijale; * kus lastakse läbi kukkuda draamakunsti tippteostel⁶ ja pööratakse selg harmoonia imedele,⁷ kuna üks sugupooltest julgeb heaks kiita ainult seda, mis vastab teise poole piiratusele? Mida ta teeb, mu härrad? Ta alandab oma geniaalsuse oma sajandi tasemele ja eelistab luua keskpäraseid teoseid, mida imetletakse tema elu ajal, šeddöövrite asemel, mida imetletaks alles tükk aega pärast tema surma. Õelge meile, kuulus Arouet,⁸ kui palju mehiste ja vägevate ilu te olete toonud ohvriks meie võltsile peenetundelisusele! Ja kui palju on galantsuse vaim, mis pisiasjades nii viljakaks osutub, teile suurtes küsimustes maksmata läinud!

Nõnda toob kommete langus, see luksuse vältimatu tagajärg, omakorda kaasa maitse mandumise. Kui aga oma vaimuannete poolest väljapaistvate inimeste hulgas juhuslikult leiduks mõni, kellel jätkub meeletundlust ja kes keeldub järele andmast oma sajandi vaimule ning alandamast end lapsikuid töid vorpima, siis häda talle! Ta sureb viletsuses ja unustuses.

Ma ei tee siin mingeid ennustusi, ma räägin kogemuste põhjal. Carle,⁹ Pierre,¹⁰ on

saabunud aeg, mil pintsel, mis oli määratud rõhutama üllate ja pühade piltidega meie jumalakodade suursugusust, langeb teie käest või müüb enda kaunistama niibete piltidega mõne *vis-à-vis*¹¹ seinu. Ja sina, Praxitelese ja Pheidiasse võistleja; sina, kelle peitlit muistsed rahvad oleksid kasutanud valmistamiseks jumalaid, mis suutuksid meie silmis välja vabandada nende ebajumalakummar-damise; jäljendamatu Pigalle,¹² sinu käsi hakkab voolima mõne nipskujukese kõhtu või on sunnitud jõude jääma.

Ei saa mõelda kommetest, meenuamata imetlusega pilti algaegade lihtsusest.

See on kaunis kallas, mida üksnes loodus oma käega on kaunistanud, ja mille poole meie pilk ikka ja jälle tagasi pöördub ning millest me tunneme end kahetsusväärset kaugenevat.

Kui süütud ja voooruslikud inimesed tahtsid, et jumalad oleksid nende toimingute tunnistajad, elasid nad oma hüttides koos nendega ühe ja sama katuse all; aga õige pea, muutudes kurjaks, tüdinesid nad nendest ebamugavatest pealtvaatajatest ning pagendasid nad suursugustesse pühakodadesse. Lõpuks ajasid nad nemad sealtki välja, et seal iseenast sisse seada; igatahes ei erinenud pühakodjad enam inimeste kodudest. See oli kõlvatuse haripunkt, ja mitte kunagi pole pahed nõnda lakkama lõõnud nagu siis, kui nad nii ütelda seati vaatamiseks marmorsammaste uhkete paleede sissekäikude juurde ja graveeriti korintose kapiteelidele.

Sedamööda kuidas elumõnused aina rohkem tekib, kunstid täiustuvad ja luksus levib, kuhtub tõeline vaprus, hääbub sõjamehevoorus; ning seegi on kabinetide hämaruses treenitud teaduste ja kunstide teene. Kui gootid laastasid Kreekamaa, siis pääsesid kõik raamatukogud tulest ainult tänu seisukohale, mida üks nende hulgast levitas ja mille kohaselt on tarvis jätta vaenlastele alles kraam, mis on nii kohane võõrutama neid sõjalisest õppusest ning pakkuma neile jõudeeluks ja istuvaks eluviisiks sobilikke lõbustusi.

Charles VIII sai Toscana ja Naapoli riigi valitsejaks, ilma et ta oleks peaaegu mõõkagi tupest tõmmanud; ja kogu tema õukond omistas selle ootamatu hõlpsuse asjaolule, et Itaalia valitsejatele ning ülikutele pakkus eneseharimine teravmeelsuse ja õpetatuse

vallas rohkem lõbu kui vaprus ja sõjakunsti alane koolitus. "Tõepoolest," ütleb kaine aruga inimene, kes viitab neile kahele asjaolule, "kõik näited õpetavad meile, et sõjanduses ja kõigil sellega sarnanevatel aladel soodustab teaduste õppimine pigem vaprate inimeste nõrgestamist ja ärähellitamist kui nende karastamist ja innustamist."¹³

Roomlased tunnistasid, et sõjamehevoorus hääbus nende seas sedamööda, kuidas nad hakkasid midagi taipama maalidest, gravüüridest ja kuldvaasidest ning harrastama kauneid kunste; ja justkui oluks too kuulus maa määratud saama alatiseks eeskujuks teistele rahvastele, tõi Medicite esilekerkimine ja kirjanduse taassünd kaasa uue – ja võib-olla lõpliku – löögi sõjalisele kuulsusele, mille Itaalia näis olevat paari sajandi eest tagasi saanud.

Arukusega, mille poolest paistis silma enamik nende institutsioonidest, keelasid muistsed Kreeka vabariigid oma kodanikele kõik need rahulikud ja istuvat eluviisi nõudvad ametid, mis nõrgestades ning laostades keha, kurnavad ühtaegu välja ka hingejõu. Tõepoolest, mis te arvate, kuidas võiksid seista silmitsi nälja, janu, väsimuse, hädaohutude ja surmaga inimesed, keda pisimgi häda muserdab ja keda pisimgi vaev heidutab? Kust võtavad sõjamehed julguse taluda raskeid töid, millega nad pole üldse harjunud? Kust võtavad nad innu käia kiirmarsil ohvitseride juhatusel, keda endal ei jätku jõudu isegi ratsa sõita? Ärgu tuldagu mulle vastu vaidlema, et kõigi nende haritud ja distsiplineeritud tänapäeva sõjameeste vaprus on ju üldteada. Asjata kiidetakse mulle nende vahvust ühel või teisel lahingupäeval; aga keegi ei räägi mulle sõnakestki sellest, kuidas nad taluvad ülemäärast pingutust, kuidas nad panevad vastu aastaegade karmusele ja halvale ilmale. Piisab vähesest kuumast või külmast, piisab sellestki, kui nad jäävad ilma mõningatest mugavustest, et muuta paari päevaga jõuetuks ja hävitada meie parimgi sõjavägi. Kohumatud sõjamehed, taluge kordki tõde, mida te nii harva kuulete. Te olete vaprad, ma tean seda; te oleksite koos Hannibaliga võidutsenud Cannaes ja Trasimenuse järve ääres; Caesar oleks koos teiega läinud üle Rubico ja orjastanud oma riigi; aga teie ei ole need, kellega esimene oleks läinud üle Alpide

ja kellega teine oleks võitnud teie esivanemad.

Alati ei saavutata sõjalist edu võitlustes, ja kindralikunstide seas leidub üks, mis on tähtsam kui oskus lahinguid võita. Mõni tormab kartmatult võitlustulle, kuid on sellele vaatamata vilets ohvitser; isegi sõdurile tuleb veidi enam jõudu ja sitkust võib-olla rohkem kasuks kui suur vahvus, mis ei päästa teda surmast. Ja mis läheb riigile korda see, kas tema väed hukuvad palaviku ja külma tõttu või vaenlase mõõga läbi?

Kui teaduste viljelemine kahjustab inimese sõjamehelikke omadusi, siis veelgi enam kahjustab ta tema moraalseid omadusi. Juba meie esimestest eluaastatest peale ehib mõtetu haridus meie vaimu ja laostab meie mõistust. Ma näen kõikjal hiiglaslike asutusi, kus kulutatakse palju raha noorte kasvatamisele, et õpetada neile kõike muud, välja arvatud nende kohustused. Teie lapsed ei tunne oma emakeelt, aga nad õpivad rääkima keeli, mida mitte kusagil ei kõnelda; nad õpivad sepitsema värsse, mida nad vaevu mõista suudavad; oskamata eksitust tõest eristada, omandavad nad kunsti mõlemaid kaunite fraasidega teiste ees äratundmatuseni moonutada; aga nad ei tea, mida tähendavad sõnad "üllameelsus", "õiglus", "karskus", "inimlikkus", "vaprus": magus sõna "isamaa" ei puutu kunagi nende kõrvu; ja kui nad võtavadki nõuks rääkida Jumalast, siis pigem sellepärast, et nad teda kardavad, kui sellepärast, et nad tema ees aukartust tunnevad (vt "Filosoofilised mõtted"¹³).

Keegi mõttetark on öelnud: "Tahaksin parema meelega, et minu õpilane veedaks oma aega palli mängides, see karastaks vähemalt tema keha."¹⁴ Ma tean, et lastele tuleb tegevust pakkuda ja et logelemine on kõige kardetavam neid varitsevatest ohtudest. Aga mida neile siis õpetada tuleks? Kena küsimus! Neil tuleb õppida seda, mida nad peavad tegema siis, kui nad on saanud täiskasvanuks,* ja mitte seda, mille nad peavad unustama.

* Niisugune oli spartalaste kasvatus. nagu kinnitab nende suurim kuningas.¹⁶ Montaigne on öelnud: "Tasub tõsiselt järele mõelda, et Lykurgose ühiskonnakorralduses – mis oli oma täiuslikkuse poolest lausa hämmastav ja kus pöörati nii palju tähelepanu laste toimumisele kui ühiskonna põhilisele kohustusele, samuti muusade elutingimustele – räägitakse nii vähe õpetamisest: just nagu kasvatatuks neid ülalaid noori, kes põlgasid igasugust orjast, meie teaduseõpetajate asemel ainult vaprust, karskust ja õiglust

Meie aiad on kaunistatud kujudega ja meie galeriid maalidega. Mis te arvate, millest need üldiseks imetlemiseks väljapandud kunstisedöövrid räägivad? Isamaa kaitsjatest? või noist veelgi suurematest inimestest, kes on isamaad oma voorusega rikastanud? Ei. Nad kujutavad kõiki südame ja mõistuse eksisamme, mis on antiikmütoloogias hooliga välja nopitud ja asetatakse juba varakult meie laste uudishimulike pilkude alla; kahtlemata selleks, et halbade tegude musternäidised seisaksid neil silme ees juba enne, kui nad lugema õpivad.

Millest sünnivad kõik need kuritarvitused, kui mitte saatuslikust ebavõrdsusest, mille seab inimeste vahele vaimuannete ülendamine ja vooruste alandamine? See ongi kõigi meie õpingute silmapaistvaim tulemus, ja ühtlasi kõige ohtlikum kõigist õppimise tagajärgedest. Enam ei küsita inimeselt, kas ta on aus, vaid kas ta on andekas; ega raamatult, kas see on kasulik, vaid kas see on hästi kirjutatud. Autasud jagatakse teravmeelsusele, ja voorus jääb austusest ilma. On olemas tuhandeid auhindu kaunite arutluste eest, aga mitte ühtegi kaunite tegude eest. Kuid õeldagu mulle, kas au ja kuulsus, mis saavad osaks parimale siin akadeemias autasustatavatest arutlustest, on võrreldav auhinna asutamise teene endaga.

Tark inimene ei aja varandust taga; kuid ta pole ükskõikne kuulsuse suhtes; ja kui ta näeb, et seda jagatakse nii valesti, kuhtub tema voorus, mida pisingi võistlus oleks võinud turgutada ja ühiskonnale kasulikuks muuta, ning hääbub viletsuses ja unustuses. Just selleni peabki varem või hiljem viima meeldivate vaimuannete eelistamine kasulikele vaimuannetele, ja teaduste ning kunstide taassünnist saadik on kogemus seda küllaga kinnitanud. Meil on füüsikuid, geomeetria-teadlasi, keemikuid, astronoomide, poete, muusikuid, maalikunstnikke: meil ei ole enam kodanikke; või kui neid meile ongi veel jäänud, siis hukuvad nad viletsate ja põlatutena, hajali kaugetes kolkakülades.

Niisugusesse olukorda on viidud, niisuguseid tundeid äratavad meis need, kes annavad meile leiba, ja kes annavad piima meie lastele.

Tunnistan siiski, et pahe ei olegi nii suur, nagu ta võinuks olla. Igavene ettenägelikkus, mis on istutanud kõikvõimalike kahjulike taimede kõrval tervistavaid ravimtaimi ja varustanud paljud ohtlikud loomad rohuga nende endi hammustuse vastu, on õpetanud oma esindajateks seatud valitsejad jäljendama oma tarkust. Tema eeskuju järgides lõi too suur valitseja,¹⁹ kelle aule ja kuulsusele aja möödudes üha uut sära lisandub, just tuhandete õnnetuste allikaks osutunud teaduste ja kunstide endi rüpest esile nood kuulsusrikkad ühingud, kelle hoole alla on antud ühtaegu nii inimlike teadmiste ohtlik varamu kui ka kombluse püha varamu, et nad seda hooliga puhta hoiaksid ning nõuaksid sedasama kõigilt neiltki, keda nad oma liikmeks võtavad.

Need arukad institutsioonid, mida tema auväärne järglane kindlustas ning millest kõik Euroopa kuningad on ceskuju võtnud, hakkavad vähemalt ohjes hoidma kirjanikke, kes – soovides kõik saada selle au osaliseks, et nad akadeemiaisse vastu võetaks – hakkavad ise enda järel valvama ja püüavad kasulike tööde ning laitmatute kommetega seda au ära teenida. Niisugused nende seltside hulgast, kes kirjanduslikke saavutusi auhinnates valivad sealjuures teema, mis on võimelinc äratama kodanike südames vooruscarmastust, näitavad seeläbi, et see armastus elab

nende endigi keskel, ja pakuvad rahvale harvaesinevat ning magusat õnne näha õpetatud ühinguid, mis mitte ainult ei heida inimsoole meeldivat vaimuvalgust, vaid jagavad talle ka tervistavaid manitsusi.

Ärgu hakatagu mulle esitama vastuväiteid, mis üksnes kinnitaksid mu sõnu. Nii suur hoolitsus näitab eriti ilmekalt, et hoolitsemiseks on tõepoolest põhjust; olematute haiguste vastu ei otsita ju ravimeid. Miks peaksid need ravimid olema siis ka oma ebatäiuslikkuse poolest tavaliste ravimite sarnased! Teadlaste hüvanguks loodud asutuste arvukus peaks seda enam suutma äratada aukartust teaduste otstarbe vastu ning pöörata inimvaimu kultuuri poole. Tarvitusele võetud ettevaatusabinõude järgi näib, et põllumehi on liiga palju ja kardetakse, et filosoofidest tuleb puudus. Ma ei söanda siin võrrelda põllundust ja filosoofiat: see oleks mõeldamatu. Ma küsin ainult: mis asi on filosoofia? Mida sisaldavad kõige tuntumate filosoofide kirjutised? Missuguseid õppetunde annavad need tarkuse armastajad? Kui neid kuulata, eks või neid siis pidada šarlata-nide jõuguks, kes avalikul platsil kõik üksteise võidu hüüavad: "Tulge minu juurde, ainult mina ei peta"? Üks väidab, et kehasid ei olegi olemas, on ainult ettekujutus nendest; teine, et pole muud substantsi peale materia ega muud jumalat peale maailma. Üks kuulutab, et pole olemas ei pahet ega voorust ja nii moraalne hea kui kuri on meelepettus, teine, et inimesed on hundid ja võivad üksteist südamerahuga õgida. Oo suured filosoofid!

õpetajad." Vaatame nüüd, kuidas kõneleb sama autor vanadest pärslastest: "Platon," ütleb ta, "jutustas, et "nende kuninglikku troonipärijat kasvatati nõnda. Sünnijärgselt ei antud teda mitte naiste hoolde, vaid eunuhhide kätte, keda kuningas tänu nende vooruslikkusele kõige enam usaldas. Nemad hoolitsesid selle eest, et laps saaks kauni ja terve keha, ja õpetasid ta pärast seitsmendat eluaastat ratsutama ning jahti pidama. Kui laps oli saanud neljateistkümneseks, usaldasid nad tema nelja mehe kätte: rahva kõige targema, kõige õiglasema, kõige karskema ja mina otsustasin, et asi peab jääma nii, nagu on, ja et mõlemad on nüüd kasu saanud. Seepeale noomis kasvataja, et ma olen valesi teinud: sest mina olin piirdunud üldise kasu arvestamisega, aga kõigepealt oleks tulnud hoolitseda õigluse eest, mis näeb ette, et kellelki ei tohi midagi temale kuuluvat jõuga ära võtta"; ja ta ütles, et talle anti selle eest peksta, nii nagu meile külakoolis peksta antakse, kui me oleme unustanud, kuidas on esimene arjst verbist ΤΥΠΤΩ¹⁷ Mu õpetaja peaks mulle pidama pika epistli **in genere demonstrativo**,¹⁸ enne kui ta suudaks mind veenda, et tema kool on tolle kooli vääriline." (I rmt., XXIV ptk.).

hoidke need kasulikud õpetused oma sõpradele ja oma lastele! teile tasutaks siis õige pea, ja meie ei peaks kartma, et leiame omade hulgast teie jüngreid.

Niisugused ongi siis suurepärased inimesed, kellele nende eluajal jagatakse kaasaegsete lugupidamist ja kellele pärast siitilmast lahkumist on varutud suuremat! Niisugused ongi need targad mõtteterad, mis me nendelt oleme saanud ja mida me ajast aega oma järeltulijatele edasi anname! Kas paganausk, mis oli aldis astuma kõikidele inimõistuse eksiradadele, on jätnud järeltulevatele põlvedele midagi, mis oleks võrreldav häbiväärsete mälestusmärkidega, mille oma järglaste tarvis on loonud trükikunst Evangeeliumi valitsemise all? Leukippose ja Diagorase jumalavallatud kirjutised on hävinud koos nendega: veel ei olnud leiutatud inimvaimu jampsi-like sünnitiste jäädvustamise kunsti; aga tänu trükitehnikale * ja sellele, kuidas meie neid kasutame, jäävad Hobbesi ja Spinoza ohtlikud unenäod igaveseks püsima.

Laske käia, suurepärased kirjatükid, mida meie isad oma harimatuses ja lihtsakoelisuses polnuks võimelised kokku panema, andke meie järeltulijatele edasi need veelgi ohtlikumad teosed, millest õhku meie sajandi kombelõtvust, ja viige üheskoos tulevastes saajandites tõetruu lugu progressist ning meie teaduste ja kunstide eelistest. Kui nad teid loevad, ei jäta te neile enam mingit kaksipidise mõtlemise võimalust küsimuses, mida me täna vaatleme, ja – vähemalt kui nad pole meist veelgi pöörasemad – tõstavad nad käed taeva poole ning hüüavad kibeda südamega:

"Kõikvõimas Jumal, sina, kelle käes on hinged, vabasta meid meie isade haritusest ning saatuslikest kunstidest; ja anna meile tagasi teadmatus, süüetus ja vaesus – ainsad

hüved, mis võivad meid õnnelikuks teha ja mis on sinu silmis hinnalised."

Aga kui teaduste ja kunstide areng ei ole meid mingil viisil tegelikult õnnelikumaks teinud; kui see on laostanud meie kombed, ja kui kommete langus on rikkunud maitsepuhtuse, mida peame siis arvama sellest algeliste kirjanike summast, kes on kõrvaldanud muusade templist takistused, mis kaitsesid selle sissepääsu ja mille loodus oli sinna laotanud jõuprooviks nendele, kes tahavad targaks saada? Mida peame arvama kompliceeriiaist, kes on taktitudetult maha murdnud teaduste värava ja viinud nende pühimasse paika rahvamassi, kes pole väärt sellele lähenemagi, samal ajal kui oleks soovitav, et kõik need, kes ei ole võimelised teadusele kaugelt jõudma, aetaks juba ükselt tagasi ning suunataks niisugustele ametialadele, mis on ühiskonnale kasulikud? Mõnest, kes jääb kogu eluks viletsaks värsisepaks või teisejärguliseks geomeetriateadlaseks, oleks võib-olla saanud suur tekstiilivabrikant. Need, keda loodus on määranud õpetama, ei vaja õpetajaid. Verulamidel,²² Descartes'idel ja Newtonitel, neil inimkonna kasvatajatel endil ei olnud ühtegi kasvatajat; ja missugune teejuht võinukski neid viia sinna, kuhu neid kandis nende hiiglaslik vaim? Tavalised õpetajad võinuksid nende mõistust üksnes ahendada, surudes selle omaenda võimete kitsastesse piiridesse. Esimesi takistusi ületades harjusid nad end pingutama ja õppisid jagu saama tohutust avarusest, mille nad on ületanud. Kui on tarvis lubada mõnel inimesel pühendada teaduste ja kunstide õppimisele, siis ainult neil, kes tunnevad endas jõudu kõndida üksi nendel radadel ja teistest ette minna; ainult nende väheste osaks on püstitada ausambaid inimvaimu auks ja kuulsuseks. Aga kui tahe-takse, et miski ei jääks nende vaimule kätte-

*Võttes arvesse suurt segadust, mis trükikunst Euroopas juba on tekitanud, ja otsustades tuleviku üle selle põhjal, kuidas see pahe päev-päevalt areneb, võib hõlpsasti aimata, et valitsejad kiirustavad pühendama selle hirmsa kunsti maalt pagendamisele sama palju vaeva, nagu nad nägid selle sissetoomisega. Järele andes mõningate niinimetatud maitsekate inimeste pealekäämimisele, nõustus sultan Ahmed²⁰ rajama Konstantinoopolisse trükikoja; aga vaevalt oli trükimasin käiku läinud, kui oldi sunnitud see hävitama ning kõik tööriistad kaevu viskama. Räägitakse, et kui kaliif Omarilt küsiti, mida tuleks peale hakata Aleksandria raamatukoguga, vastanud ta nii: "Kui selle raamatukogu raamatutes on midagi, mis on vastuolus Koraaniga, siis on nad halvad ja tuleb põletada; kui neis on ainult see, mida Koraan õpetab, siis põletage nad samuti sest nad on üleliigsed." Meie teadlased on tsiteerinud seda arutluskäiku kui ülimalt nõmedust.²¹ Aga kujutlege Omari asemele Gregorius Suurt ja Koraani asemele Piiblit: raamatukogu oleks samuti põletatud, ja see oleks olnud võib-olla kõige kaunim seik tolle kuulsa pühamehe elus.

saamatuks, siis on tarvis, et kõik, mida nad saada loodavad, oleks neile kättesaadav – see on ainus tugi, mida nad vajavad. Hing kohaneb märkamatuks asjadega, millega tal tuleb tegemist teha, ja suuri inimesi sünnitavad suured sündmused. Parimast kõnekunsti-meistrist sai Rooma konsul²³ ja võib-olla suurimast filosoofide seas Inglismaa kantsler.²⁴ Kas arvatakse, et kui ühe päralt oluaks vaid mõne ülikooli õppetool ja kui teine saanuks vaid tagasihoidlikku pensioni mõnelt akadeemialt – kas arvatakse, küsin ma, et nende seisund poleks end siis nende teostes tunda andnud? Ärgu põlaku kuningad võtmast oma nõuandjaks inimesi, kes on võimelised neile kõige paremat nõu andma; loobugu nad vanast eelarvamusest, mille on tekitanud ülikute kõrkus ja mille järgi inimeste juhtimise kunst on keerulisem kui nende harimise kunst, nagu oleks hõlpsam panna inimesi hästi käituma nende endi vabal tahtel kui sundida neid selleks jõuga; leidku esmajärgulised teadlased nende õukondades endale auväärse pelgupaiga; saagu neile seal osaks ainus nendevääriline tasu – võimalus aidata oma mõjuga kaasa nende rahvaste hüvangule, kellele nad on tarkust õpetanud; ainult siis võib näha, mida suudavad voores, teadus ja võim, kui neid tiivustab üllas võistlus ja kui nad töötavad koos inimkonna õnne heaks. Aga kuni võim on üksi ühel pool, vaimuvalgus ja tarkus üksi teisel pool, siis mõtlevad teadlased harva suurtele küsimustele ja veel harvemini teevad võimukandjad häid tegusid, ning rahvad on endiselt pahelised, kõlbeliselt laostunud ja õnnetud.

Mis puutub meisse, tavalistesse inimestesse, kellele taevast ei ole jaganud nii suuri vaimuandeid ja kellele ta ei ole määranud osaks saama nii suurt au, siis jäägem oma hämarusse. Ärgem ajagem taga kuulsust, mis meie eest põgeneb ja mis – asjade praeguse seisjuures – ei tooks meile mingil juhul samavõrra kasu, nagu ta meile maksma lähaks, isegi kui me oleksime ta igati ära teeninud. Milleks otsida oma õnne teiste arvamusest, kui me võime selle leida iseendest? Jätame teiste hooleks vaeva õpetada inimestele nende kohustusi ning piirdume sellega, et täidame hästi omaenda kohustusi; rohkem polegi meil tarvis teada.

Oo voores! lihtsate hingede üllas teadus, kas tõesti on vaja nii palju pingutusi ja nii keerulisi vahendeid, et sind tundma õppida? Kas pole sinu põhimõtteid siis kirjutatud kõikidesse südamesse? ja kas ei piisa siis sinu seaduste tundmaõppimiseks sellest, kui pöördume iseendasse ning, sundides tunded vaikima, kuulame oma südametunnistuse häält? See ongi tõeline filosoofia, osakem sellega rahulduda; ja, kadestamata nende väljapaistvate inimeste kuulsust, kes end kirjanduse vallas surematuks teevad, püüdke seada enda ja nende vahele see kuulumine erinevus, mida kunagi täheldati kahe suure rahva vahel: ühed oskavad hästi rääkida ja teised hästi tegutseda.²⁵

Selgitusi

(mis tuginevad peamiselt venekeelse väljaande kommentaaridele:

Zan-Zak Russo.Izbrannõje sotšinenija. Tom I. Moskva, 1961, lk 765-782).

¹ 334. a. e.m.a. vallutas Aleksander Suur 30 000 - 40 000 mehelise sõjaväega Pärsia monarhiiriigi.

² Justinuse järgi ei õnnestunud sküüte vallutada ei Dareiosel, Aleksander Suurel ega roomlastel.

³ Kartaago (mis oli kuulus oma rikkuse poolest) ja Rooma.

⁴ Vihje šveitslaste võitlusele Habsburgide vastu.

⁵ Hispaania kuningas Felipe II (1527-1598).

⁶ Molière'i "Misanthrop" ja Racine'i "Phaidra" kukkusid esietendusel läbi (vastavalt 1666 ja 1677).

⁷ Vihje prantsuse heliloojale Jean-Philippe Rameau'le (1683-1764), kelle ooper "Zoroastre" ei leidnud tunnustust.

⁸ Voltaire'i kodanikunimi.

⁹ Prantsuse maalikunstnik Charles André Vanloo (1705-1765) hüüdnimega Carle.

¹⁰ Prantsuse maalikunstnik Jean-Baptiste Marie Pierre (1713-1789).

¹¹ Kaheistmeline tõld.

¹² Prantsuse skulptor Jean-Baptiste Pigalle (1714-1785).

¹³ Montaigne teoses "Essais" I, 25. ptk.

¹⁴ Diderot' 1746. a. ilmunud teose pealkiri. Ilmselt on sinne lõik üks lisandusi, millele Rousseau eessõnas viitab, sest Diderot' teos

määrati õige pea pärast ilmutamist hävitamisele.

¹⁵ Montaigne'i teoses "Essais" I, 25. ptk.

¹⁶ Viide Montaigne'i tekstile Sparta kuningas Agesilaosest ("Essais", I, 25. ptk.).

¹⁷ Kr. 'peksma'.

¹⁸ Ld. 'näitlikul viisil'.

¹⁹ Prantsuse kuningas Louis XIV, kelle valitsuse ajal rajati mitu akadeemiat.

²⁰ Ahmed III (1703-1730), kelle valitsuse ajal rajati Konstantinoopolis esimene trükikoda (1727).

²¹ Viide ühele Voltaire'i artiklile.

²² Fr. Bacon ülendati 1618. a Verulami paruniks.

²³ Cicero.

²⁴ Fr. Bacon.

²⁵ Sel moel vastandab Ateenat ja Spartat Montaigne.

ISAIAH BERLIN

KAKS NATSIONALISMI-MÕISTET

Intervjuu Nathan Gardelsile 1991. aasta suve lõpul Portofinos (Itaalia)

Nathan Gardels: *Oleme tänapäeval tunnistasjaks "kramplikule kogunemisele" rahvusteks, nagu kadunud Harold Isaacs. "Hõimu iidolite" autor, on öelnud. Avalik etniline sõda möllab siinsamas lähedal Jugoslaavias. Taaselustunud rahvusvabariigid on lammutanud koost Nõukogude Liidu.*

Uus maailmakord, mida ehitati Berliini müüri kiviprügist, on juba Paabeli torni teed läinud. Kust on natsionalism pärit? Kust see tormiline "kogunemine" tuleb?

Isaiah Berlin: Paabeli torn oli kavandatud unitaarse iseloomuga, ainulaadseks kõrgehitiseks, mis pidi ulatuma taevasse; kõigi jaoks pidi olema üks keel.

NG: *Issandale see ei meeldinud.*

IB: Räägitakse, et on olemas üks suurepärase heebrea palve, mida tuleb lugeda siis, kui näed mõnd peletist: "Ole tänatud, meie Issand Jumal, kes Sa soodustad mitmekesisust oma loodud olendite seas." Me võime üksnes õnnelikud olla, et oleme näinud, kuidas Nõukogude despoopia Paabeli torn varemeiks varises, kui tahes ohtlikuks ka ei või osutada mõni selle kõrvaltagajärg – ma mõt-

len eri natsionalismide teravat kokkupõrget. Aga selles viimases pole paraku midagi uut. Natsionalism ei ole meie ajal taaselustunud; ta ei ole surnud olnudki. Rassism niisamuti. Nad on kaks kõige võimsamat liikumist tänapäeva maailmas, mis läbivad paljusid ühiskonnasüsteeme.

Mitte keegi 19. sajandi suurtest mõtlejatest ei näinud seda ette. Saint-Simon ennustas töösturite ja pankurite tähtsust. Fourier – , kes mõistis, et kui klaas on muudetud purunemiskindlaks, siis kaob vajadus klaassepatöö järele – , taipas ära nn "kapitalismi vastuolud". Jacob Burckhardt nägi ette sõjalis-tööstusliku kompleksi teket. Sellest, mida ennustas Marx, ei osutunud just väga palju tõeks, välja arvatud eluliselt tähtis arusaam, et tehnoloogia kujundab ümber kultuuri. Suurbisness ja klassikonfliktid kuuluvad juba selle tagajärgede hulka.

Nad kõik arvasid, et 20. sajandi keskseks probleemiks kujuneb suurriikide imperiaalne valitsemisviis. Et kui need vägivaldsed konglomeraadid – Briti impeerium, Austria – Ungari impeerium, Vene impeerium – koos

Two Concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin. "The New York Review" 21. XI 1991, lk 19 – 23.

kolonialismiga kord purustatakse, siis hakka-
vad nende võimu alla kuulunud rahvad ühes-
koos rahus elama ning oma saatust viljakal ja
looval viisil täide viima. Mis seal parata, nad
eksisid.

Ehkki enamik 19. sajandi liberaalsetest
filosoofidest vastustas "tõmmude masside"
julma ekspluateerimist imperialismi poolt, ei
arvanud keegi neist mitte mingil juhul seda,
et neegritel, indialastel, asiaatidel on kunagi
oma riigid, parlamendid, sõjaväed – ses mõt-
tes olid nad täiesti eurotsentristlikud.

Ma oletan, et muutus selles suhtumises
toimus seoses 1904. aasta Vene–Jaapani sõ-
jaga. Tõsiasi, et asiaatlik rahvas lõi üht
Euroopa suurvõimu, pidi mõjuma elektrilöö-
gina paljude indialaste, aafriklaste jt päis ning
andma võimsa tõuke antiimperialistliku ise-
teadvuse ja rahvusliku sõltumatuse ideedele.
Ühelgi vasakpoolisel liikumisel poleks 20. sa-
jandil Aasias või Aafrikas – ei Indo-Hiinas,
Egiptuses, Alžeerias, Süürias ega Iraagis –
edu olnud, kui ta poleks käinud käsikäes rah-
vuslike tundmustega.

Mitteagressiivse rahvuslusega on hoopis
teine lugu. Selle idee alguse viiksin ma tagasi
ülimalt mõjuka 18. sajandi saksa luuletaja ja
filosoofi Johann Gottfried Herderini.

Herder oligi õigupoolest see, kes leiutas
kuuluvuse-idee. Ta uskus, et nii nagu inimesed
vajavad süüa ja juua, turvatunnet ja liiku-
misvabadust, niisama vajavad nad ka kuu-
lumist mingisse rühma. Kui nad on sellest
võimalusest ilma jäetud, siis tunnevad nad
end äralõigatuna, üksildasena, väetuna, õnne-
tuna. Kõjuigatsusvalu, ütles Herder, on kõi-
kidest piinadest kõige üllam. Olla inimene
tähtsaks talle olla võimeline tundma end ku-
sagil kodus, omasuguste seltsis.

Herderi arvates on igal inimrühmal ole-
mas oma *Volksgeist* või *Nationalgeist*
(‘rahvavaim’ või ‘rahvusvaim’): kombelaad
ja elustiil, tajumis- ja käitumisviis, mis on
väärtuslik ainult sellepärast, et see on nen-
de endi oma. Kultuurielu tervikut vormib
seestpoolt eriline traditsioonihoovus. See
hoovus lähtub niisugusest kollektiivsest aja-

loolisest kogemusest, milles ainult antud rüh-
ma liikmed olid osalised. Niisiis näiteks ei
saa keegi lõpuni mõista suuri Skandinaavia
saagasis, kui ta pole ise kogunud (nagu Her-
der seda oma Inglismaa-reisi ajal tegi) karmi-
de ja vaprate meremeeste heitlusi Põhjamere
tormiga.

Herderi rahvuse-idee oli sügavalt agres-
siivsusetu. Kõik, mida ta soovis, oli kultuuri-
line enesemääramine. Ta eitas ühe rahva
üleolekut teisest. Mida tahes seesugust kuu-
lutada olnuks vale. Ta uskus rahvuskultuuri-
de mitmekesisusse ja sellesse, et kõik nad on
suutelised rahulikult koos eksisteerima. Kõik
kultuurid olid talle võrdset väärtuslikud ning
pälvisid kohta päikese all. Suured vallutajad
nagu Makedoonia Aleksander, Caesar või
Karl Suur olid Herderi arvates ajaloo pahate-
gijad, sest nad hävitasid loomulikke kultuure.
Ta ei elanud niikaua, et näha Napoleoni võit-
tude lõplikke tagajärgi, aga et nood õnne-
stasid Püha Rooma Impeeriumi ülemvõimu, siis
talle oleks Herder võib-olla andestanud.

Ainult sellel, mis oli unikaalne, oli tõeli-
selt väärtust. Just seepärast oli Herder vastu
ka prantsuse valgustajatele-universalistidele.
Tema jaoks oli olemas vähe ajatuid tõdesid:
aeg ja koht ja ühiskonnaelu –, mida hiljem
hakati nimetama tsiviilühiskonnaks –, mää-
rasid kõik.

NG: *Teadagi tuli Herderi Volksgeist'ist
välja Kolmas Reich. Ja tänapäeval
on serbia Volksgeist sõjajalal horvaadi
Volksgeist'iga; armeenlased ja aserid on
seda juba ammu olnud, ning ka grusiinlaste
ja venelaste seas – ja nüüd isegi ukrainlaste
ja venelaste vahel – on kired liikvel.*

*Mis on see, mis kultuurilise enesemäära-
mise püüdluse natsionalistlikuks agressioo-
niks muudab?*

IB: Olen kuskil mujal kirjutanud, et haa-
vatud *Volksgeist* on nii-öelda nagu painuta-
tud oks [*bent twig*].¹ Kui teda on tugevasti
alla surutud, siis lahti pääsedes annab ta rae-
vuka vastulöögi. Natsionalismi, vähemalt
Läänes, on tekitanud survehaavad. Mis puu-
tub Ida-Euroopasse ja endisesse Nõukogude

¹ IB peab silmas oma esseed "Painutatud oks: Natsionalismi tekkest" (*The Bent Twig: On the Rise of Nationalism*), mis ilmus 1972. aastal ajakirjas "Foreign Affairs" ja hiljem IB artiklivalimikus *The Crooked Timber of Humanity* (New York, 1991). Käesolevas intervjuus on muidki selle esseega ühtlaseid löike. *Tlk.*

impeeriumi, siis näivad nad tänapäeval olevat üksainus tohtu lahtine haav. Pärast aastatepikkust survet ja alandust võib seal ette tulla vabanenud rahvuste ja nende liidrite poolset vägivaldset vastureaktsiooni, rahvusliku uhkuse ja sageli agressiivse enesemaksmapane-ku purskeid.

Ehkki ma ei lubaks endal öelda seda saksa ajaloolastele, usun ma, et selle eest, et 17. sajandil tekkis saksa natsionalism, on põhimõtteliselt vastutav Louis XIV. Samal ajal kui ülejäänud Euroopa – Itaalia, Inglismaa, Hispaania, Madalmaad, eelkõige aga Prantsusmaa – elas läbi suurejoonelist renessansi kunsti ja mõttekuultuuri, poliitilise ja sõjalise võimu vallas, oli Saksamaast pärast Düreri, Grünewaldi ja Altdörferi ajastut saanud, välja arvatud ehk arhitektuuri alal, suhteliselt kol-kalik kant. Prantslased kaldusid sakslastele vaatama kui provintslastele, lihtsameelsetele ja pisut koomilistele õlut kaanivatele matsidele, kes on küll kirjaoskajad, kuid andetud.

Alguses tuli siis muidugi ette palju prantslaste matkimist, kuid hiljem, nagu ikka, järgnes reaktsioon. Mõned vagad saksa jutlustajad küsisid: "Miks mitte olla meie ise? Miks peab jäljendama võõramaalasi? Las jääda prantslastele nende kuninglikud õukonnad, nende salongid, ilmalikke rõõme nautivad abeed, sõjaväelased, poeedid, maalikunstnikud, nende tühine hiilgus. See kõik on rämp. Miski muu pole tähtis peale inimese vahekorra oma hingega, Jumalaga, tõeliste väärtustega, mis kasvavad välja vaimust, sisseelust, kristlikust tõest."

1670. aastateks oli see pietistlik-rahvuslik kontraliikumine käivitunud. Selle vaimuvoolu mõju all kasvasid üles Ida-Preisi mõttetargad Kant, Herder, Hamann. Too klerikaalne frankofoobia, mida kahtlemata küttis tagant Rooma- ja paavstivastatus, meenutab kangesti laiendatud varianti hapude viinamarjade loost. Nii on alati, kui natsionalistlik enesemaksmapanek peale hakkab. 1720. aastal sõandas Thomasius, üks vähemtuntud saksa mõtleja, pidada juba ülikooliloenguid ladina keele asemel saksa keeles, oma emakeeles. Selles nähti tähtsat murrangut.

Sügavamate saksa alanduste – Napoleoni sõdadest kuni Versailles' rahulepinguni – vastavast tagajärjed on vägagi silmanähtavad.

Tänapäeval püüavad grusiinlased, armeenlased jt tagasi võita oma veevoogude alla mattunud minevikku, mille oli tagaplaanile tõuganud Vene võimas imperiaalvõim. Gruusia ja armeenia kirjandus elas üle Stalini-aegse tagakiusamise: Isaakjan ja Iašvili olid andekad luuletajad, Pasternaki tõlked Važa Pšavela ja Tabidze loomingust on suurepärase lugemisvara – aga kui Ribben-trop kohtus 1939. aastal Staliniaga, siis kinkis ta talle saksakeelse tõlke Rusthaveli "Kangela-sest tiigrinahas", 12. sajandi gruusia eeposest. Kes Läänes teadis midagi hilisematest meistriteostest?

Varem või hiljem järgneb tõrjumatu jõuga vastulööök. Inimesed tüdinevad sellest, et ülemrahvus, kõrgemalseisev klass või kes tahes ülemal olija nende peale sülitab ja neid kamandab. Varem või hiljem hakkavad nad esitama natsionalistlikke küsimusi: "Misjaoks me peame nende sõna kuulama?", "Mis õigus on neil...?", "Mida me peaksime tege-ma?", "Miks ei võiks me...?"

NG: Võib-olla on kõik need nüüd mässule tõusnud allapainutatud oksad lõplikult kummutanud senise ideoloogilise maailmakorra. Nõukogude süsteemi plahvatuslik varing on võib-olla viimane vaatus valgustusajastu ühtsuse, universaalsuse ja liberaalse ratsionalismi ideaalide dekonstruktsioonis. Selle kõigeaga on nüüd lõpp.

IB: Arvan, et Teil on õigus. Ja Venemaa on igati sobiv paik, et heita valgust valgustajate väärarvamustele. Enamik vene läänlasi, kes järgisid 18. sajandi prantsuse mõtlejaid, imetles neid selle pärast, et nad seisid vastu kirikule, seisid vastu reaktsioonilistele taotlustele, seisid vastu saatusele. Voltaire ja Rousseau olid vene läänlaste silmis kangela-sed seetõttu, et nad kutsusid üles toetuma mõistusele ja õigusele olla vaba, olid reaktsiooni vastu.

Kuid isegi radikaalne kirjamees Aleksander Herzen, kanglane minu silmis, ei võtnud kunagi omaks näiteks Condorcet' pretensioone tunnetatavatele ajatutele tõdedele. Ta pidas katkematu progressi ideed pettekujutelmaks ning protesteeris uute ebajumalate ja uute inimohvrite vastu – selle vastu, et elusolendeid ohverdataks uutele altaritele, abstraktsioonidele nagu universaalne klass või eksimatu partei või ajaloo edusammud.

ning selle vastu, et olevik toodaks ohvriks tunnetamatu tuleviku nimel, mis viivat minigle harmoonilisele lahendusele.

Mis tahes pühendumisse abstraktsele ühtsusele või universaalsusele suhtus Herzen suure kahtlusega. Inglismaa oli tema jaoks Inglismaa, Prantsusmaa Prantsusmaa, Venemaa Venemaa. Erinevusi ei saanud ega tulnudki lamendada. Elu eesmärgiks oli elu ise. Herzeni nagu ka Herderi ja 18. sajandi filosoofi Giambattista Vico arvates puudus kultuuridel ühismõõt. Sellest järeldub, kuigi nad seda otsesõnu välja ei ütlenud, et totaalse harmoonia või täiusliku riigi taotlemine on eksitus ja mõnigi kord hukatuslik eksitus.

Mõistagi ei uskunud keegi universaalsusesse rohkem kui marksistid: Lenin, Trotski jt, kes võidule olid pääsenud, nägid enestes Marxi poolt parandatud ja kaasajastatud valgustusfilosoofide järelkäijaid.

Kui meil oleks tarvis kaitsta kommunismi seniseid üldisi suursaavutusi –, mida ju tegelikult kumbki meist teha ei taha –, siis saaks neid kaitsta sel pinnal, et Stalin võib-olla küll mõrvas 40 miljonit inimest, aga ta vähemasti surus maha natsionalismi ega lasknud etnilisel paabelil oma võimutaotlusi anarhiliselt maksmata panna. Muidugi surus Stalin selle maha – nagu ka kõik muu –, kuid ta ei hävitanud seda. Niipea kui kivi oli haualt ära veeretatud, tõusis natsionalism uuesti ja mitmekordselt tugevamana kui enne.

NG: Herderi kriitika prantsuse valgustajate pihta oli, kui soovite, "horisontaalne". Ta uskus kõigi kultuuride ainulaadsusse. Giambattista Vico vaidlustas valgustuslikku universaalsuse-ideed "vertikaalsest" ehk ajaloolisest vaatekohast. Nagu Te olete kirjutanud, oli ta veendunud, et igal järgneval kultuuril puudub ühismõõt teistega.

IB: Nad mõlemad lükkasid tagasi valgustusajastu idee, nagu oleksid igal maal ja igal ajal inimestel ühed ja samad väärtused. Neile, nagu ka mulle, ei ole kultuuride paljusust taandatav.

NG: Kas Teie arvates tähendab kommunistliku totalitarismi, universaalsuse-ideaali sünnitise lõplik kokkuvarisemine seda, et me elame praegu üle viimase moodsa sajandi lõpuaastaid?

IB: Olen Teiega enam-vähem nõus. Universaalsuse-ideaal – nii põhjalikult väärastu-

nuna, et see sootuks ära kohutaks need 18. sajandi prantsuse filosoofid, kes ta välja pakkusid –, elab nähtaval kujul mõnes vormis edasi Euroopa mõjupiirkonna kaugtel äärealadel – Hiinas, Vietnamis, Põhja-Koreas, Kuubas.

NG: Võib vaid kujutleda, kui erinevaks praegusest oleks osutunud kahekümmes sajand siis, kui prantsuse filosoofide, Hegeli ja Marxi asemel oleksid ülekaalu saavutanud Vico ja Herder – kui maailmavaim poleks matnud enda alla koha vaimu. Totalitarismi-sajandi asemel oleks meil võinud olla kultuurilise pluralismi sajand.

IB: Kuidas see oleks saanudki juhtuda? Universalism oli kaheksateistkümnendal sajandil tipprahvuse, prantslaste doktriiniks. Igaüks püüdis järele aimata nende hülgavat kultuuri.

Võib-olla veel enam mõjutas seda loodusteaduste esiletõus, rõhuasetus universaalsetele seadustele ja arusaamale loodusest kui ühest organismist või masinast ning teaduslike meetodite matkimine teistel toimimisaladel, mis kogu mõtlemist valitses. Sütitatuna neist ideedest tõrjus tehnika ja majanduse plahvatuslik areng üheksateistkümnendal sajandil kõrvale selle vaimuvoolu, mis oli tuginenud nii ebakvantitatiivsetele – õigupoolest: kvalitatiivsetele – mõtlejatele nagu Vico ja Herder. Selle aja meelega iseloomustab lugu, mis on kirjas ühes Jacob Talmoni raamatus. Ta kirjutab kahest tšehhi kooliõpetajast, kes vestlevad teineteisega 19. sajandi algusaastate paiku. "Me oleme tõenäoliselt viimased inimesed maailmas, kes tšehhi keelt räägivad," ütlevad nad. "Meie keelel on ots. Paratamatult hakkame me kõik siin Kesk-Euroopas ja arvatavasti ka Balkanil rääkima saksa keelt. Me oleme oma pärismaise kultuuri viimased allesjäänud esindajad." Aga nuidugi on nüüd tänapäeval niisugused viimased allesjäänud esindajad paljudes maades võimu juures.

NG: Kas on balkaniseerumine – isegi Balkani balkaniseerumine – siis hea?

IB: Balkaniseerumine tähendab, et hulk väikerahvaid, tulvil rahvuslikku uhkust, vihaenu ja kiivaid kahtlustusi, marsib demagoogide poolt ülesässitatuna üksteise vastu, nii nagu juhtus Balkanil 1912. aasta paiku. See on väga kurb väljavaade.

Herder on veendunud, võib-olla küll naiivselt, et ühiskond suudab areneda rahu-meelselt ja vägivallatult oma sisemisi arenguhooni pidi, ilma kadeduse ja vaenuta teiste vastu, kes sedasama teevad – vastupidi, neile positiivselt kaasa elades. Sama usku oli ka suur 19. sajandi Itaalia isamaalane Giuseppe Mazzini.

NG: *Võib-olla on totalitaarse alanduse löödud haavad liiga sügavad, et nii soodsale tulevikunägemusele loota?*

IB: Václav Havel ütles Teile, et tšehhid pole agressiivseid kavatsusi. Ta on täpisealt sedasorti kultuuriliberaal, nagu oli Tomáš Masaryk, moodsa Tšehhoslovakkia rajaja (nüüd, nagu ma aru saan, nimetatakse seda riiki Tšehhi ja Slovaki Liitvabariigiks¹), kogu oma õilsa elu jooksul. Olen kindel, et Adam Michnik ja Bronislaw Geremek soovivad sedasama ka Poolale. Sama tahaksin uskuda Lech Walešat ja Boriss Jeltsinist. Aga kahtlemata on etnilise vaenu võimalikkus, kahjuks isegi tõenäosus, selles maailmas väga suur.

NG: *Missugune poliitiline struktuur võiks ehk suuta seda uut kultuurilise enesemääramise ajastut endasse mahutada, vabadust alal hoida ning võib-olla ka mõnd ähvardavat verevalamist tõkestada?*

IB: Kultuuriline enesemääramine ilma poliitilise raamistikuta on praegu just see õige väljapääs, ja seda mitte ükski Ida tarvis. Hispaania on baskid ja katalaanid, Britannial on Põhja-Iirimaa, Kanadal quebeclased, Belgial flaamid, Iisraelil araablased jne. Kes minevikus oleks võinud uneski näha selliseid asju nagu bretooni natsionalism või šoti rahvuspartei?

Idealistid nagu Herder seda küsimust nähtavasti ei kaalunud – Herder vihkas Austria-Ungari impeeriumi kokkusobimatute elementide ühtesulutamise pärast.

Ida-Euroopas näivad need elemendid tõepoolest üksteist lausa jälestavat. Ei saa öelda, et bretoonid vihkaksid prantslasi niiviisi, nagu rumeenlased vihkavad ungarlasi või ungarlased on sallimatud tšehhide vastu. See on täiesti erinevast klassist fenomen. Vaid iirlaste puhul tuleb Läänes midagi sarnast ette.

Üksnes Ameerikas on etniliste rühmade mitmekesine kogum säilitanud vähemalt osi oma päritolukultuuridest ning keegi ei näi seda pahaks panevat. Itaallastel, poolakatel, juutidel, korealastel on seal oma ajalched, raamatud ja, nagu räägitakse, ka TV-programmid.

NG: *Kui immigrandid lahkuvad kodupinnalt, siis võib-olla nad jätavad oma Volksgeist'i raevuka teravuse sinna maha. Ometi on isegi Ameerikas kerkinud akadeemilistes ringkondades esile uus multikulturalismi-liikumine, mis ei püüa rõhutada õppekavades seda, mis on ühine, vaid seda, mis on erinev.*

IB: Jaa, ma tean. *Black studies*, *Puerto Rican studies*, ja kõik muu selline. Ma oletan, et seegi on painutatud oksa vastuhakk niisuguste vähemuste poolt, kes Ameerika paljurahvuselisuse kontekstis tunnevad end ebasoodsamas olukorras olevat. Aga ma usun, et kui oma ühisest identsusest teadlike etniliste või muude vähemuste iseteadvus ületab mõõduka määra, siis võib lõheneda see ühiskultuur, mida iga ühiskond hädasti vajab. Paljurahvuslust ei olnud Herderil mõttes. Ta ei käinud peale, et sakslased õpiksid hollandi keelt või et saksa üliõpilased uuriks portugali kultuuri.

Herderi jaoks ei olnud sellel midagi tege mist rassi või verega. Tema rääkis ainult kodukoha keelest, ühistest mälestustest ja kommetest. Tema mõtete põhituum oli selles, et – nagu üks mu tšernogoorlasest sõber mulle kord ütles – üksildus ei tähenda niivõrd seda, et teised puuduvad, vaid pigem seda, kui tuleb elada inimeste seas, kes ei saa aru, mis sa räägid; tõeline mõistmine on võimalik ainult siis, kui kuulatakse ühiskonda, kus kommunikatsioon ei nõua pingutust, vaid on peaaegu vaistlik.

Võib arvata, et Herder ei oleks just meelasti näinud seda kultuuride omavahelist hõõrdumist, mis tekkis Viinis, kus palju rahvusi suruti kokku ühte ja samasse kitsasse ruumi. See andis tulemuseks geniaalseid mehi, kuid sügavalt neurootilise elemendiga paljudes neist – mõeldagu vaid Gustav Mahlerile, Ludwig Wittgensteinile, Karl Krausile, Arnold Schönbergile, Stefan Zweigile ja

¹ Ei enam. Teatavasti on TSLV alates 1. jaanuarist 1993 jagunenud kaheks iseseisvaks riigiks, Tšehhi Vabariigiks ja Slovaki Vabariigiks. *Tlk.*

psühoanalüüsi sünnile ses suuresti juutlikus, st eriti kaitsetus ühiskonnas.

Kogu see mitte just hõlpsasti ühtesobivate kultuuride – slaavlaste, itaallaste, sakslaste, juutide – kohutav kokkupõrge vallandas suurel hulgal loovust. Kuid see oli teist laadi kultuuriavalendus kui varasema Viini, Mozarti, Haydni ja Schuberti Viini oma.

NG: *Heideldes Québeci separatistidega apelleeris Pierre Trudeau sageli lord Actonile¹. Tema le tundus, et kus iganes poliitilised piirid kattuvad etnilistega, seal ähvardavad vältimatult vabadust šovinism, ksenofoobia ja rassism.*

Ainult põhiseaduslikud isikuõigused – võrdsed kodanikuõigused kõigile olenemata rahvusest – föderaalses vabariigis suudaksid vähemusi ja üksikindiviide kaitsta. "Rahvuse teooria," ütles Trudeau olevat Actonit öelnud, "on ajaloos samm tagasi."

IB: Lord Acton oli õilis kuju ja ma olen temaga päri. Kummati tuleb meil mõõnda, et Trudeau jõupingutuste kiuste nõuavad quebeclased ikka veel sõltumatust.

Suuremas mõõtkavas tuleb meil silmas pidada, et hoolimata kuninglikest ja klerikaalsetest võimu- ja autoriteedimonopolidest oli keskaeg mõneski mõttes tsiviliseeritum kui väga rahutu üheksateistkümnnes ja – veel enam – kui meie oma hirmus sajand laialt levinud vägivalla, šovinismi ning lõpuks massilise hävitustööga rassilises ja stalinlikus poliitilises *holocaust*'is. Muidugi esines ka keskajal etnilisi hõõrumisi ning juutide ja ketserite tagakiusamist, kuid natsionalismi kui niisugust ei olnud siis olemas. Sõjad olid dünastiaõjad. Oli olemas universaalne Kirik ja ühine ladina keel.

Me ei saa ajalugu tagasi pöörata. Ometi ei tahaks ma loobuda usust, et kujutlus maailmast kui mõõdukalt rahuküllasest mitmevärvilisest mantlist, kus iga osa ilmutab eripärast identiteeti ning on salliv teiste vastu, ei ole utoopiline unistus.

NG: *Millisest ühisest lõngast võiks küll kuududa sellise kuue?*

Kuskohas asub autonoomsete kultuuri-maailmade universumis, kus igaihel neist on

oma orbiit, see päike, mis hoiaks erinevaid planeete oma orbiidilt kõrvale kaldumast ja teistega kokku põrkamast?

IB: Nii võime taas jõuda kultuuriimperialismi. Herderi universumis ei olnud päikest vaja. Tema kultuurid ei olnud planeedid, vaid tähed. Nemad ei põrka omavahel kokku. Ma mõõnan, et kahekümnenda sajandi lõpul on märgata vähe ajalootundemärke sellest, et säärane nägemus oleks teostatav.

Olen 82aastane ja ma olen läbi elanud samahästi kui terve selle sajandi, kõige halvema sajandi, mis Euroopal on kunagi olnud.

Minu eluajal on juhtunud õudsemaid asju kui mis tahes muul ajal ajaloos. Kahtlustan, et isegi hullemaid kui hunnide päevil.

Jääb üle üksnes lootus, et pärast seda kui võitlus on erinevad rahvad jõuetuks kurnanud, siis ehk taltub see verine voog. Kui ei suudeta peale panna žgutte, et veritsemist peatada, ega haavu siduda, et need pikkamisi paraneda saaksid - isegi kui armid jäävad -, siis ei pääse me väga halbade aegade edasikestmisest.

Ainsad rahvused, kelle puhul pole vaja ahastuses käsi väänutada, on küllastatud rahvused [*sated nations*] liberaalse demokraatia maades Põhja-Ameerikas, Lääne-Euroopas, Austraalias, Uus-Meremaal ja loodetavasti ka Jaapanis. Nad kas pole haavatud või siis on tervenenu.

NG: *Võib-olla hakkavad külg külje kõrval elama kaks erinevat tulevikku. Nii-õelda pinnase-tsilivilisatsioon ja satelliidi-tsilivilisatsioon.*

Ehk moodustavad küllastatud rahvused, selle asemel et vägivaldselt killuneda, siiski ühe väikese omaette maailma, kust vere ja mulla kired on eemale juhitud homogeniseeriva tarbijalikkuse ja massimeelelahutuste abil?

*Võib-olla niisugune on rahumeelse integratsiooni hind? Milan Kundera on hiljaga märkinud, et frivoolsed kultuurid [*frivolous cultures*] ei ole sõjaks antropoloogiliselt võimelised. Kuid nad ei ole ka võimelised sünnitama Picassosid.*

¹ Lord Acton (John Emerick Edward Dalberg; 1834 – 1902) oli inglise liberaalne ajaloolane ja poliitik, mh pooldas Irimaale rahvusliku omavalitsuse (*home rule*'i) andmist Briti Impeeriumi koosseisus. Kirjutanud mitmeid teoseid kesk- ja uusaaja ajaloost. *Tlk.*

IB: Mis sellesse puutub, siis ma ei usu, et ainult traagilised sündmused ja haavad suudavad luua geeniusi. Kesk-Euroopas kannatasid haavade all Kafka ja Rilke. Kuid ei Racine, Molière, Puškin ega Turgenev – erinevalt Dostojevskist – kandnud sügavaid hingehaavu. Ja Goethe näib neist täiesti vaba olevat. Vene luuletajate raske saatus meie sajandil on teine, süngem lugu.

Kahtlemata võib tehnoloogia survel ühetaolisus suurenda, nii nagu see juba praegu sünnib seoses Euroopa amerikaniseerumisega. Mõned inimesed ei salli seda, kuid kindlasti ei ole võimalik seda peatada.

Nagu me juba arutasime, on võimalik, nii nagu see oli Austria-Ungari impeeriumis, olla poliitiliselt ja majanduslikult ühetaoline, kuid kultuuriliselt mitmekesine. See on midagi, mida ma lõppkokkuvõttes täiesti ette kujutan: teatav ühetaolisuse määr "küllastatud" rahvuste juures, ühitatuna rahumeelse mitmekesisuse meelepärase määraga ülejäänud maailmas. Ma mõõnan, et praegune arengusuund on vastupidine: äge, mõnikord agressiivne enesemakspanek mõnede vägagi väikeste inimrühmade poolt.

NG: Mida öelda uue ühishväärtuste komplekti – ökoloogiliste õiguste ja inimõiguste – esilekerkimise kohta? Vahest suudaks see mõnel määral ühendada omavahel kõiki neid pinnale pürskuvaid kultuure, ilma nende iselaade ahendamata?

IB: Praegusel hetkel ei näi olevat niisugust üldtunnustatud väärtusmiinimumi, mis maailma suudaks õigel teel hoida. Lootkem, et ühel ilusal päeval selline ühishväärtuste avar miinimum – säärase nagu need, mida te mainisite – üldiselt omaks võetakse. Muidu me hukkume paratamatult. Ilma ühiselt jagatava väärtusmiinimumita, mis rahu suudaks säilitada, ei suuda ka korralikud ühiskonnad püsima jääda.

NG: Liberaalne unistus kosmopolitismist, isegi mitte küllastatud maailmas, ei ole enam päevakorral, vähemalt mis Teisse puutub?

IB: Nagu Herdergi pean ma kosmopolitismi mõttetuks. Inimesed ei saa areneda, ilma et nad kuuluksid mingisse kultuuri. Isegi kui nad tema vastu mässavad ja ta sootuks ümber kujundavad, ikka asuvad nad traditsiooni hoovuses. On võimalik luua uusi hoovusi – nii nagu nad näiteks Läänes tekkisid kristluse

või Lutheri või renessansi või romantismi-liikumise mõjul – , aga lõppkokkuvõttes on nad pärit ühestainsast jõest, ühest kesksest alustraditsioonist, mis püsib elavana, kuigi mõnikord põhjalikult teisenenud vormides.

Aga kui need hoovused on ära kuivanud – näiteks seal, kus mehed ega naised pole enam kultuuri produktid, kus neil pole sõpru ega omakseid ega ühtede inimeste vastu lähedasmaid tundeid kui teiste vastu, kus neil puudub emakeel – , siis viib see kohutavate tagajärgedeni, kõige inimliku väljasuremisele.

NG: Niisiis on Vico ja Herder, kultuurilise pluralismi apostlid, Teie jaoks ühtlasi tulevikufilosoofid?

IB: Jaa, selles mõttes, et väärtuste mitmekesisus on mõnel määral tabanud meid kõiki. Vanadest kreeklastest ja heebrealastest kuni kristliku keskaja, renessansi ning seitsmeteistkümnenda ja kaheksateistkümnenda sajandi valgustuseni oli ühtsus suureks vooruseks. Tõde on üks, palju on kurjast.

Mitmekesisus on uus voorus. Selle tõi meie romantismi-liikumine, kus tähtsat osa etendasid Herder ja Vico, keda ma mitmekesisuse prohvetiteks pean. Pärast seda on mitmekesisust, pluralismi (mis nõuab, et võimalikud oleksid mitmed, omavahel kokkusobimatud ideaalid, mis inimeste pühendumist on pälvinud), avameelsust (mis ei pea tingimata tõe või headuseni viima) – kõiki neid voorusteks peetud. Kui on juba kord üldiselt tunnustatud eluviiside pluralismi ning on võimalikuks muutunud vastastikune lugupidamine erinevate, omavahel ühitamatute maailmavaadete vahel, siis on raske uskuda, et see kõik võiks jälle olla ühetasaseks surutud – *gleichgeschaltet* (tasalülitatud) – mõne hiiglasliku lõmastava säärsaapa poolt.

Siinkohal lubatagu mul teha üks ennustus kahekümne viienda sajandi kohta. Aldous Huxley "Hea uus ilm" – vähemdramaatiline, kuid omal moel kurikavalam tulevikuväljavaade kui Orwelli "1984" – võiks olla sisse seatud aastatuhandevahetuseks, seda osalt ka paratamatu vastutoimena lõppematule etnilisele vägivallale ja natsionalismide rivaalitsemisele. See süsteem toidab kõik ära ja paneb riidesse. Kõik hakkavad elama ühe katuse all, järgima ühtainsat eksistentsimudelit.

Kuid varem või hiljem tõstab keegi mässu, hakkab endale rohkem ruumi nõudma. Ini-

mesed ei tunne vastikust mitte üksnes totalitarismi, vaid ka head kavatseva, healoomulise kõikehõlmava süsteemi vastu.

Esimene must lammas põletatakse elusalt. Kuid tema järel tulevad uued rahutusetekitajad. Kui on üldse olemas midagi, milles ma pärast nii pikka elatud elu veel kindel olen, siis selles, et varem või hiljem peavad inimesed ühetaolisuse ja mis tahes liiki globaalsete lahenduste vastu mässu tõstma.

Üks sääraseid vastuhakke universaalse võimu taotlemisele oli reformatsioon. Rooma impeeriumi ülemvõim hiiglaterritooriumide üle varises kokku omal viisil. Niisama ka Austria-Ungari impeerium. Ka Briti impeeriumi kohal läks päike looja. Ja nüüd siis on käes Nõukogude impeeriumi kord.

On üks vene muinasjutt valitsejast, kes otsustas üht oma naistest mõnede pahategude pärast karistada. Valitseja käskis ta koos tema pojaga vaati sulgeda ning vaadiga merele ujuma ja surma ootama jätta.

Mõne päeva pärast ütles poeg emale: "Mul on kitsas. Ma tahan end välja sirutada." – "Sa ei tohi seda teha," vastas ema, "sa tõukad vaadipõhja välja ning me upume."

Mõni päev hiljem avaldas poeg uuesti rahulolematust: "Mul on rohkem ruumi vaja." Ema ütles: "Jumala pärast, ära tee seda, me upume." Siis vastas poeg: "Sündigu siis nõnda, ma pean end sirutada saama, kas või korra, ja siis tulgu mis tuleb." Ta sai oma vabadushetke ja hukkus.

Vene radikaal Herzen kohaldas seda lugu vaimukalt tervele vene rahvale. Nad olid varem või hiljem sunnitud hakkama liikuma vabaduse suunas – tulgu pärast mis tuleb.

NG: Herderi aegadel poleks meil olnud võimalik lõpuni mõista Skandinaavia saagade meisterlikkust, kogemata ise Põhjamere tormi, aga tänapäeval on teismelistel Hongkongist Moskveni ja Moskvast Los Angeleseni võimalik läbi elada ühtesid ja samu tundevarinaid, kui nad MTV kaudu Madonna kontserti jälgivad. Mida võib ühel niisugusel ajastul tähendada kultuuriline enesemääramine?

IB: Kõigest hoolimata nõuavad mineviku erinevused oma: prillid, mille läbi Bangkoki ja Valparaiso noored Madonnat näevad, pole ühed ja samad. Paljud Polüneesia ja Melaneesia väikesaarte keeled öeldakse olevat ükstei-

sest täiesti erinevad; sama kehtib ka Kaukaasia keelte kohta. Kui Te arvate, et ühel heal päeval annab kõik see teed üheleainsale universaalsele keelele – mitte ainult teaduslikel eesmärkidel või poliitika või äriasjanduse tarvis, vaid selleks et anda edasi tundevarjundeid, väljendada siseelu –, siis ma oletan, et Te aimate, mis juhtub: see ei oleks mitte üks, universaalne kultuur, vaid kultuuri surm. Mul on hea meel, et ma olen nii vana, nagu ma olen.

Inglise keelest tõlkinud Kajar Pruul

Sir ISIAH BERLIN on Briti ideeajaloolane ja ühiskonnafilosoof, sünnilt liivimaalane, päritolult juut. IB sündis 6.VI 1909. aastal Riias. 1915 kolis perekond Petrogradi, kus oli 1917. aasta Vene revolutsioonide tunnistasjaks; 1919/20 emigreeris Inglismaale.

IB sai hariduse St. Paul's School'is ja Oxfordi Corpus Christi College'is (M.A. 1935). 1932 - 38 oli ta filosoofialektoriks Oxfordi New College'is.

Teise maailmasõja ajal tegi IB lühikest, kuid silmapaistvat karjääri Briti diplomaatiateenistuses, töötades peamiselt Washingtonis, New Yorgis ja Moskvast. IB olevat olnud Winston Churchilli isiklik sõber ja tema Washingtoni-läkitused Churchilli sõja-aastate lemmiklugemisi. Briti saatkonna sekretärina Moskvast külastas IB 1946. aastal ka Anna Ahmatovat, kes on pühendanud talle luuletsükli.

Peatselt pärast sõda naasis IB Oxfordi: 1950–66 õpetas All Soul's College'is, 1966–75 oli Wolfson College' i rektor, 1975. aastast professor All Soul's College'is. 1974–78 Briti Akadeemia president.

Aadlititiili sai IB 1957. aastal. Teda on pärjatud Erasmuse, Lippincotti ja Agnelli preemiatega, elutöö eest Jerusalem Prize'iga.

Tähtsamad teosed: "Karl Marx: Tema elu ja ümbrus" (Karl Marx: His Life and Environment; 1939; par. vlj-d 1959, 1963), "Valgustusajastu: 18. sajandi filosoofid" (The Age of Enlightenment: The Eighteenth-Century Philosophers; 1956), "Neli esseed vabadusest" (Four Essays on Liberty; 1969; esseed ise on kirjutatud juba 50ndatel), "Vico ja Herder: Kaks ideeajaloo-alast uurimust"

(Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas; 1976). *Neist kuulsaim on vahest "Neli esseed..."*, mis tegeleb vabaduse ja vaba tahte probleemidega maad võtvate totalitaarsete ja mehhanistlike ühiskondade taustal. Selles kogumikus leiduvale esseele "Kaks vabaduse-mõistet" (Two Concepts on Liberty) vihjab ka käesoleva usutluse pealkiri.

IB valitud artikleid on avaldatud raamatuna "Vene mõtlejad" (Russian Thinkers; 1978), "Mõisted ja kategooriad" (Concepts and Categories; 1978), "Vastuvoolu" (Against the Current; 1979), "Isiklikke muljeid" (Personal Impressions; 1980), "Inimsuse käänuline puit: Peatükke ideede ajaloost" (The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas; 1991).

IB 1951.aastal (raamatuna 1953) ilmunud esseed "Siil ja Rebane" (The Hedgehog and the Fox) peetakse saavutuseks kirjanduskrii-

tika vallas; selles käsitleb ta Lev Tolstoi aja-lookontseptsioone.

Siinne intervjuu kordab populaarsel kujul mitmete IB oluliste teoste peamõtteid ja -mõtteid ning püüab neid sobitada uuele olukorrale, mis seoses Ida-Euroopa tormilise vabanemisega on kujunenud. Seetõttu tohiks ta hästi sobida esmatuvuseks IB vaadetele, millel viimaste aastakümnete Euroopa avaliku arvamuse vormimisel on olnud oma kindel roll. Ta võiks olla ka mõeldavaks vastuseks neile mõtteavaldustele Eesti ajakirjanduses, mis väidavad, et Lääne liberaal-humanistlik mõte on olnud täiesti pime rahvusluse-probleemi suhtes ega püüa seda nüüdki oma maailmapildis adekvaatselt arvesse võtta. Päriselt nii see pole. Iseasi, kas järeldused, mis tehakse, on alati kooskõlas sellega, mis antud hetkel tundub meile meie rahvuspoliitilise huvina. K.P.

MÄRT LAARMAN

ORIRAHVAS

*

AINO Kallas kirjutas kord, et 1905. aastal mahalastud eesti talupojas olevat läinud sirgeks aastasadu küürus olnud orirahva selg.¹ Ons see tõesti nõnda? Kas orirahva selg on tõepoolest juba sirgunud? Või vahest kirjanik üldistas mingi erandliku üksikjuhtumi? Süüvigem korra argiellu ja vaadelgem selle rahva vaimse selgroo röntgenfotosid tema eluavalduste plaatidelt.

*

OLEN eestlane. Olen selle rahva liikmeid, kelle selgroost on jutt. Eestlase vaimne selgroog on kõver. Eestlased on ikkagi veel orirahvas. Kõnelda aga eestlastest kui orirahvast, see paistab lubamatult ketserlik, see näib vahest ebarahvuslik või riigivastane. Aga seda näeb kõikjal, kuhu avasilmi heita pilk, kõikjal paistab orjaküür. Eestlasest-orjast kõneldes käin rahvuslike traditsioonide teed. Ei ole ju eestlasele armsamat pidukõne ainet kui seitsmesaja-aastane orjus. On kujunenud päris rahvuslikuks traditsiooniks, et si-

¹ "Aga minu arvamine on: ses talupojas, ses Bernhard Riiveses läks sirgeks seitsmesaja-aastase orjuse selg" (A.Kallas, "Bernhard Riives" – "Valitud proosat Fr. Tuglase tõlkes", Tln, 1984, lk 74). Siin ja edaspidi Aivar Kulli kommentaarid.

semiseks tarvituseks on eestlasel uhkustav praalimine, suur-olek, tark-olek, eksportkaubaks ja välisinformatsiooniks on aga häbistav orjameel ja vastikuim lõimitamine.

Võõrastega läbikäimisel see on meie ainukeks keeleks. Tuletagem meele uhke moment: vaba rahva riigipää astub lippude lehvides ja suurtükipaukude saatel Stockholmis maale.¹ Paistab, nagu külastaks üheväärne üheväärset. Kodus aga samal ajal kogu avalik arvamine lõmitab põrmus rootslaste ees ega lakka orjalikult vingumast "hää rootsi-aja" bluffist. Kui puutume kokku rootslasega, siis rootslane on annud meile kõik, masohistliku lõbuga luiskame rootslase meie häätegitjaks ja päästjaks. Rootslane on pühik, kelle autoriteeti avalikult keegi ei saa kõigutada. Kui mag. Vasar peab avaliku loengu rootsi-aja "hää" kaheldavusest,² siis ajakirjandus refereerib ettekande sisu otse vastupidiseks. Kui võõraks juhtub olema poolakas, siis eestlane loeb sellele ette oma poolakailt saadud peksude sirvilauad ja liputab saba Stefan Batori kujul. Poolakas on olnud meie kaitsja ning päästja. Ja kui professor ei leia muud poolaka tegudest, siis ta seletab poolaka eestlase päästjaks kas või sellegi pärast, et see sõdis sakslasega ja seetõttu sakslane ei pääsenud hävitama eestlast. Ei ole piire sel enesepeksul. Kui poola kirjanik külastab Eestit, siis pärast poola lehed siit saadud informatsiooni põhjal laiuavad eestlase Stefan Batori ja Pilsudski jumaldamisega. Kes peaks küll olema too Stefanile ja Josefile palvetaja? Ei keegi üksikult. See on orirahva viis. Ori-rahva selg on kütürus iga võõra isanda poole.

Oleme võlgu kogu maailmale. Ajaloo ürgaegadest pääle juba võlgneme kõigile, kõigile, kõigile nuuditamisi, kaikaga seljamõõtmist, orjastamist. Ja kui nüüd enam ei saa võtta vastu füüsilist keretäit, siis ometi oleme rõõmsad vanust mälestusistki. Hüüame igaihele: "Teilt saime siis selle ja selle kasuka, olge tänatud, häätegitja, teie päästsite Eesti." Oleme taanlaste võlglast, nemad asutasid Tallinna ja andsid meile esimestena

nahale. Meie oleme võlgu venelastele, sakslastele ja kas või hispaanlastele. Kui Tallinnas oleks Türgi saatkond, küll siis Türgi riigi aastapäeval türklanegi osutuks eestlase päästjaks ja Kemal-paša meie rahvuskangelaseks. Türk ju ometi oli see, kes sõdis venelasega ega lasknud seda tulla kägistama eestlast. Ja küll hiinlasegi ees meie orjaselg tõmbuks kүүru alandusest ja tänumeelest. Siinne merekallas on olnud alati geograafiliseks lõbumajaks, siit on marssind läbi taanlasi, rootslasi, sakslasi, poolakaid, venelasi. Midagi liubingelist aga lehvib õhus siia-maani.

Eriti alandavaks läheb eestlase vaimne põrmusolek siis, kui ta satub kokku armsate suguvendadega. Siis selg tõmbub kahekordselt kүүru väikese venna suurest sugulasolekust suurele vennale. Ungarlased pääle mõne üksiku hõimufanaatiku ei tunne meid üldse ega tea meist midagi. Ungarlane on uhke oma suurest minevikust, eestlane on uhke ungarlasest. Teispool lahte elava venna ees oleme veel enam kүүrus, sest ta on kättesaadavam. Otse ideaaliks meile on too vaimsesse tigu-karpi lukustund kinnise mõtlemisviisiga rootsi provints. Suguvend aga teab meist niipalju, et laevaga saab sõita siia pühapäiviti võtma viina ja kaklema. Alles see oli, kus koolilapsed seisid Tallinna sadamas avaldamas oma truualamlikku hardust, kus banketel kõneldi Ungarist kui Euroopa ja kaudselt Eestigi päästjast islami küüsis. Aga kui taani kooliuuenduste kongressil eestlased ungaril koolimeestele pakuvad võimaluse kumma-gi maa kultuurfilmide vahetamiseks, siis ungarlane on koguni nii vastutulelik ja imes-tab armulikult, et meil sääraseidki asju ole-mas. Mis enamat võikski oodata suurelt vennalt. Muide, tahaksin näha, mis suguse ap-lombiga võetaks vastu Hünersoni³ Ungaris. Mõne aasta eest oli suur hõimutrallam Ungaris. Põhja veljed sõitsid sinna kahekesi koos. Otse imeasju teavad kaasaskäinud kõnelda soomlaste "vennalikest viisakusist" sel matkal. Aga mida paremat sinna mindi otsimagi.

¹ Riigivanem Jaan Tõnisson külastas Rootsi kuningat 4.–5. septembril 1928.

² Juhan Vasar (1905 – 1972), ajaloolane. Tema artikkel "Halb" poola- ja "hea" rootsi-aeg" ilmus "Olionis" 1930, nr 8.

³ Jaan Hünerson (1882 – 1942, Sverdlovsk), agronoom ja riigitegelane, haridus- ja sotsiaalminister O.Strandmani valitsuses 1929 – 31.

See on loomulik lõmitaja saatus, et talle antakse jalaga. Siis järgmisel kohtamisel võib tänada saadud võmmu eest. On päris kurb, et meil laevatäite kaupa tõlgitakse kümnenda järgulist soome ja ungari kirjandust. Selle paberi võiksime kasutada kümme korda kasulikumalt – halva eesti kirjanduse trükkimiseks. Aga veel kurvem on see, kui isegi noorpõlve *Kirjandusliku Orbiidi* Massinime¹ oma enesepaljastused adresserib – kellele? – soome "tuulekandjate"² lapsikultsnobistlikule käärikale jõugule. Küür üha kasvab, ei see sirgu.

Teised on meile kõik, meie ise ei midagi ja meie teistele ei millekski. Ungarlane kuulab hää meelega, kui meiegi aitame sajatada Trianoni rahulepingut. Leedulase südame võidame Vilno tagasilubamisega. Ungarlane ja leedulane lasevad meid kõnelda neile sest, et nad on rahvused. Endast aga kõneleme ainult kui tänuvõlglast, ja kõik meie viisakad võõrad teavad, et Läänemere kaldal elab kõigilt peksa saand närune tõug, kel pole niigi palju enesetunnet, et vaikiks oma saadud kereäitest ja seitsmest aastasajast. Ori-rahva kõver selgroog sirab nagu poogenlamp igale poole oma alandust. Tõesti, kui selle sirguajamine on võimatu, siis oleks parem ta murda ise.

*

MILLINE jutt! Eestlased polevat rahvus! Aga meie visadus ja elujõud? Meie vastupanek survele? Meie paljukiidetud kümme küünt? Kuis siis on lugu nendega? Need on ju vastuvaidlematud. Jah. Aga milleks olid ja on meil need kümme küünt! Teomees tahtis saada popsiks, pops talumehiks, oma nurga, oma maalapi, oma hobuse, oma toa ja loa pärast. Aga selle popsliku "omaga" piirdub kõik, üle selle eestlane ei näe kunagi. Kui kujukasti avaldub see sääl, kus ei ole ei rikast ega vaest, kus "oma" rõhutamine tohiks olla hoopis teisejärguline, kus kõik on üksväärised – surnuaial. Need rahupaigad Eestis on täis

kõrgeid raud- ja puuaedu, nagu hoitaks neis lõve ja tiigreid. See lõvi ja tiiger on "oma". Raske on kujutella midagi inetumat Rahumäe surnuaial. Surma tagapõhjal rahva psühholoogia kõneleb siin eriti selgesti. Surmaski ei saa olla üldist ja üheilmelist matusepaika, ühist ettevõtet, ühist EESTLAST. Sõditigi ju vanasti mitte ühiselt, vaid peaaegu kihelkonna kaupa, kuis siis praegugi võiks olla midagi ühiskondlikult vormiühtlast. Aga Stockholm Haga surnuaial näed raudcadadeta üksikhaudade kogu, kus vaikeses surmailuski tundub, et on tegemist ühise hulgaga, koguga, rahvaga, natsiooniga.

Iga pops tahtis olla teisest enam, iga talumees teisest kangem. Talumees kasvas hobuse ja isegi matuserongis sõites ta pidi ajama teistega võidu ja tõestama oma enamsuutmist. Nüüdses matuserongis küll ei kihutata enam üksteisest mööda hobuste ega autodega, nüüd popslikul rahval on võiduajamiseks pärg ja surmakuulutus. Otse sadistliku lõbuga igaüks paneb lehte ikka suurema kuulutuse kui teine, ostab suurema pärja kui teisel. Kas maetu lesel või lapsel kuu aja pärast on leiba või korterit, see ei huvita enam kedagi. Pops on jõudu mööda täitnud "oma", näidand iseennast. Popslikult orjalikul hingelaadil pole ühistunnet, paljudest popsidest saab küll rahva, ei saa aga rahvust kui ühehangelist kogu, mis kasvab, elab ja sureb suure organismina. Säärane rahvas elab nagu madal hallitus maakamaral.

Aga popski võis tõusta kõrgemale. Tuleb meele üks asjaolu: Peterburi parimaiks kelneriks olid lätlased, parimaiks rätsepaiks aga eestlased. Erilisi eeldusi näib eestlasel olevat seks tööalaks. Rätsep oli vanasti suurmees, teda veeti talust tallu, teda söödeti ja joodeti parimaga. Rätsep oli midagi vaimuinimese, midagi kunstniku-kirjaniku taolist. Rätsep oli popsrahva eliit. Aga substantiivne rätsep jääb alati adjektiivsekski rätsepaks ja selle adjektiiv superlatiiv ei lisa väärtust. Kelnerist viimaks võib saada restorani peremees. Uhke restorani peremees, kes võõraste vastu on viisakas, vaeseid aga imehästi oskab visata

¹ Oskar Looritsa pseudonüüm.

² Mõeldud on muidugi soome 1920. aastate kirjanikerühmitust "Tulekandjad" (rühmitust tutvustab nt H. Visnapuu artikkel "Olionis" 1930, nr 9). Mass-inimese "Enesepaljastus Soome "tulekandjaile" " ilmus "Kirjanduslikus Orbiidis" 1930, nr 2–4.

välja. Ka kelner on ori, ta aga oskab midagi, mida ei oska pops - väljaviskamist. Millegi pärast mulle siin meelestub kahe kauge maa ministri kokkusaamine Genfis.

*

KÕIGIL eestlasil tõepoolest oli üks ühine tugev joon – kiuslik vastupanu. Jonn kõige ja igaihe vastu. Vastu seda jonnakaskiuslikku vastupanu põrgates vene surve tõi erilise kasu. Selle kiuste eestlane elas. Väikesemas, aga intensiivsemas mõõdus sedasama näeme mõisa ja teomehe-talupoja vahel. Teomees-talumees ühel, mõis teisel pool. Tüssavas vastupanu oli eestlase elumõte. See vastupanu küll harva omandas agressiivse iseloomu, see oli põhimõtteliselt seljatagune orirahva vastupanu. Teomees kasutas kõiki võimalusi mõisa tööpäevade varastamiseks, talumees varastas mõisa metsa. Kogusummas aga sest mõisatüssamisest majandusliku jõukuse kasvamisel arenes vene võimuga kokku põrgates riivusliku iseteadvuse eokesi. Eestlane tüssas venelast hästi. Venemaal ei osand keegi paremini kui eestlane saada lahti kroonuteenistusest. Eestlane varustas suurt Venemaad mõisavalitsejatega ja viinapõletajatega, kes sääl panid kokku ilusad kopikad. Aga mis kõige tähtsam – mõisa ja Venemaa kiuste sündis eesti kultuur. Võõras nuut on see, mis ainukesena võimaldab eestlasele intensiivse elu. Eestlane tüssas sellegagi venelast, et kiuste löi oma kooli, panga, põllumeeste seltsi, teatri, kunsti. Seepärast suurimad rõhujad – Šahhovskoi ja Korostovets¹oieti esmajoones vääriskid ausambaid. Nemad kiirendasid meie arengut vähemasti poole sajandi võrra. Vastupanu survele oli ainuke eestlase elumõte, ja selle elumõtte võttis iseseisvus. Kõrgemaks, rahvuse arendamise, rahvusliku isecolemise mõtteks eestlasel puuduvad eeldused. Intensiivselt ja produktiivselt see rahvas võib olla tugev ainult surve all. Liiter vett teeb vesipressis imet, laialivalgununa seda aga ei jatku varblaselegi noka kastmiseks. Enne tüssama harjund rahvas iseseisvana oli sunnitud hakkama kiuslema isecendaga ja tüss-

sama isecennast, varastama oma tööpäivi. Sellest vormitus ja kaos riiklikus ja avalikus elus.

Ja kogu tõi psühholoogia nagu tunneks – läheme hukka. Talumees mälestab kurtes hääd tsaari-aega, avalik tegelane ja rahvajuht liputab peol ja banketil igale rahvale saba: teie peksite meid, teie olete meie päästjad, teie andsite meile "hää" rootsi-, poola-, saksa-, vene-aja. See on rahva hädahüüd elu järgi. See on S.O.S. kõigile, kõigile, kõigile. Ilma et need endapeksjad ise teaksid, nad alateadlikult avaldavad eestlase elumõtte. Hirv kisendab orjuse veeojade järgi, sest ori-olemises on eestlase elu. Nii siis seda võõras-te kummardamist lõppeks ei tule mõista hukka, ses peitub terve instinkt, tahe elada ainukesel võimalikul viisil.

Kui see on nõnda, siis kahtlemata kerkib küsimus selle põhjusist. Kust kõik need eestlase negatiivsed jooned? Kust kõik see, mis takistab eestlast saamast rahvuseks, vabaks isandaks, loojaks, ise oma elu vormijaks? Kas see vahest on ainult tingimuste ja olude pärandus, millest kord järelepõlv saab lahti? Või vahest juba saatuse kangaspuil selle tõi elulõimed on nii nõrgad, nii lõdvad, et sajandite süstik teeb riide seda halvema, mida enam lõpule jõuab kangas, mida enam lõimed venivad välja?

Ja ikka enam kaalub vaekauss näitama, et see on lõime süü.

*

KUI kõneleme avaliku elu vormitusest, siis ulatub pilk küsivalt edasi kaugemale: ons see rahvas üldse kunagi saand valmis mingi füüsilise vormiga? Või kuidas ta on vormind kõrgeima abstraktsete vormide kategoria – usu? Ja me näeme, et sel rahval ei milleski pole kunagi olnud vormitunnet. Ei maksa siis oodata suure puu kasvu, kui meil pole tillukest seemneivagi pista mulda.

Vaadeldgem rahvakunsti. Selle olemus on ainult dekooris. Dekoor aga pole vorm. Vorm ja dekoor on vaenlased, nende võitlus on praktiliselt kauni võitlus ebailusa tarbetusega. Aga Eestis pole seda võitlustki. Vorm ei

¹ Vladimir Šahhovskoi ja Izmail Korostovets – Eestimaa kubernerid vastavalt 1885–94 ja 1907–15, mõlemad aktiivsed venestuspoliitika eestvedajad.

avaldu autonoomselt ja kandvalt kuski. Suured rahvad aga on olnud alati suured vormijad lapseast pääle. Nende elus dekoori võit on olnud langusaegade tunnuseks.

Või võtkem usuelu. Säilind sugemete järgi eestlase usk oli soode ja metsade vormitu usk, nagu kõik šamanistlikud usud. Ka usu vormimisel ja jumalale palge andmisel eestlane pole tunnud mingisugust tarvet plastilisest vormist. Ühel pool tume haldjate riik, teisel inimene. Ja nende kahe vahel šamaan-nõid, kes inimeste asjad ja vahekorrad vaimude riigiga säadis korda.

Ja kui siirdume rahvaluulealale, siis sellegi olemus on naiselik lüürika. Selle väliskuju on ju huvitav, aga ta on niisama fantaasiatü nagu rahvakunsti dekoorigi. Ta sisuks on individualisti lüüritsevate meeleolukildude sära või veel sagedamini igav ja lõputu hallus. See pole osutand kunagi tahet vormuda ceposeks.

Aga ons vormikindlus nii tähtis? Ka kaootilises vormituses paljude rahvaste juures näeme elu keevat nagu katlas. Neil on aga muid keemisjõude – tugev rahvustunne, usk tulevikku ja suur sigivus. Ja siin jõuamegi kardinaalküsimusteni, milledest üldse ei tahaks mõelda. Eestlasel ei olegi rahvustunnet sisimas olemuses. Eestlasel pole usku tulevikku. Eestlane pole sigiv.

Kahe esimese puudumist selgeimini näitab see dokument, mis ema hällist annab kaasa järelpõlvele – keel. Keel on see peegel, kust kõige ilmekamalt vaatavad vastu tõu iseloomujooned ja neist sõltuv elukäik. Oma keele, selle rahvuse passi vastu pole eestlasel sügavas sisimas vähimatki lugupidamist. Ma ei kõnele siin kirjakeelest, haritlasest, keele päevaküsimusist. Võtkem lihtsaim ja veenvaim tõestis. Kui sibulavenelane tuleb külla, siis ta kõneleb viletsat eesti keelt. Ta saab läbi viletsaga, tal pole paremat vaja, sest eesti keelehing tuleb talle vastu nagu anduv libu. Venelane kõneleb umbes nõnda: "Osta, pje-renaine, sjibula." Ja mis vastab too hall maacit või talutaat? Ta korraga näib unustavat oma keele, ta vastutulelikkus võõrale on nii suur, et ise hakkab kõnelema just samasugust sibulavenelase ja harjuka keelt: "Mjjs sjibula maksa?" Olen sääraseid stseene näind nii mitmeis maanurgis ja lapsest saadik, et see mulle kõneleb veenvamalt kui ükski muu

argument. Kõnelemata haritlasest ja tema ning kirjakeele kaudu tulnud keeleinstinkti surmast süntaksis, ses keele vaimses palges. Missugune rahvas küll viskub võõrale vaenujõule vastu nii anduvalt? Sest on ju võõras keel vaenulik jõud igale teisele. Nii kaugelegi ulatub eestlase keeleline orjameel, et ta ise oma keelt kõneldes ei julge vähegi võõrama asja suhtes panna maksma oma sundusi, vormida võõrast ja tundmatut savi oma palge järgi. Kui juhtub ette mõni võõrsõna või arusaamatu murdesõna, siis eestlane loovutab kohe hää meelega esimese silbi rõhu ja viib selle kuhugi mujale. Tugeva iseloomuga tõug aga muudab võõradki sõnad omiks. Seepärast Tallinnas on "Dvigatel". Sest võõras keeles ju rõhk ei või olla sääil, kus ta on omas keeles. Seepärast Võru- ja Tartumaa mees ütles revolutsiooni päivil "enaamlased", seepärast põhja-eestlane loeb nimedena esinevaid lõuna-eesti sõnu Kattái ja Pettái ja ütleb "Henge palángo". Ja lõppeks eestlase võrdlemisi suures keelteoskamiseski on peidus õieti rahvustunde nõrkus. Keele ristimistunnistusel seisab: *Rahvustunne – puudub*.

Aga usk tulevikku? Eestlane on püüdnud ju alati edasi. Edasipüüsus aga on tulevikulootus. Me teame, et pops rühmas tööd ja kogus eluaeg kopikaid, et kunagi – tulevikus – ostab hobuse. Aga see õieti on ainult isikliku hüvangu jaht. See oli indiviidi asi. Tõugu ta sünnil juba tervikuna pole huvitand tulevik kui kogu rahva HOMME. Eesti keeles puudub tuleviku mõistegi, puudub grammatiliselt iseseisev tuleviku vorm. See on saatuslik märk, mille all eestlane elas ja elab. Kaudse abinõuga – aja määrsõnaga – tehakse tuleviku vorm. Eestlane tõuna elas ja elab tänapäevale. Juba keel keeldub andmast eestlasele tulevikku. Hallitusena hallitas eestlane Uurali mailt mereni, nõnda kuidas lubasid olude ja aegade adverbid. Tulevikku kui sihti, kui pinget, kui alateadvust tiivustavat tähist – seda ei ole.

Ja keeletunnistus kraaksahtab nagu Poe kaaren:

Tulevik – puudub. Ning nüüd lõppeks sigivus, mis kindlustab edasielamise homsekski. Statistika kõneleb küllalt selget keelt. Meie ju ei kuulegi muud, kui hädaldamist väljasuremisest. Ajalched ennustavad eestlase muutumist muuseumiesemeks, sest eestla-

ne ei taha lapsi. Ei mitte ainult linnakultuurist rikutu, maamees ja varanduslikult kindlustatud talupoeg samuti. Eestlasel pole tahet rahva edasielamiseks, tal on küllalt sest, kui muretseb oma isiku edasielamise "oma" vara pärija näol. Palju poegi on halb, nad vahest tükeldavad talu, mille peremees-isa loonud suure vaevaga. Individualistlik "oma" ei rõhu ainult surnuaia välist ilmet, ta rõhub surnutki veel hauas. Eestlane võib luua küll soost talu, rahvuse edasielamine aga ei ole talle tähtis. Eestlane on suguliselt neutraalne olend. Sugutungigi siht on sigivus. Sigivus, sigivus, sigivus. "Teid olgu nagu liiva mere ääres" – see on kahe sugupoole tähendus. Eestlasle sugutung annab ainult isikliku pärija ja isikliku naudingu. Ja selle tagajärjel eestlane sureb välja. Venelane Peipsi ja Petseri mail sigineb nagu pärmibakter. Tal on keeles tuleviku mõiste. Ta on liuelnud jõgesid mööda päri-vett igale poole sigitama ja paljunema. Soome hõimud on kadund veneluse merre. Ei aidad midagi see, et nad tihti hallitasid vastu vett üles. Sest venelasil ja muilgi rahvail on sünnist saadik saatuslik sigimistung, mis avaldub keeleski. Nende keeles on litsents elule, viisum tulevikku, nad tunnevad plastiliselt kaht sugupoolt, neil on grammatiline *genus*, soo mõiste. Eestlase väljasuremine ei ole juhuslik. Tõeline rahvus on keel. Rahvas sureb, rahvus – keel elab edasi. Eesti keel aga oma sünnivärinaiiski nõnda siis pole tunnud vajadust elu algtegurite – maskuliinse ja feminiinse – fikseerimiseks.

Ja seepärast viimsena reana loeme keelekirjast:

Elu – puudub. Kes matab viimse eestlase?

Järelmärkus

Graafik ja maalikunstnik Märt Laarman (1896-1979) töötas põhiliselt Tallinnas eesti keele õpetajana ja võttis aeg-ajalt sõna ka üldisemates kultuuriküsimustes; "Kirjanduse, kirjandusteaduse ja isegi eesti keele alal oli ta peamiselt autodidakt" (J. Jurenito, "Looming" 1986, nr 3; sealt leiab ka ülevaate Laarmani kunstivaadetest ja literaaditegevusest).

Eestiaegsete rahvuspoliitiliste seisukohavõtude seas (A. H. Tammsaare, H. Raudsepp, J. Luiga, J. Aavik, A. Annist, R. Kangro-Pool, O. Loorits jt) ei hiilga Märt Laarmani "Orirahvas" just erilise originaalsuse või mõttesügavusega, kuid oma otseütlevas pamfletilähedases utreeringus on ta siiski tabanud mingeid meie rahvusteadvuse olulisi valupunkte ("orirahvas" muutus lendsoonaks, mida kasutati mitmetes tollastes väitlustes, nt Juhan Libe vastukajas "Orirahva probleem", "Olion" 1930, nr 8-9) ning mõjub intrigeerivalt veel kuus aastakümnet hiljemgi.

Soovitasin Laarmani artiklit "Vikerkaares" taastrükkida juba nn laulva revolutsiooni harjal 1988, kuid ju vist näis ta siis toimetusele "enneaegne" (huvitav märkida, et samal ajal pani Rein Kruus kokku Johannes Aaviku valimiku "Rahvustunde nõrkusest Eestis" (LR 1988, nr 50), mille mitmed kriitikanoodled on Laarmani omadega üsna samasihilised). Nüüd aga, viis aastat hiljem, suhtun "Orirahva" taaspublitseerimisse suure kõhk-lusega: milleks meile praeguses olukorras veel sääraseid ebapatriootilisi piitsahoopet? See, mis rahvusliku eufooria embuses 1988 oleks ehk mõjunud tervendava skeptitsismiannusena, võib praegu jätta hoopis lõbuskünüilise parastamise mulje.

Usun, et "Vikerkaare" lugeja otsib ja vajab praegu hoopis lohutust ja lootust. Vastukaaluks Laarmanile võiksime öelda koos Oskar Looritsaga: "Orjaaja sajandid peaksid meid õpetama just staatilisi sugemeid eestluse olemuses väärtustama: ilma nendeta eesti rahvast ei eksisteeriks juba ammu enam mitte" ("Eestluse elujõud", Stockholm, 1951, lk 110). Ja veel kord Loorits: "Kui me oma võimete rakendamises seni oleme sageli äpardunud, siis peamiselt seetõttu, et me ise oma olemust küllaldaselt ei tunne. Kui me aga oma otsustavat lahingut tahame võita, siis on vähe sellest, et oleme šabloonilised eurooplased, vaid nüüd peame olema juba ehtsad eestlased ja just eestlastena eluvõitluses läbi lööma" (samas, lk 7). Ehk aitab "Orirahvas" siin meie pilku teritada.

Aivar Kull

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS.

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast

(Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1955)

RAHVUSVÄEOSADE AEG

Rahvusväeosade küsimuse üleskerkimine

Esimese maailmasõja alguses, kus mobilisatsioonid viisid paljusid eesti mehi Vene sõjaväkke, ei julgenud keegi isegi unistada Eesti rahvusväeosadest. Kuid pidev Saksa vägede sissetung Venemaale, eriti Baltimaadele, lõi eeldused rahvusväeosade asutamiseks.

Vähese lahingumoraaliga Vene väed ei osutanud nimetamisväärset vastupanu just Leedu-Kuramaa rindel ja 1915. aasta kevadel olid sakslased vallutanud osa Leedust ja peaaegu kogu Kuramaa ja seisid otse Riia väravate all. Vene väejuhatust otsis võimalusi leida lahingukõlbulikke väeosi. Siin olid ainukesed korralikud väeüksused tagavara-maakaitseüksused. Mobilisatsiooniga sõjaväkke võetud läti maakaitsemehi ei saadetud Sise-Venemaale ja neist moodustati maakaitseüksused, nõndanimetatud druziinad, ja nad koosnesid peamiselt lätlastest. Olid korraliku väljaõppe saanud ja juba 1915. aasta märtsist peale võtsid tõrjelahinguist edukalt osa. Oma tublidusega võitsid nad Vene väejuhatuse täieliku usalduse.

Läti rahva juhtkond, kasutades soodsat momenti, asus siis puht läti rahvusväeosade loa hankimisele. Rinde olukord soodustas lätlaste üritust, kõrgem väejuhatust toetas lätlaste palvet ja lätlased said loa oma rahvuspataljoni asutamiseks.

1915. aasta augusti lõpuks oli juba neli pataljoni formeeritud ja nelja pataljoni formeerimine käimas.

Rahvusväeosade mõte oli läbi löönud.

Paljud eestlased siirdusid üle Läti pataljoni sisse, kodumaa lähedus etendas sealjuures suurt osa. Mina isiklikult sattusin lätlaste hulka poolkogemata. Mul ei olnud mingit kavatsust sinna teenima minna – kuni ühel päeval olingi lätlaste ridades. Õieti põhjustas selle ülemineku Vene polgust mu läti sõbra tüli ülemusega. Ta ei talunud ülemuse ebaõiget

kohtlemist ja otsustas kui lätlane paluda enda üleviimist Läti pataljoni sisse.

Kirjutades parajasti üleviimise raportit ütles ta mulle: "Tule ka üle Läti pataljoni sisse!" "Mina? Mida mina seal teen, ma pole lätlane ega oska läti keelt!" "Kas pole ükspuha, kus sa teenid. Läti keele oskus pole sugugi nõutav. Riia on suur linn, rinde lähedal, seal on ikka mõnusam kui siin. Ja lõpuks, ega Tallinn ole Riia alt mägedega taga."

Tõepoolest, neile väidetele polnud mul midagi kaaluvat vastu panna. Pool nalja pärast võtsin sule pihku, et kirjutada raportit, lisades küll juurde, et olen eestlane ega valda läti keelt. Minu üllatus oli suur, kui umbes nädala pärast sain ettekirjutuse ilmuda Ust-Dvinski kindluse komandandi korraldusse teenistusse määramiseks Läti kütipataljoni sisse. Kindluses, mis asetseb Väina jõe suudmes Riia taga, teenisin kuu aega. Siis lähetati mind Tartu läti tagavarapataljoni, kuhu saabusin 1916. aasta jaanuaris. Väliselt ei erine nud läti väeosad vene omadest millegagi. Ka komando ja asjaajamine olid vene keeles. Sisemine kord üldiselt kõik vene oma, ainult, et õhtusel loendusel lauldi peale Vene hümnika Läti hümnika.

Vahe oli aga sõdurite kohtlemisel. See oli palju sõbralikum, inimlikum. Siin ei olnud inimeste mõnitamist ega naeruvääristamist. Vahekord ülema ja alluva vahel korrektne, igaüks võis oma murede-soovidega lagedale tulla. Vene sõjaväes ei tohtinud reasõdur näiteks isegi rühmavanema jutule minna vastava eelloata, kõnelemata veltveeblist. Isegi kõige väiksem ülemus – ühepaelamees (kapral) – oli juba suur jumalus, kes võis sõduri elu põrguks muuta. Meenub üks mõnitamisjuhus Vene sõjaväest. Oli üks pika toimega valgevene poiss. Millegi pärast ei meeldinud ta oma kõige väiksemale ülemusele ja ka siis jaoülemale. Tehti temaga sada vigurit, aga tagajärg oli see, et poiss ei taibanud üldse enam, mis temalt nõuti. Siis võttis rühmava-

nem ta käsile. Laskis tal ahju suust sisse möirata:

"Olen kohtlane! Anjuta, teenistuses ei vea!"

Ja seda pidi ta karjuma hulk aega teiste sõdurite naeru ja pilgete all, mitu päeva järjest. Ei tea, kui kaua see oleks küll kestnud või mis sellele oleks järgnenud, aga mees ei pidanud vastu – ühel ööl oli ta enese üles poonud...

Seda juhust ei saa küll kõigi Vene väeosa-de kohta üldistada, aga on tüüpiline näide.

Tavaline asi oli Vene väes vänge vene sõim, kuid seda ei pannud keegi erilisel pahaks, see kuulus vene tooni hulka. Üks kolmekordne sõimusõna lauses kuulus kui kirjamärk sinna juurde. See pidi nii olemagi. Ka Läti üksustes kuuldus vahel sekka seda kuulsat vene sõna, aga palju vähemas ulatuses.

Veel üks lahutamatu osa sõjaväest oli kõrvakiil. Usun, seda sõjaväge polegi, kus see ei esineks, vahe seisab aga selles, kudas ja mis-suguses olukorras seda tarvitatakse. Vene sõjaväes tuli kõrvakiilutamist ette, aga ei saa väita, et see oleks seal eriliseks paheks olnud. Ametlikult oli see küll keelatud, aga ta oli siiski sissejuurdunud kasvatusvahend. Selle kohta oli üks iseloomustav andekdoot: Rooduülem näeb, et veltveebel nuhtleb üht sõdurit, kutsub veltveebli enda juurde ja ütleb noomivalt:

"Miks peksta inimest? Anna talle üks vastu vahtimist, aga miks peksta inimest!"

Läti üksustes püüti juba siis hoolitseda sõdurite meelelahutuste eest ja isikut hinnati ta võimete kohaselt. Ka ei mänginud mingit osa rahvus, sest seal teenis peale lätlaste veel eestlasi, leedulasi ja isegi soomlasi.

Eesti rahvusväeosaade asutamise küsimuse tõstis üles Jaan Tõnisson 1915. aasta sügisel, kuid sõjarinde püsivamaks jäämine mõjustas Vene võimused nii, et nad asusid eitavale seisukohale.

1916. aasta alguses, kui Saksa surve suurenes ja olukord üldse Venele muutus ohtlikumaks, tuli Vene põhjarinde väejuhatuse poolt ootamatu ettepanek Eesti rahvusväeosaade loomiseks.

Mina teenisin, nagu eespool tähendatud, Tartus läti tagavarapataljonis, kus oli arvukalt eesti sõdureid. Ohvitseridest olid siin

veel lipnik J. Lutsar, lipnik Evert ja sõjaväeametnik S. Paul.

Ühel veebruarikuu õhtul, kui olin laskeväljalt koju jõudnud, leidsin oma korteris lipnik J. Lutsari mind ootamas.

"Üks ülitähtis asi on sinuga läbi arutada," olid Lutsari esimesed sõnad minu tuppa astudes. "Kas tead, et Pihkvast põhjarinde staabist on siin kindral-kortermeister kindral Valujev. Täna staapi minnes kuulsin adjutanti küsivat kõigi eesti ohvitseride nimesid. Nimetati sinu nime ja kui kuulda saadi, et oled laskerajal, tahtis adjutant sulle kohe käskjala järele saata. Kui ta aga mind nägi, jäi järeleaatmine teostamata. Ta pöördus minu poole, öeldes:

"Lipnik Lutsar, teil tuleb kohe minna kindral Valujevi juurde."

"Mis asjus?"

"Ma päris kindlasti ei tea, aga kuulsin, et kindral kogus andmeid eesti sõdurite ja ohvitseride kohta, kes pataljonis teenivad, ja arvan, et tahetakse asutada kas paar eesti roodu või isegi pataljon. Ta nõudis kohe enda juurde üht eesti ohvitseri."

Astunud kabinetti, nägin seal peale kindrali veel üht polkovnikut ja meie pataljoni ülemat kapten Zinatit.

"Kas olete eestlane?" pöördus kindral kohe minu poole, kui sisse astusin.

"Just nii, Teie Ekstsellents!"

Kindral näis millegi üle mõtlevat. Siis ütles ta:

"Hea... hea... Eesti ohvitseri ja sõdureid on Vene väeosaades palju, ka Läti pataljonis on neid arvukalt. Kas nad ehk meelsamini ei soovi sakslaste vastu võidelda oma rahvuspataljoni?"

"Just nii, Teie Ekstsellents," vastasin.

Veidikese aja pärast rääkis kindral edasi: "Vaadake, asi on järgmine: nüüd on ka eestlastel avanenud võimalus asutada oma rahvuslikud pataljonid, nagu lätlastel juba on. Soovin näha pataljonis teenivaid eesti ohvitseri, seepärast tulgu nad kõik homme minu juurde. Kaaluge omavahel seda küsimust, sest tahan teada teie arvamist. Annan siis juhtnõore, kuidas toimida, et asuda oma rahvuspataljoni loomisele. Vanemaid eesti ohvitseri on Vene sõjaväes küllalt, nii et juhtide küsimus ei tee takistust. Kahjuks aga ei ole neid praegu siin, kuid sellest saab peagi

üle. Head päeva!" Selline oligi minu kõnelus kindral Valujeviga, lõpetab Lutsar oma sele- tuse ja küsib minu arvamist asja kohta.

"Et eesti pataljonid puuduvad, sellepärast teeningi läti omas!"

"Noh, siis lähme homme koos kindral Va- lujevi juurde ja teatame oma nõusolekut!"

"Kindrali juurde peame homme küll mine- ma, aga enne peame sellest kõnelema rahva juhtivaile tegelasile ja neilt nõu küsima."

Arutasime, kelle poole pöörduda. Eesti rahva esindajaiks olid rahva poolt valitud Vene riigiduuma liikmed. Neist teadsime Jaan Tõnissoni Tartus viibivat. Otsustasime ta hilisest ajast hoolimata tema korteris üles otsida. Teel võtsime lipnik Everti kaasa ja peatselt olime Tõnissoni juures. Kõnelesime talle kindrali soovidest ja palusime nõu, mis homme kindralile vastata.

Tõnisson oli asjast väga vaimustatud. Enne meile vastamist ta küsis, mis on meie arvamine ja mis kasu meie arvates pataljoni- dest võiks olla eesti rahvale.

Vastasime: eestlased koonduksid kodu- maale ja oleksid ka hiljem rindele saadetuina kodumaale lähemal. Ka oleksid teenistusolud märksa paremad kui Vene väes. Kodumaa kaitse oleks seega tõhusam. Poliitiliselt ei võiks see meile kahju tuua, sest teame, et lätlasile olevat juba lubatud omavalitsus, meil oleks õigus siis nõuda samasugust oma- valitsust.

"Aga kas lahingute puhul ei tabaks meid siis suuremad kaotused, kuigi kogu väeosa koosneb vaid eestlasist?" esitas Tõnisson meile küsimuse.

"Kaotusi tuleb lahingu korral igal pool, pole põhjust oletada, et need siis oleksid suu- remad, kui meil on oma pataljon. Nagu teada, teenis eestlasi algul sadade viisi Vene kaardi- väepolkudes ja seal olidki suured kaotused. Läti pataljonid on kaua aega tegutsenud ja nemad on suutnud oma mehi rohkem hoida kui see oleks võimalik olnud Vene polkudes. Kui avalikult kõneldakse nende suurist kao- tusist, siis on sel see tagamõte, et oma poliitilistele nõuetele suuremat kaalu anda."

"Teie arvamised näivad õiged olevat. Olen isiklikult juba varem samme astunud loa saamiseks eesti pataljonide asutamiseks, kuid tagajärgi pole olnud. Nüüd nähtavasti on Vene võimud viimaste sündmuste mõjul tei-

sele arvamisele tulnud ja see moment tuleb ära kasutada. Poliitiliselt on see meile tulus ja tulevikus on omad väeosad meile suure täht- susega. Kindralile soovitan öelda, et teie isik- likult pooldate pataljonide asutamist ja loodate, et ka eesti rahvas seda pooldab ning oskab hinnata seda vastutulekut. Mina kõne- len kohe homme selles asjas teiste eesti tege- lastega. Teatage, mis kindral teile kõneles, ja siis peame aru, kuidas edasi talitada," oli J. Tõnissoni nõuanne meile.

Järgmise päeva hommikul olime kolme- keski – Lutsar, Evert ja mina – Valujevi juures. Kindrali esimesed sõnad olid:

"Kas arvate, et leiduks eesti pataljonidesse astuda soovijaid eestlasi niipalju, et võiks asutada neli pataljoni?"

"Ekstsellents, meie arvestuste järgi on soovijaid rohkemgi kui nelja pataljoni asuta- miseks vaja. Isiklikult oleme täielikult veen- dunud, et eestlased teevad kõik selle kava teostamiseks, sest on ju varemgi palvega esi- netud sellise loa saamiseks. Kuid julgeme teie tähelepanu juhtida sellele, et võime rää- kida ainult eneste nimel – meil ei ole volitusi eesti rahva nimel kõnelda."

"Tahtsin teile just öelda, et peate ühendus- se astuma duuma saadikutega ja eesti selts- konna juhtivate isikutega, et luua vastavat komiteed, kes eesti rahva nimel võiks palve- ga esineda põhjarinde ülemjuhataja ees, sest tema võimupiirkonda kuulub pataljonide asutamise loa andmine. Jään veel paariks päevaks Tartusse, ehk jõuate seniks komitee luua?"

"Paar päeva on ehk säärase suure asja jaoks liiga lühike aeg, kõik duuma liikmed ja juhtivad eesti tegelased ei ela Tartus," jul- gesin kindralile vastu väita.

"Noh, kui seniks veel ei jõua, mis on päris arusaadav, siis las komitee esindus sõidab Pihkvasse ja pöördub otsekohe minu poole. Peaasi on teil siiski kiirus. Ütlen teile, et praegu on selleks soodus aeg. Arvan, et see on kasulik kogu eesti rahvale. Lisan aga veel, et ülemjuhataja võiks pataljonide asutamise otsustada ilma komiteeta, aga siiski ta soovis, et see sünniks komitee ettepanekul. Soovin teile edu ja palun mind enne minu ärasõitu veel kord selles asjas informeerida," lõpetas kindral jutujamamise.

Kohe samal päeval informeerisime sellest J. Tõnissoni ja dr. J. Raamotiit, kes ka oli duuma liige.

Oli siis kõnelusi tegelastega. Ilmnes, et Tartu juhtiv seltskond tol korral oli pataljoni-de asutamisega täiesti päri. Kuid ega Tartugi võinud seda küsimust omapead otsustada. Oli vaja ka Tallinnas elavad seltskonnategelased koosolekule paluda, kus see küsimus siis pidi lõplikult lahendatama. See oli aga aeganõu-dev.

Vastavalt kindral Valujevi soovile läksin veel kord ta jutule ja teatasin, et mõne päeva pärast kutsutakse kokku suurem nõupidamine, kus see küsimus lõplikult otsustatakse. Hiljem külastasid kindralit veel Tõnisson ja Raamot ja neile oli kindral samu mõtteid avaldanud.

Kulus enam kui paar päeva, enne kui jõuti nii kaugele, et koosolek võis kokku tulla. Koosolek peeti Tartus Küüni tänaval advokaat K. Partsi (pärastine Riigikohtu esimees) korteris. Koosolek oli suurearvuline. Ka Kolga-Jaani õpetaja Villem Reiman oli oma hädisest tervisest hoolimata koosolekule ilmunud. Tallinna esindajate seas oli Jüri Vilms, kes ette kandis Tallinna seisukohad. Sõjaväelasist olime Lutsariga kahekesi.

J. Tõnisson selgitas esmalt koosolijaile, kuidas see küsimus oli üles kerkinud ja mis-sugused väljavaated on rahvuspataljoni-de asutamiseks. Isiklikult ta toetas pataljoni-de asutamise mõtet, tähendades muu seas:

"Keegi meist ei või praegu aimata, kuidas ja kunas meie rahvusväeosad meile võivad kasulikud olla. Kui loobume pataljoni-de asu-tamisest ega oska praegu ära kasutada sood-sat silmapilku, siis võib juhtuda, et see tulevikus end raskesti tunda annab..."

Tallinna esindus J. Vilmsiga eesotsas oli kategooriliselt pataljoni-de asutamise vastu. Näis, et nad ei eitanud mõningaid paremusi, mis Eesti pataljoni-del oleksid võinud olla, aga põhimõtteliselt olid nad ometi nende asu-tamise vastu. Jüri Vilms rõhutas iseäranis:

"Võib-olla on eesti rahvale isegi kasuli-kum, kui Venemaa saab lüüa – võib-olla saa-me siis sakslastega veel paremini kaubelda. Kui aga asutame oma pataljoni-d, siis laseme oma paremad ja elujõulisemad mehed Vene riigi huvides ära tappa, ja seda meile tuleva-sed põlvned ei andesta. Vene väeosades oskab

eestlane end hoida, Eesti pataljoni-des peab ta aga oma rahva au hoidmiseks tulle sööstma. Ka ei looda ma, et Venemaa võidu puhul meile midagi paremat antakse. See kava tuleb kõrvale heita. Oleme Tallinnas nõu pidanud ja otsusele tulnud, et see on meie rahva hävi-tamine... Meie ei asuta oma pataljone. Ka lätlased kurtvat, et nende pataljoni-d aetakse järjest lahingusse, ja nad olevat saanud raske-te kaotuste osaliseks. Nad isegi kahetsevad, et nad omad pataljoni-d on loonud."

J. Tõnissoni palvel olin hankinud Läti staabist andmeid Läti pataljoni-de lahingute-gevusest ja kaotusist. Pataljoni-d, välja arva-tud esimene, olid üpris vähe lahingu-tegevusest osa võtnud, sest Riia-all valitses juba kauemat aega vaikne positsioonisõda, langenute arv oli tublisti alla keskmise, võr-reldes vene üksustega.

Villem Reiman, kes kogu aja hoolega oli jälginud väiteid poolt ja vastu, toonitas oma sõnavõttus:

"Kui rahvas heitleb oma vabaduse eest – praegu teevad seda kõik rahvad –, siis peab ta ka ohvreid kandma, sest ainult verega võid-detud vabadus on püsiv. Kartus ohvrite ees ei tohiks olla takistuseks, ilma nendeta ei suu-deta midagi saavutada. See on orjarahvas, kes kaotusi kardab. Kuulsime äsja andmeid lät-laste kaotusist. Need on harilikud kaotused sõjas, üks lahing on ohvirikkam kui teine, see ei tohi hirmutada. Praegu on aeg, kus tehakse ajalugu. Eesti võidab palju, asutades oma rahvuslikud väeosad. See on meie kait-sejõud, meie tugevuse demonstreerimine! Kui Venemaa peaks sõja kaotama, ka siis on meil tarvis oma väeüksusi, et Vene deserte-rivat sõdurite massi, kes võib maal palju kah-ju teha, tagasi hoida röövimise ja maa laastamise eest. Oma pataljoni-d suudavad seda."

Et aga Tallinna esindus oli kategooriliselt vastu, siis ei tulnud 1916. aastal Eesti rahvus-väeosade asutamisest midagi välja, ehkki sü-gisel peeti veel Tallinnas nõupidamisi.

Läti pataljoni-ga rindel

Varsti peale seda lahkusin Tartust, siirdudes 4. Läti Vidzeme kütipataljoni ühes täiendus-rooduga.

Pataljon asus Riia rannikul Uus-Dubultis. Riiga meid vastu võtma oli pataljoniist lähetatud üks ohvitser mõne sõduriga. Ohvitser osutus eestlaseks lipnik J. Jakunovitšiks.

Teel pataljoni asukohta seletas ta, et pataljonis olevat sõdureid eestlasi mõnekümne ümber, kuid ohvitseri peale tema ei olevat. Elu pataljonis olevat jumalik, pataljoni ülem polkovnik Zeltinš olevat kuldne inimene, tehes oma nimele au –Zeltinš tähendavat läti keeles kullakest.

Oli hiline õhtu, kui kohale jõudsim. Jakunovitš ütleb, et ega praegu staabis pole kedagi, läheme pataljoni ülema juurde korterisse.

Avaldan arvamist, et kas on sobiv hilja õhtul minna pataljoni ülema korterisse ilma ette teatamata.

"Küll sobib!"

Astume tupp. Ümmargusel laual põleb lamp. Laua ümber istub neli meest, kaardid käes. Kui esitamisteremoonia läbi, palun luba lahkuda." "No kuhu te tõttate, korterit teil niikuinii pole, palun, võtke istet siin minu kõrval," ütleb polkovnik, käsutab teed lauale ning tee joomisel pärib teateid nii minu kui elu-olu üle Läti tagavarapataljonis.

Vaatlen huviga pataljoni ülemat. Ta on umbes 50aastane, sihvaka kasvuga, rinnal Püha Vladimiri orden, näol heatahtlik ilme, mida süvendab veel muhelev sõbralik naeratus.

On juba sügav öö, kui lahkume polkovniku juurest. Jumalagajätul tähendab ta nagu muu seas, et esimestel päevadel ei tarvitse mul veel teenistuskohuseid täita. Puhaku ja tutvugu ma ümbrusega ja otsigu endale mugav korter, sest siin peaks veel küll vabasid suvilaid olema.

Nii sõdurid kui ohvitserid elasid suvilais. See oli siin mitte sõda, vaid suvitamine. Tore mererand kasutada. Hommikul merre, lõunal merre ja kes soovis, siis õhtul ka. Küttidel oli hommikune suplemine kohustuslik.

Õppusi oli vaid jaopärast. Osa roodused asetses eesliinil, laialipaisatuina vene polkude juures. Ei tea, kes selle targa korralduse oli andnud, igatahes oli see meestele vägagi vastuvõetav: kaks nädalat eesliinil, kaks nädalat Uus-Dubultis reservis.

Iga öösi oli küll tüütu minna luurele. Vaenuliste väeliinide vahel oli kohati kuni üheksa kilomeetri laiune "ei kellegi" maa. Nii

luurasime ülalt Liivi lahest ja Kangeri järvest kuni Babiti järveni kõik läbi. Oli selles pisisõjas kokkupõrkeid, langenuid, haavatuid ja ka vange... Vene väejuhatas tahtis saada "keeli". Keeleks nimetati vangi, kellelt taheti hankida teateid.

Igalt luurekäigult pidi aga kaasa toodama saksa okasaiaat traati. Viimaks tüditi sellest traadi toomisest. Toodi siis korraga suurem tagavara traati valmis, peideti kaevikute lähedale metsa ja sealt jätkus võtta mõneks ajaks.

Kui korraldati suurem luure, siis anti läti poolroodule abiks isegi kaks vene roodu. Üsna sageli tungiti saksa kaevikusse – toodi vange, kuulipildujaid jne. Kuid ei puudunud sealjuures ka vahel tõsisid äpardusi.

Olgugi, et selline luureteenistus oli riskantsem kui kaevikuis logelevail venelasil, oli see teenistus ikkagi kaevikuelust mõnusaam – üle öö luurel käia, päeval rahulikult tagalas puhata ning siis jälle paar nädalat Uus-Dubultis elada.

Järsku lõpetati see sissisõda. Nüüd hakkasime dessanti õppima. Õppus kestis nädalaid. Nagu hiljem kuulsime, kavatsenud väejuhatas dessanti teha kusagil Kuramaa rannikul sakslaste seljataha. Kurjad keeled kõnelesid, et sakslastele olevat meie dessandikavad täpselt teada olnud kui meile, ja siis jäeti see kava kõrvale.

Siirdusime siis eesliinile. Paiskasime rinde mõne kilomeetri võrra lahingutega Tukku mi all edasi ja algas ka meile igav positsioonisõda oma väikeste rünnakutega ja saksa vasturünnakute tagasiõrjumisega. Meid paisati ühelt rindelõigult teisele, seega tutvusime kogu Riia-cisise kaitselõiguga.

Pataljon oli vahepeal polguks ümber formeeritud. Minule langes ülesanne formeerida grenaderide ja sapööride komandot, s.o polgu lõõgiüksust. Tuli õpetada mehi okasada lõhkuma, blindaaži ehitama ja purustama, lähivõitlust kaevikuis ja lõhkeainete kasutamist.

1916. aasta jõulu eel valmistuti suurele läbimurde operatsioonile. Läti polgud pidid läbimurde teostama ja vene väeosad pidid siis edasi tungima. Läbimurre pidi sündima ilma suurtükitle ettevalmistuseta grenaderide poolt.

Meie polk asus Riias. Peame kiiresti liinile minema. Kui teele asume, hakkab tihedat lund sadama. Jõudes majade varjust lagedale,

tõuseb tuul. Lumekangad jooksevad vihinal üle tee. Tuul paisub järjest ja varsti on lahti päris torm. Lumesadu ei vähene, vaid isegi suureneb. Tee muutub umbseks. Paar tuhat meest sammub ees, kuid nende jäljed tuiskavad silmapilkselt kinni. Käimine on väsitav ja aeglane. Jõuame viimaks tunnis vaid kilomeetri võrra edasi. Voor aga on püsti hädas. Ta kaarikud jäävad lumme kinni. Ammu on möödunud aeg, mil pidime kohal olema... Alles hilja õhtul jõuame pärle ja selgub, et meie viibimise tõttu oldi sunnitud pealetung edasi lükkama.

Järgmisel hommikul teatab polguülem minule, et minul tuleb oma sapööride ja grenaderidega lõigata saksa traataiast augud läbi, mille kaudu siis pealetungiv vägi langeb sakslastele ootamata kaela. Auväärne, kuid riskantne ettevõte.

Pealetungikavas on tehtud muutus: ei meie polk ega ka mina ei lähe esimestena tulle. Ilm on peale tuisku ja tormi muutunud pehmeks. Peame õõ veetma väljas, sest rünnaku algus on määratud järgnevale hommikule. Õonestame lumehange koopad, suu ette teeme tulelõkke ja päris mõnus on puhata niisuguses lumehanges.

Kavatsetav operatsioon oli üks suuremaid Vene väejuhatuse üritusi põhjarindel. Siia oli peale 8 läti polgu koondatud ka palju vene polkusi ja see pidi tooma tagasi meie valdusse Jelgava (Miiitavi) ja isegi kogu Kuramaa.

Aeg on möödunud, mil rünnak pidi algama. Kõik on vaikne. Siis järsku laksatab esimene pauk, siis teine, kolmas... ja jälle vaikus. Samas kõlavad käsigranaatide plahvatused ja kuulipildujate podin. Suur pealetung on alanud.

Tuleb teade: Läbimurre on õnnestunud hiilgavalt. Kaotusi ei ole. Edasi! Samas olemegi endi eesliini kaevikute juures. Läbime need ja saksa kaevikud. Lahingumüra kõveneb. Kuulid vinguvad kolmelt poolt. Sakslased üritavad vasturünnakut. Asume ühte saksa tagavarakaevikusse ja algab tulevaheutus ründava vaenlasega, kes aga peatselt tagasi tõmbub. Järsku tunnen rinnas ja seljas mingit vajutust ja sooja, hingamine muutub valusaks, suust tuleb verd ning jalad on kui tina täis. Olen haavatud. Lahing on sedakorda minu jaoks lõppenud...

See uus rünnakumeetod ei leidnud kõigi Vene kindralite poolt täit tunnustamist ega olnud neil ka usku selle edusse. Nende umbusalduse arvele tuleb osalt pannagi, et lasti käest libiseda võimalus suureks operatsiooniks. Alguses oli hiilgav edu, kuid mõne tunni möödudes muutus asi kahtlaseks ja veel natuke aega edasi täiesti lootusetuks! Lubatud varud ei ilmunud lahinguväljal.

Lahingud kestsid mitmes sektoris edasi kuni 1. jaanuarini 1917. Algasid uuesti veel jaanuaris paaril korral, kuid vallutatud maa-ala ei olnud mitte nimetamisväärki. Ka jaanuarikuu pealetungil lasus rünnakute pearakus lätlastel. Nüüd olid kindralid ilma suurtükitle ettevalmistuseta rünnaku pool-dajad. Kahjuks aga puudusid eeldused eduks. Need lahingud olid palju raskemad kui jõuluaegsed. Ka mina sattusin viimasesse lahingusse jaanuari lõpupäevil. Minu rinnahaav oli üllatavalt kiirelt paranenud. Väljusin haiglast omal soovil, kuid pidin viibima veel mõnda aega ambulatoorsel ravil. Otsustasin sõita polku külla ja sattusin lahingu alguseks sinna. Paari tunni pärast pöördusin uue haavaga tagasi.

Nende lahingute järelmõju oli aga suur, eriti just vene üksustes. Seal tuli lahingute ajal vastuhakkamist ette, mis lõppesid sõjaväljakohtuga. Meeleolu kibestus tõsis. Läti väeosade juures seda suurt siiski märgata polnud.

Algas revolutsioon. Meie polk asus jälle Riias. Esimesed kuulused mässust Petrogradis võeti vastu rahulikult, kuigi segaste tunnetega. Kui aga teatavaks sai keisri troonist loobumise manifest ja tuli truudust vanduda ajutisele valitsusele, muutus ka meeleolu.

Polgu siseellu ei toonud see peaaegu mingit muutust, kui ainult välja arvata, et "vaše blagorodie" asendus "härraga". Ei mingeid vahejuhtumeid ega omavoli tarvitamisi. Iga mees kinnitas endale rinda crepunase lindi. Distsipliini ei rikkunud meil ka kurikuulus Vene sõjaministri päevakäsk nr 1, millega kaotati ära ohvitseride tervitamine.

Nii oli see aga ainult läti polkudes. Seevastu ilmnis aga vene polkudes korralagedusi. Paari-kolme nädalaga oli mõnes vene polgus olukord juba niikaugele langenud, et ei saadud ilma miitinguteta kuidagi teist väeosa eesliinilt välja vahetada.

Peatselt ilmus ka kõnelejate parv – miiting järgnes miitingule. Materdati ajutist valitsust, ohvitserkonda, nõuti rahu – sõja lõpetamist! Kõnelejad peaaegu eranditult olid kommunistid! Ja rahu idee võlus sõdurkonda!

Algas ka igasuguste komiteede ajajärk. Käsu kohaselt pidi iga polk, rood, diviis ja armee valima oma sõdurite komitee.

XII armee, mille piirkonda kuulus sinne frondilõik, oli kuulus oma kommunistlikult meelestatud komiteega seltsimees Nachimsoni juhtimisel. Algusest peale oskasid kommunistid endi kätte haarata juhtivad kohad. Ilmus terve rida sõdurite ajalehti ja enamikus kõik kommunistliku sisuga.

Need komiteed tegid kõik, mis võisid, et suureneks kommunistide – tolleaegse ametliku nimetusega enamlaste – mõju ja üldse sõjaväes korra lagunemine. Sakslastega venenastamine liinil väljus kommunistidest. Rahu ilma anneksioonideta ja kontributsioonideta! Maha sõda! Elagu rahu! olid nende loosungid ja need võlusid masse.

Läti polkudes näis üldiselt kõik veel korras olevat. Üksikuid kommuniste võis juba siin ja seal leida. Distsipliin oli muidugi vastavalt olukorrale lõdvem, aga nuriseda ei võidud sugugi.

Vene ajutise valitsuse peaminister Aleksander Kerenski sõitis rinnet pidi ringi ja oma kihutuskõnedes otse anus sõdureid, et need asuksid uuesti rünnakule ja purustaksid Saksa armee, näidates seega kogu maailmale, missugune võim peitub revolutsioonis ja vene rahva hinges. Venelased olevat oma peaaegu veretu revolutsiooniga tõestanud, et nad on õilsad. Prantsuse revolutsioon olevat olnud verine, Vene oma aga mitte!

Tegelikult ei taibanud Kerenski vene rahva hinge põhjas peituvaid omadusi – Vene revolutsioon kujunes maailma kõige verisemaks. Ka Kerenskil endal on palju süüd, et enamlus võimule pääses ja veriseks muutus.

Oli peatselt oodata Kerenski Riiga jõudmist. Meie polk oli just Riiga puhkusele saabunud ja kõik Riias asuvad väeosad pidid paraadiks üles seatama, sest Kerenski oli ka sõjaminister. Läti kütide peakomitee, mis oli täiesti kommunistlike funktsionääride käes, tegi kihutustööd, et polk ei läheks Kerenskit kuulama ega tervitama.

Ja – polk ei läinud! See oli esimene tõend, et kommunistide mõju oli ka meil küllaltki suur. Sellest ei saanud aga järeldada, et kõik kütid kommunistid olid – peapõhjus oli, et ei soovitud sõda ega uut pealetungi, tundes, et kõik see on asjatu verevalamine. Ja iga vähegi arusaaja ja vaatleja, kes Vene väeosasid nägi, oli veendunud, et sõda on Venele lõplikult kaotatud.

Ootasime põnevusega, kuidas suhtuvad ja mis järeldusi teevad polgu tõrkumisel kõrgem väejuhatas ja ka Kerenski ise.

Mitte kui midagi! Absoluutselt midagi!

Polgu tõrkumine oli kommunistide töö. Kõikjal süvenesid sümptoomid, et kommunistid on tõusuteel. See polnud meeldiv.

XII armee piirkonnas teenis suhteliselt arvukalt eestlasi. Ainult läti polkudes tõusis eesti sõdurite arv üle tuhande. Ohvitseri oli minu teada 40 mehe ümber. Läti Vidzeme kütipolcus oli ainult neli eesti ohvitseri: ltn. J. Jakunoviš, lipnik A. Lüks, lipnik Melts ja mina. Sõdureid oli umbes 150 ümber. Peale eestlaste oli meie polgus veel kaks soomlast – õigemini ingerlast – ltn. Piiponen ja st.-kapten Kasonen.

Eestlastel oli XII armee piirkonnas oma komitee lipnikkude Riisenbergi ja Tõnissoniga eesotsas. Meie polgu eestlaste esindajaks oli seal ltn J. Jakunoviš. Üldiselt olime olukorraga Eestis täiesti kursis, saime ju pidevalt kodumaalt ajalehti. Isegi Tallinnas ilmuv enamlaste hääletoru "Kiir" ilmus alati ilma tellimata polku. Keegi ei öelnud, et ta oleks meie nimed ja aadressid "Kiire" talitusele andnud. Aga kohal ta oli. Vihasta või ära vihasta. Võib ka õige olla, et meie polgu eestlaste hulgas kommuniste ei olnud, sest "Kiirt" said vaid need, kes said teisi eesti ajalehti.

Läti polkude lõigus oli ikkagi sõda. Venenastamine sakslastega oli vene polkudes levinud, meil tehti vastastikku pisirünnakuid ja pidi alati valvel olema, et end lagedale ei jäta, vastasel korral võeti sind kohe püssikirbule. Kuid ka siin põeti miitingute taudi, võeti vastu resolutsioone nagu: Lahingusse ega pealetungile meie ei lähe! Riiga võib sakslane pääseda ainult üle meie laipade...

XII armee kaitsta oli rinne, mis algas Pärnust ja kulges mööda mererannikut Riia alla, siit Riia-esiselt platsdarmilt mööda Väina

jõge kuni Jakobstadtini. Ka polnud armee arvuliselt ega materiaalselt sugugi nõrk oma viie jalaväekorpuse ja eriväeosadega.

Kõrgem väejuhatus oli vägagi teadlik vägede nõrgast moraalist. Püüti organiseerida erilisi löögiüksusi, toodi kohale ka rüüspataljonid jne. Väejuhatus ootas sakslaste rünnakut ja tehti kõik, et seda rünnakut väärikalt tagasi lüüa.

Asusime eesliinil ja olime veendunud, et suudame vaenlast tagasi tõrjuda.

Sakslased aga ei rünnanud läti polkude rindelõikudes, vaid vene polkude lõigus. Lühikese ajaga oli rindel auk sees ja sakslased ületasid Väina jõe Üksküla juures. Meie pidime kiirmarsil Miitavi-alusel positsioonilt Riia kaudu taanduma.

3. septembril 1917 oligi Riia venelasist tühi. Meile sai osaks olla arjergardis. Vene vägede taandumine muutus paanikaks. Iga sugune juhtimine muutus võimatuks. Mehed jooksid nii kaua kuni väsisid. Kiirrmad olivat paari päevaga juba Pihkvasse jõudnud.

See põgenemine oli üks suur arusaamatus, sest sakslased ju venelasi üldse ei jälitanud, tulid vaid parkümmend kilomeetrit edasi ja asusid ehitama kindlustatud kaitsevööndit. Nad oleksid võinud vabalt vallutada kogu Läti ja ka Eesti.

Vene vägede taandumine pakkus otse unustamatuid pilte. Hobuseid aeti seni, kuni nad väsimusest surnult maha langesid, sageli jäeti korjus maanteele ja temast sõideti üle, kuni ta viimaks muutus vormituks lihatombuks. Kõik kohad olid sõjaväe kraami ja varustust täis.

Pikapeale kujunes jälle rindejoon ja pisisõda käis edasi. Asusime eesliinil. Tagavara-pataljonist tuli täiendust. Need olid juba rõhuvas enamuses punaste kalduvustega mehed.

Peale enamlaste riigipööret läks olukord lausa kirjuks. Valiti uus polguülem, kelleks sai keegi alamleitnant, ehkki ta punane just polnud. Ka pataljonide ja roodude ülemad tulid valimisele. Minu imestuseks valiti mind tagasi, olgugi, et läti küttide ajakirjas äsja olin tembeldatud kontrrevolutsionäärriks, kelle koht ei olevat eesindlike läti küttide peres.

Päev-päevalt läksid kommunistid julgemaks ja muutusid ülbemaks. Läti brigaadi komitee oli teinud korralduse terve rea ohvitseride arreteerimiseks. Nende hulgas olin ka mina. Kuid esimene arreteerimise katse luhutus, sest mu oma mehed ei lasknud mind vahistada.

Polgu vanemad ohvitserid, kes olid veel alale jäänud, küsisid, kuhu ma sõidaksin, sest polku jäämisel polevat enam mõtet. Minu arreteerimine olevat vaid aja küsimus, võib-olla isegi tundide küsimus. Polgu staabile oli aga komitee esimehe poolt antud kindel käsk mind mitte polgust välja lasta ega mulle ka dokumente anda. Kirjutajad aga, saanud selle käsu, korraldasid omal algatusel otsekohe minu dokumendid ja muretsetesid need mulle kätte. Isegi uus polguülem oli alla kirjutanud. Ettekirjutuse kohaselt pidin ilmuma XII armee staapi Valka.

Olin tuttav armee staabis teeniva kindralstaabi polkovnik Kosmatoviga. Juhust kasutades külastasin teda, viisin jutu enamlusele ja küsisin, mis polkovnik kavatseb teha, sest võim on enamlaste kätte läinud vägivaldselt.

"Jään oma kohale ja teenin isamaad! Mis siis sellest, et enamlased võimuga valitsemise endi kätte võtsid. Olen tsariaegne ohvitser. Teenisin auga tsaari ning kodumaad. Tuli märtsirevolutsioon, tsaar loobus troonist, vabastades seega temale antud vandest, loodi ajutine valitsus. Teenisin siis mitte ajutist valitsust, vaid kodumaad, tuli enamlik valitsus, teenin edasi Venemaad. Ega ajutinegi valitsus võimule pääsenud legaalsel teel. Ja mis vahe on siis ajutise valitsuse ja enamliku valitsuse võimule tuleku vahel? Soovitan ka teile jääda oma kohale."

Tõele au andes olin ma enam kui üllatunud, kuuldes polkovniku seisukohta kommunistide suhtes. Kas ta polnud üldse teadlik, mis kommunism on, või tahtis ta nende abil karjääri teha, sest kindralstaabi ohvitserina pidi ta ikka poliitikast midagi taipama.

Nagu ma hiljem kuulsin, oli Kosmatov punaarmees 1919. aastal veel kõrgel kohal. Et Vene kõrgemas ohvitserkonnas selliseid "kosmatoveid" palju oli, siis pole ime, miks enamlased võimule püsima jäid.

(Järgneb)

VAATENURK

TÖNIS KAHU
Pabermüra

VILLU TAMME. TUVI OLI TIHANE.
"Tiritamm", Tallinn, 1992. 78 lk.

"Luuledebütant Villu Tamme"... kirjanduskriitiline revanš näib lähedal olevat, käealustesse trügib ohutu võimalus jätta VT loodust analüütilisse tarbesse vaid sõnad ning eemaldada sõnumid. Tulemus polekski ehk loetav, ent näiks "puhas". Punk, nii tundub, pole enam teab mis kontekst ning VT kõrvaldatakse igavikku. Ent mida ortodoksne raamatuvaatlus ka ei arvaks, VT värsivihiku tähendusi pole võimalik eraldada VT enese omadest. Ning rõhk tolele väitele sünnib tõsiasjast, et jutt pole mitte mingist hämarast "kultuuritaustast", mingist muusika, laulusõnade ja välislike süstüüt ühendusest, vaid nimelt kommenterstervikust. Lühidalt öeldes – VT on kaup, loomult ostetav ja müüdav, aastate jooksul massimeediumides kokku pandud ja määratletud. Ning meieni ei jõua ta mitte niivõrd kuulamise ja lugemise kuivõrd fänniks-olemise kogemuse kaudu. Tõelise VT leiata näiteks Soome rockipressist, fotodelt mõne "Tere, perestroika" hitiseisust tutvustava kirjutise kõrvalt.

"Tõeline VT" huvitab teisigi. Omajagu kaugel rockmaailmast teeb oma otsuseid tänase Eesti poliitiline *common sense*. VT, ütleb ta, on võitja, pealejääja mineviku Suures Võitluses. Rock, kunagi ideoloogiliselt subversiivne ja sügavalt antikommunistlik sotsiaalne purse, on nüüd... Jah, mis on ta nüüd? Sirgelt nostalgiline kogemus küll kõigepealt (Savisaar Linnahallis biitliõhtul – mäletate?). Ja veel? Tegelikult leidub siia vaid üks valimiskampaaniaski reklaamidust vastus – et rocki käsitledes siiski korralikult paremal seista, tuleb toeks võtta 30ndatel süsteemi seotud massikultuurikriitika mudel marksist Adorno vaimus ning seegi fraktsioon eelistab sõna otseses mõttes loetavat pop-protsessi – raamatut seega. Vaim, milleks segu püüdlisest poliitagitatorist ning mitte vähem

püüdlisest poliitsensorist, igatseb taolist selgust. Ning popfännist ei teata midagi aimata. Veel ei taipa meie uuspopulism karta aktiivsust tolles "passiivses tarbimises", veel ei suuda ta kontrollida meie privaatkogemuste avalikuks saamist.

Varased järeldused ei lase end oodata, sest kunstiliit ja poliitiline võim käituvad harva väärikalt, kui rock nende mõjusfääri tunginuna tõesti tahab olla seal, kus ta olema peab – olevikus. Ning selle esimesega koos jääb tõrjutuks teinegi mõõde, rocki materiaalsus nimelt. Kui VT leheküljel 58 kurdab, et "Selles riigis pole mõtet mõelda/ Ikka saab sust teisitimõtleja", siis kõlab see tõepäraselt nimelt kirjasõnas. Jutt on vaimsest dissidentlusest, "õigest" ja "valest" ilmavaatest... Aga VT pole iseenesest ju mingi autoriteetne vaimukangelane, nõnda et miks peaks too mõttekonflikt mulle usutavana korda minema? VT on tõhus siis, kui tema õeldu kitarride müraorgia all väändub. See kultuurikonflikti kogemus, millele luule (või maalikunst, film, arhitektuur) mõistab osutada ja mida selgitada, on muusikas vahetult materiaalsena tajuda.

Mil moel? Rõõmustavalt põhimõtteline küsimus, mis suunab otsima kogu rocki käivitajat. Ma usun frustratsiooni, ängistust, suutmatust selles rollis. Aga ma usun ka hüsteerilist tarbimisnaudingut, võimalust määratleda enese erilisust läbi massiliselt toodetu. Ent kumbki pole veel vastus. Selleks on tee, mis viib ühe juurest teiseni ja see pole otsetee. Rock on vahest ainus tänapäeva kultuuriaktsioon, mis suudab avastada meie painetele materiaalse aluse ning selle siis naudinguks muuta. Miks muidu vajame lahvalt kostvat lärmi, puhast helitugevust? Miks mõistame mõnuleda, kuulates mõne laulustruktuuri lausa nüristavaks drillitud distsipliini? Miks sõltub meie lõbutunne tihti muusikute võimetusest helisid kaosest kontrolli alla korraldada? Sest terrorist saab trans läbi materiaalse. Aga miks üldse see "meie" minu küsimustes? Ei muud, kui et meie reaktsioonidki vajavad enesele materiaalset kesta. Sünnib *community* ja privaatsus saab avalikuks

kuks. See pole ühtsus domineeriva kultuuri määratlusi mööda, sest toda ühtsust polnud enne, kui rock ise neid sellesse määratlus.

Nõnda kujundatud uus vahva maailm pole kunagi "parem" kui see reaalne, millest tuld. Ta on muinasjutuline ja omal kombel täiuslik, ent ta pole harmooniline, sest ta on režiiim. Siin ei ehitata eluruumi võimalikult kõigile, vaid välistatakse kõik, keda võimalik. Materiaalsusest saab institutsioon, millega meid mõõdetakse. (No mida muud on siis näiteks too müütiline "tänav" oma enesekesksete heilide, stiilide ja sõnavaraga?!) Ning lõpuks jääb välja alati rohkem kui sisse. Ja mugav on teada, et küllap ma isegi – vähemalt seni, kuni pakun eemalt välja mõnd teoreetilist tasakaalumudelit.

Ent nüüd, veider küll, tuleb VT, ning justkui ei loegi mind välistatuks. Ta on lahkunud pop-protsessi materiaalsusest ning pakub mulle – mitte millegagi välja teenitud – õigust teda hinnata. Nii näib ja nii võiks jäädagi, kui järele anda ja tema raamatut mingi autonoomse väljendusena uurida. Ent ei: mitte mingil juhul nõusse jääda! Nimelt sellises keeldumises peitub igasuguse pop-teooria suur šanss. Nüüd saan mina teispooll nähtamatut, kuid armutut rindejoont tolle rockilma piire valvata ning võimalike läbi-rääkimiste sõnavara dikteerida. Ning antud jutuaine tarbeks sünniks järgmine resümee: VT luulekogu pole muud kui lihtsalt produkt; see peab lebama mingil kujuteldaval müügitelil kõrvuti JMKE T-särgiga, aitama VT staarikvaliteeti kokku panna ning tõestama, et absoluutselt kõike on võimalik rocki nimel müüa, ka nii triviaalset asja nagu poeesia.

Mõistagi on kogu see jutt vaid puhas jul-tumus ning ma ei saa isegi väita, et konstrueerin mingit uut ideaali. Too ideaal on nimelt juba ammu olemas, ostetud ja müüdüd. Mitu korda, siin ja seal. Näiteks "Some Product", *Sex Pistols*'i LP aastast 1979, täis arutuid intervjuusid, solvanguid, roppusi, enesekiitust ja lihtsalt eimiskit. Seda osteti tublisti, et siis... Ma ei kujuta ette, mis juhtus edasi. Nii plaadi kuulamine kui tema vältimine oleksid ju täpselt võrdselt sisutihjad valikuvõimalused.

Nõnda on lood ka selle raamatuga siin – ei paista silma ühtegi põhjust, miks peaks pelgast omamisest väheks jääma. Aga kui tõesti

jääb, siis kõl-bab tõesti ka absoluutselt kõik – nii poliitiliste loosungite hardunud tsiteerimine kui äraolev tekstoloogiline käsitelu. Raamat on ostetud ja see on kõige tähtsam. Meie suhe temaga on materiaalne ning see otsustab.

"Tuvi oli tihane" maksab Tartus 12 krooni.

EDUARD PARHOMENKO Eristamisest

LAURI VAHTRE. TEEKOND LÄBI AJA. Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloo-st. Sõltumatu Infokeskus, Tallinn, 1992. 112 lk.

*"...me mõtiskleme - jah, mille üle?"
Lauri Vahtre, "Teekond läbi aja"*

TEEKOND – kus on algus, kus lõpp? Jehoova Jumala vihas, kui ta kihutas inimese Eedeni rohuaiast välja? "Vaata, inimene on saanud nagu üheks meie hulgast, tundes head ja kurja! Aga nüüd, et ta oma kätt ei sirutaks ega võtaks ka elupuust ja ei sööks ega elaks igavesti (...)" (1 Mo. 3, 22- 24).

Ühes tundmatus rahvas, kes 9. aastatuhandel juba enne Kristuse *siia* saabumist jõudis jätta oma jäljed?

Rahvuslikus ärkamises?

Või siis õhtumaisesse metafüüsikasse kätkunud paratamatuses, mida Leibniz tahtis tabada ning ohjata sõnadega "Nihil est sine ratione"?

Või mingis vältimatus refleksioonisunnis, mis "kord juba tekkinud (...) ei kao enam kunagi" (lk 89).

Ent kust sai alguse Jehoova Jumala viha, kust tuli Ta ise ning see tundmatus rahvas? Kust ärkas rahvusliku ärkamise ärkamine? Kust kaob see, mis "(...) ei kao enam kunagi"? Mis on "Nihil est sine ratione" *ratio*? Kus on LÕPU LÕPP, ALGUSE ALGUSE ALGUS?

Praegu on aga ainult teekond, ainult refleksioon – teekonnasundus, refleksioonisundus. Selle eest ei ole pääsu. Ei ole pääsu ka eestlastel ega eestlaste kultuuri käekäigul Lauri Vahtre raamatust "*Teekond läbi aja: Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloo-st*". Ta

tunnistab seda ise: "Kord juba tekkinud refleksioon ei kao enam kunagi" (lk 89).

Rahvus, ajalugu ning refleksioon ehk mõtlemine kuuluvad Lauri Vahtre käsitluses ühte. Refleksioon konstitueerib rahvuse ja tema ajaloo.

"Rahvust on defineeritud mitmeti, aga kindlasti kuulub rahvuse tunnuste hulka rahvuslik refleksioon, mõtlemine enda üle, oma eripärade teadvustamine ja nende võrdlemine teiste rahvustega. Eripärade hulka kuulub ka ajalugu, õieti arvamused enda ajaloost. Sellist refleksiooni võib võrrelda hea ja kurja tundmise puust söömisega" (lk 71).

Selles määratluses on mõtlemist ehk refleksiooni mõistetud ERISTAMISvõimena – "enda" eristamisena "teistest" – erista(ta)va erista(ta)vana eristamisena. Seda on võrreldud vanatestamentliku "hea ja kurja tundmise puust söömisega" – võimega eristada head ja kurja. Vanas Testamendis kõneleb see koht aga pattulangemisest. Siin tähendab mõtlemine, refleksiooniga alustamine päristise ühtsuse lõhkumist – ERISTAMISSÜÜD. Kuid just languse läbi saadakse vaata et "üheks meie hulgast", vaata et jumalaks. Ent see uus ühtsus juba tähendab lõhet, vältimatut ning seeläbi ületamatut eristatust ja eristamist.

Mõtlemine kui eristamine ei ole aga ainult välispidise eristamine, vaid ka ja peamiselt "endas" eristamine – eristamine eristamises endas, eristamine enda sees. Nii sissejuhatavas selgituses "Teekonnale läbi aja" scondub mõtlemine ALUSEGA – pärimisega aluse, selle eristamise ning sellelt eristamise järele. Näib, et alust käsitletakse peamiselt kahes tähenduses:

– alus kui HINDAMISE ALUS ("HINDAMISEKS PEAB OLEMA ALUS" (lk 5)): "see oli nii", "võib-olla oli see nii", (võiks lisada) see ei olnud nii, "hea", "halb".

– alus kui EESTI RAHVUSE ja RAHVUSKULTUURI OLEMASOLU ning PÄÄSTMISE ALUS, enamgi – "ühe kultuuri kui sellise" olemasolu ja päästmise ning seeläbi kogu maailma olemasolu alus. ("Kultuurid (...) hoiavad maailma kaosesse langemast (...)") (lk 110)). Kas pole kaunis missioon – ennast päästes päästa kogu maailm!

Need alused peaksid aga olema üks ja seesama – hindamisealus eksistentsialus ja vastupidi. Kuuluvad ju mõtlemine ja olemine

ühte – mõelda end rahvusena tähendab olla rahvus ning vastupidi. Hoolimata sellest et refleksioon vahet pidamata eristab ning hoiab lahus.

Seega tahab Lauri Vahtre käsitada Eesti kultuurilugu t e a t u d alus(t)elt lähtudes, "kindla vaatenurga all". Aga ta mõnab, et "küllap leidub palju muid võimalusi". Tähendab, et on olemas teisi aluseid ning pealegi valikuvabades. Ent kohe ka tõrjub: "Valiku üle ei tasu vaielda (...)" (lk 6).

Ei sõandakski tema valikut vaidlustada ega selle üle vaielda. Justkui oleks kellelgi meist võimu oma valiku üle!? Lõpuks ikkagi on vaid valikusundus, eristamissundus – teekond. Ehk päriksin vaid: MIS ON VALIKU ALUS? Vastus võiks kõlada lihtsalt: ikka seesama eesti rahvuse olemasolu, ühtlasi hea ja kurja mõõtmise ning viimaks kõike hõlmava ja õigeks mõistva üleilmse korrapära alus.

Ent mõtlemine mõtleb, eristamine eristab, sundus sunnib – ja valikuvõimaluse võimatus eristab olemise ja mõtlemise aluses aluse, mis eristub seeläbi, et ta on aluseks eelnimetatule.

Tõepoolest, kas tasub pärida s e l l e ALUSE – ALUSE ALUSE järele? Lauri Vahtre otse lävelt tõrjub selle pärimise kui katse vaielda ning vaidlustada. See kõlab kui Jehoova Jumala keeld seal Eedeni rohuaias: "Kõigist aia puudest sa võid küll süüa, aga hea ja kurja tundmise puust sa ei tohi süüa, sest päeval, mil sa sellest sööd, pead sa surma surema!" (1 Mo. 2, 16-18).

Paraku on maitse tollest korrast saati suus. Edasine langus vältimatu. Saaks aga vaid mõelda, korrakski eestlaste ajalool Lauri Vahtre käsitluses eristada ALUS – st ALUSE ALUS. Ent seda ei saa. Kohe lävelt tõrjutakse küsimine aluse aluse järele kui katse vaielda ning vaidlustada. See on loomulik ning mõistetav, sest küsimine aluse aluse järele muudab aluse küsitavaks. Küsitavus on aga ohtlik.

Ent mõtlemine mõtleb, eristamine eristab: ALUST!? ALUST!? ALUSELE ALUST!?

Sundus.

HIRM.

Tundub, et käes on mingi lävi, mingi vastuolu, vastasolu, millest enam hästi üle ei sa. Ühelt poolt on sedastatud rahvus kui vältimatu refleksioon. Teiselt poolt on aga seda refleksiooni, selle vältimatust, võiks isegi öelda

ohjeldamatust, püütud ohjata ning tõrjuda: "Valiku üle ei tasu vaielda (...)". Kõik – siin on piir, millest edasi ei lubata minna. Kuid iga piir, iga lävi eristab, osutab ja seeläbi mõtleb. Piir, piiritõmbamine kuulub mõtlemisse, isegi siis ja just siis, kui ta on piiriks seatud mõtlemisele enesele.

Lauri Vahtre tahaks vältida seda piiri peal olemist, vältida mõtlemise vältimatust. Ta suunaks refleksiooni jäägitult "omamüüdi" eneseküllasusse ümarusse. "Omamüüdi" oleks siis niisugune mõtlemine, mis iseennast väidab, põhjendab ning rajab; on iseendale nii tagajärg, vorm kui ka põhjus, ent mitte ealeski piir ega lävi. Kuid "omamüüdi" ihatud pehmusest, kindlusest ja ümarusest hoolimata ei saa mõtlemine jätta mõtlemata, eristamine eristamata. Ja seetõttu Lauri Vahtre "omamüüdi" kõrvale eristub alati miski veel, mis jääb "omamüüdist" välja, enamgi, tükib häirima ja lõhkuma "omamüüdi" eneseküllasust ja ümarust. Kuigi teistpidi näib just see miski olevat "omamüüdi" tegelik põhjus ja alus. Ses suhtes on iseloomulikud mitmed lõigud raamatus "Teekond läbi aja".

"(..) Ei tea. Ärgem unustagem, et meie kujutlus muinaseestlastest on konstrueeritud. Me oleme sunnitud võtma Läti Henriku kirjaread, asetama selle juurde mõne möödunud sajandil üles tähendatud rahvalaulu ja täitma vahepealse osa kaudsete andmete, oletuste ning paratamatult ka omaenda arvamustega. Me ei tea (...)" (lk 109).

"Ei tea (...) Ärgem unustagem (...) oleme sunnitud (...) täitma vahepealse osa (...) Me ei tea (...)" "Ärgem unustagem" kõlab hoiatuse-na millegi kohutava ja hirmuäratava ees: Olgem ettevaatlikud! Ärgem vääratagem piiri peal! Ärgem laskem end kiskuda kaasa! See, mille eest hoiatatakse, s u n n i b täitma "vahepealse osa". Või ongi s e e "vahepealne osa", mille eest hoiatatakse, mille lävel õuduses tardutakse ning haaratakse "kaudsete andmete", "oletuste", "omaenda arvamuste" kui õlekõrre järele.

Tundub, et just see "vahepealne osa" sünnitab sunduse ("oleme sunnitud") katta "vahepealne osa" "kaudsete andmete", "oletuste", "omaenda arvamustega", sünnitab "valiku üle ei tasu vaielda" ning pehme ja ümara "omamüüdi" – sünnitab "mõtlemisssunduse", sunduse eristada ja anda alus.

Teisalt aga just see "mõtlemisssundus", mis näib meid päästvat ning andvat kindla aluse või vaatenurga, või vähemalt ümara "omamüüdi", ähvardab meid kaasa haarata, sisse tõmmata selle "vahepealse osa" põhjatusse. Seepärast Lauri Vahtre hoiatab: "Ärgem unustagem!" Tõrjub: "Valiku üle ei tasu vaielda!"

Sellest samast kõneleb üks teine lõik, kus Lauri Vahtre arutleb rahvusliku ärkamise aegse ajalookäsitluse üle.

"Niisiis asus eesti rahvas ennast rahvaks tegema väga tugeva või õieti forsseeritud ajalootunnetuse saatel. Selles on meie õnn ja häda. Armastame palju iseenda üle mõtelda (...) Oleme loonud tugeva oma-mütoloogia, mis meid juba pikka aega on omakorda kujudanud, nii et me ei teagi enam täpselt, millised me tegelikult oleme või oleksime" (lk 74).

See "(...) me ei teagi enam täpselt, millised me tegelikult oleme või oleksime" on seesama, mis eelmise lõigu: "Ei tea", "Me ei tea (...)", seesama "vahepealne osa". "Omamüüdi" eneseküllasusse ümarusse käändunud refleksioon peaks olema täiesti häirima ja lõhkuma tohiks seda riivata, seda mõtlema eristada. Ent ometigi ta teeb seda kõige ümaruse kiuste. Ta osutab millelegi, mis on või vähemalt p e a k s o l e m a väljapool "omamüüdi" ümarust, selle ümaruse all, kõrvale, ümber – mille k o h a l ümarus on.

Niisiis on võimatu hoida refleksiooni, mis "kord juba tekkinud" ja mis "ei kao enam kunagi" "omamüüdi" eneseküllasuse tegevusetuses ja ükskõiksuses. Mõtlemine mõtleb, eristamine eristab seda, mis o n või vähemalt p e a k s o l e m a, mis on t e g e l i k ja mis mitte – seda, millest saaks kas või hetkekski kinni haarata. "Omamüüdi" on seda ja ei ole ka. Igal juhul miski, mida "omamüüdi" ümarusse käändunud mõtlemine ei tohiks aimata, teeb mõtlemise rahutuks, eneseküllasuse võimatuks ning sunnib mõtlemise justkui väljuma "omamüüdi" ümarusest – eristama alust, "tegelikkust", "tõde".

"Tegelikkuses on Eesti palju mitmekesisem kui see seltskond, kes Eestist kirjutab (...) tuleb sõita koha peale ja tõdeda, et otse Tallinna külje all elavad rannakülad (küll vaevaltiselt, ent ometi) oma rannaküla elu edasi, et Võrumaal räägitakse, mõeldakse ja ehitatakse

se veidi teisiti kui Hiiumaal, et Kihnu naised kannavad veel triibulisi seelikuid. Ja et kihnlase ja võrokese vahel on kogu nende erinevuse juures ka midagi väga sarnast (...) eesti kultuur pole veel päriselt kadunud, ta on varjul kodudes. Kuniks seda, seniks lootust" (lk 108).

Ent mõtlemine mõtleb, cristamine eristab, osutab millelegi, mis on selle tegelikkuse kõrval ja taga. See miski kuulutab end justkui optimistlikes fraasides "eesti kultuur pole veel päriselt kadunud", "Kuniks seda, seniks lootust". Tuleb vaid osata kuulda. Teisalt see miski ikkagi sunnib pärima, mis on selle tegelikkuse alus, ning muudab seeläbi selle tegelikkuse küsitavaks.

Lisaks celnevale apelleerib Lauri Vahtre usule ja kirikule. Tema käsituses ei ole usk ja kirik mitte "niivõrd religioosse elamuse allikas, kui võrd kogu kultuuriterviku stabilisaator, mille peaaülesandeks on kaitsta inimest tema enda eest – tõkestada ohjeldamatust, moraalitust, nihilismi" (lk 94). "Mõõdupuuk jääb küsimus, kas Jumal vastsete kirikuliste maailmapilti ka tegelikult siseneb ja nende käitumist mõjustab. See tähendab: kas luterlik kirik suudab taastada oma ühiskonda stabiliseeriva mõju" (lk 99). Siin sisuliselt küsitakse Jumala kui aluse järele. Kas Jumal ikka suudab olla *prima causa* – oleva kui terviku alus, nagu ta näiteks oli seda veel 18. sajandil? Kas Jumal kui oleva, kui terviku ülim ning viimane alus suudab tõkestada nihilismi, moraalitust – kaitsta inimest tema enda eest? Kas?

Paraku mitte. Seda kinnitab uusaegse Euroopa käekäik.

Mõtlemissundus, mis sünnitas Jumala kui *prima causa*, on seesama, millel Lauri Vahtre laseb kujundada rahvuse ning mis paneb ta enda küsima Jumala kui rahvusliku kultuuriterviku stabilisaatori võimalikkuse järele.

Ent tuleb märkida, et seesama vältimatult mõtlemissundus sundis järgnevalt küsima Jumala kui esmapõhjuse põhjuse järele, ning seega sisuliselt hävitas Jumala kui Jumala, muutis Jumala cimiskiks. Seega vallandas mõtlemissundus ka moraalituse ja nihilismi. Ja kui Lauri Vahtre kutsub üles "kaitsma inimest tema enda eest", siis see tähendab üleskutset refleksiooni, mõtlemise tõkes-

tamiseks, inimese n-õ kaitsmiseks omaenda mõtlemise eest.

Kaitsta inimest küsimise eest: Mis on ALUSE ALUS? Mis on aluse aluse aluse aluse...? Kus on selle teekonna lõpp, kus algus, lõpu lõpp, alguse...? Sest ei ole ju mitte midagi ilma aluseta, ilma põhjuseta. *Nihil est sine ratione*. Kõigil asjadel peab olema põhjus. Vaid eimiski on ilma aluseta. *Nihil est sine ratione*. EIMISKI.

Kuid võib-olla on see pärimine aluse aluse järele vaid kasvatus küsimus, nimelt kasvatamatus küsimus. Nii kirjutab Aristoteles oma *Metafüüsikas*: "See on nimelt puudujääk kasvatuses [*apaideusia*], kui ära ei tunta, mille tarvis tuleb tõestust [*st alust*] otsida, mille tarvis aga mitte." Tähelepanuväärne on Heideggeri kommentaar: *paideia* (kasvatus, haridus) tähendab siin võimet *eristada* selle vahel, mis kuulub ilmselge lihtsa tõsiasja juurde, mis aga mitte.

Me mõtiskleme – jah, aga millest üle?

OLEV REMSU Feministid rõomustavad

KATI MURUTAR. NAISENA SÜN-
NUD. "Perona", Pärnu, 1992. 214 lk.

Mulle ei meeldi selle teose pealkiri, on ülearu publitsistlik, "avab teema" kuidagi liiga hõlmavalt, kohusetundlikult ja täpselt, ei jäta lugejale mänguruumi kaasa- ja edasiloomiseks.

Mida mina siis pealkirjaks pakuksin?

"Mis asendis ja kui jäme?" "Kuidas ja kunas piigad süütuse kaotavad ning mis siis edasi juhtub?" "Tudengiseks?" "Ta sai sellest ainult tagumikuvalu?" "Liitrite kaupa spermat?" "Astra partnerid: esimene ja viimane lesbikud?"

Kas ma ironiseerin?

Pigem provotseerin puritaane teose kallale, et seda siis kaitsta, kuna kaitsmine oleks lihtne.

Oletagem, et praegu on meil mingi vahe-moraali ajajärk, on nn üleminekuetapp. Oletagem, et meiegi jõuame kunagi Taani tasemele, kus (nagu ma olen lugenud) ööseks koolitüdruku juurde jäänud noormehele tüd-

ruku vanemad hommikul kohvi pakuvad ning viisakas vestluses huvi tunnevad, kas noortel oli ka mõnus, vajaduse korral delikaatselt nõu annavad, kuidas seda asja mõnusamini teha. Oletagem, et varsti ei saa ükski autor seksuaalse avameelitsemisega enam laineid lüüa, kuna seksiteema on juba muutunud sama leierdatuks, tüütuks ja kohustuslikuks, nagu oli tööstusteema sotsrealistlikes romaanides. Ja nüüd küsigem: kas siis jääb midagi "Naisena sündinust" järele?

Jääb küll.

Minu meelest on Kati Murutari debüüt värske puhang, milles jätkub tarkust ja vaatlusoskust. Teose kõige tugevamaks küljeks peaksin ma keelt, eriti ilmekad on dialoogid, mis iseloomustavad täpselt ütlejat. (Muide, parimates välismaa filmistuudiotest on stsenaaristide kõrvale palgatud ka ekstra dialoogikirjutajad, kelle nimed on tihti tiitriteski ära toodud. Prantsusmaal on seda mõne arust võib-olla põlatud mehhaanilist tööd teinud Nobeli laureaadidki, ja ma ei taha uskuda, et ainult sellepärast, et hästi makstakse. Kui mina juhataksin "Tallinnfilmi" või "Eesti Telefilmi" vägesid, kutsuksin ma Murutari dialooge kirjutama, las noor arendab endas välja külje, milleks tal niikuinii eeldusi on. Ja stuudiolgi oleks kasu, saaksime vahest ometi lahiti puistest repliikidest eesti filmides.) Ma poleks uskunudki, et tudengite tänapäeva- (lähimineviku?) släng on/oli nõnda vaimukas ja metafoorne. Päris tore lõpp, ei tüüta äragi. Ropendaminegi on ilmekas ja funktsionaalne, avab karaktereid. Murutaril on suur sõnavara, eriti rikas on see verbide poolest (verbid annavad tekstile hoogsuse), kuid kohati pole ta siiski suutnud tappa endas ajakirjanikku (nagu ma pealkirja puhul juba tõesin). Ja seda nii keelekasutuselt kui kujutamiseviisilt. Seletamist on pisut ülearu, siin-seal leidub pealiskaudsemat sõnastustki, lausa lohakust, pilk "seest" asendub refereerimisega (vt "Mannekeeni" keskpaik), tammutakse ühe koha peal.

Ent seletamine annab tunnistust varaküpsust tähelepanuvõimest, rohkemategi asjade kui neiu-peiu suhete mõistmisest. On teravat silma sotsiaalsetelegi oludele, ülikooli mandumisele iseseisvuseufooria ajal. Murutar on maailma tajunud avali erkudega, nagu kuidagi naha kaudu, tulemuseks on paraja empaa-

tiivõimega loodud naiselik tekst. Küllap feministid rõõmustavad, ja on ka põhjust.

Selgub, et naistel on mõneti teistsugune eetika, teine tohib/ei tohi skaala. Naised on taanilikumad, modernsemad, läänelikumad kui meie patriarhaadilembelised ja õllehimulised mehed. Naised on ristiustamisest saati pidanud vaevlema Moosese ja Jeesuse türannia all, keegi pole neilt suvatsenud küsida, kas kehtestatud isaste moraal neile üldse sobib. Ja mine tea, mis komplekse põdesid meie kõlbluse loojad, Piiblis sellest juttu ei ole, on arvatud, et kirikuisad on vastavad kohad välja kärpinud. Ja nüüd naised protesteerivad, tahavad kangesti vabaneda. Tehku seda! Meie, demokraadid, ei hakka neid ometi keelama.

Murutar näitab, et kooliplikade rahmeldamises on samapalju seksuaalset semantikat kui mesilaste tantsus. Tegelikult käib poistejaht, mida on turgutamas etteprogrammeeritud emadus, teistsugused bioloogilised alused, kui seda on kõhutallajaist õllejoodikuil. Naispubekas noolib juba meesteturul, kus läbi lööb nutikas, kena ja hakkaja.

Kas tegemist on põlvkonna ja selle moraaliga manifestiga? Ei tea, võib-olla. Autoril on kompositsioonitaju, teos on hästi peatükitatud. Faabula ja süžee on punutud oskuslikult, romaan on üles chitatud sõbrannade (?) erinevatele karakteritele. Minu arvates on parim Malle-lugu ("Poolvillane"). Osa tegevust toimub Supilinnas, seda linnajagu ülistatakse. Keegi võiks kirjutada seminariitöö teemal "Supilinn ja eesti kirjandus" ning vastata küsimusele, miks on see prügimäe, kesklinna, Tähtvere ja Emajõe vahele jääv lobudikerajoon alati kirjanikke paclunud.

Kahtlemata on "Naisena sündinud" bravuurne teos. Võib-olla ongi tähelepanu äratamiseks taktikaliselt õige niimoodi alustada. Mina igatahes olen langenud bravuuri õnge ja jään himuga ootama Murutari järgmist romaani.

ERIK BAGERSTAM. PRESSIVABADUS
DEMOKRAATLIKUS ÜHISKONNAS.

Pressieetiline käsiraamat. Tellitud Eesti Ajakirjanike Liidu poolt. Rootsi k lk H. Mälik, redig H. Harro. Tartu, Stockholm, Pargas, 1991. 80 lk.

Juhtus siis meilgi, et pärast mõtte- ja sõnavallvurite kõrvalenihkumist hakkas vaba sõna eesti ajakirjanduses ringi rändama. Nii võimsa isepäisusega nagu arutiviirus, mis ihkab kustutada suure hoolega programmeeritud struktuure ja kui võimalik, siis arutit ennastki. Näiteks "Eesti Ekspress" kihutas isamaal ringi, tundmata puudust ei kütusest ega reisi-jatest. Reageeriti mitmeti. Tsentrifugaalselt liikusid põhimõttelised eestid ja kahehäälsed patused, kindlameelsed konservatiivid ja kahtlevad vanauutjad. Tsentripetaalselt kihutasid küünikud, naiivikud, anarhistid, kuid ka utreerijad, uuendajad ja leiutajad. Kõigest hoolimata tähendas see uus väljendusriikas paatos läbimurret korrumpeerunud võimu haarmetest. Seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu segakujulisest hakkas raginal eralduma "neljas riigivõim". Et ennast kuuldavaks teha, oli tihtipeale vaja liialdada. Muidugi, üks oldi ka tüdinud väheteatavatest, üle lehekülgede laialivalgavatest tinameredest, mida oli väljastanud too endine, totaalse võimusulami poolt kontrollitav üksus. "Lühemalt! Täpsemalt! Löövamalt!" astus krampliku ja väljapeetud maskiballi kõrvale. Ja pahatihu kippusid elegantsus ja maitsetus teineteist embama – juhtus ka äpardusi. Kohustussegi mind. Selgus, et meie *homo soveticus*'t, olgu ta siis parajasti "rääkija" või see, kellest "räägitakse", on ikka veel võimalik millegagi solvata. Selgus ka, et rääkimise viisist või käändest (mis võib ju olla ka osa-

tav, tagarääkiv või alatultütlev), õigemini selle äratuntavusest, omakorda sõltub ajakirjanduse usaldusväärsus, mis peab pressivabadusega sõbralikult käiskäes käima ja viimase olemasolu õigustama. Kas see vabadus annab loa rääkida inimestest agressiivselt ja solvavalt? Kas ka ajakirjanik võib solvuda? Selliste küsimuste ees seisest on kasulik meelde tuletada, et eesti keeles on ilmunud Erik Bagerstami raamat "Pressivabadus demokraatlikus ühiskonnas". Rootsi autor ütleb, et pressieetika reeglid ei ole moraalne kammits, vaid kaitsevahend eraisiku ja ka töötava žurnalisti jaoks. "Pressieetika tegeleb põhiliselt "patuga". Seadus aga tegeleb "kuritöö ja karistusega". Nendes asjades peab selge vahe tegema, nii et seadusandjad eetikat ei reguleeriks." Nagu E. B. raamatuski selgub, on need reeglid kasvanud välja laiemast ühiskondliku elu korraldusest, lihvitud kuni töölehakkamiseni. Kui reeglistik sammuks nii-öelda avangardis, siis muutuks ta mingi kummalise salasekti põhikirjaks. See tõttu ei saagi me raamatus esitatud tervikuna ega üksikasjadeni kasutada. Pigem esitab E. B. meile väljakutse, et on vaja mingit lähtepunkti, ja rõhutab, et käesolev töö on diskussioonialus pressieetiliselt vaidlusele.

Ei saaks öelda, et meil antud tööd üldse millegagi kõrvutada poleks. Enne kui Tartu Ülikooli žurnalistikaosakonna tudeng võib täisväärtuslikuna oma kaaslaste kõrvale astuda, peab ta andma vande, mis koosneb 13 punktist. Need moodustavad Academia Journalistica aukoodeksi.¹ Kui võrrelda seda lühikest teksti ja E. B. raamatus esitatud ja kommenteeritud reegleid, võib märgata sarnasusigi. E. B. raamatu järgi peab ajakirjanik oma usaldusvääruse säilitamiseks kinni hoidma näiteks niisugustest põhimõtetest: "Ära võta võõrastelt vastu ülesandeid, ka mitte kutseid, kingitusi, reise või teisi hüvesid, mis võivad muuta kaheldavaks sinu iseseis-

1 1. Ma ei unusta, et selle järgi, milline olen mina, otsustatakse, milline on A.J. 2. Ma ei tee ajakirjandust endale ega ülemusele, vaid oma rahvale. 3. Ma kaitsen oma tegevusega avalikkust ja tõde. 4. Ma ei propageeri neid väärtusi, mida ise õigeks ei pea. 5. Ma püüan enne avalikku sõnavõtmist jõuda asja juurteni. 6. Ma võitlen tardeduse vastu ajakirjanduses ja elus. 7. Ma ei pea ausaks millegi tegemist karjääri pärast. 8. Ma ei õienda ajakirjanduse kaudu isiklike arveid ega taotle omakasu. 9. Ma suhtun oma loo kangelasse kui inimesse, mitte kui materjali. 10. Ma austan mitte ainult enda, vaid ka teiste õigust isiklikele arusaamadale. 11. Ma hindan nii enda kui teiste aega. 12. Ma aitan A.J. liikmeid. 13. Ma jään A.J. liikmeks ka pärast osakonna lõpetamist.

vuse ja mõttevabaduse. Ära kasuta oma žurnalistiametit hüvede saamiseks ega surve avaldamiseks enda või kellegi teise huvides."

Selliste reeglitega hoiatatakse ajakirjaniku ahvatluste eest, mis teda kui avaliku elu tegelast varitsevad. Kui mõni firma esitab kutse tulla nende tegevusega tutvuma, võib see esimesel pilgul ajakirjanikule tunduda info hankimisena, kuid järele mõeldes selgub, et niisuguste pakkumistega ehitatakse hoopis infobarjääri. Jääb ju sel juhul tutvumata teiste samas suunas töötavate firmadega, eriti veel kui jäädakse seotuks kutsuja liig pika šampuselauaga. Kirjutis ühe firma üritustest ei omagi õiget infoväärtust, see on pigem reklaam, tasemel teated nõuavad taustu ja võrdlusi. Kutsetest keeldumine või nende kaalumine kindlustab ajakirjanikule talle vajaliku silmapiiri avaruse. Kavala kutse õnge läinud ajakirjanik ongi juba manipuleeritav, propaganda ohver, järelikult ebaprofessionaal. Hoiatusi sõltuvuslõksude eest nimetatakse Rootsisis ajakirjaniku ametireegliteks. Need hoiatavad selle eest, mis piirab ajakirjaniku ja kogu ajakirjanduse vabadust.

Kust algab vabaduse kuritarvitamine? Selle määravad eetikareeglid. Ametireeglitest mööda vaadates kahjustab ajakirjanik eelkõige iseennast, eetilisi reegleid rikkudes solvab teisi või annab rahvale väärinformatsiooni. Eetikareeglite üks osa kannab pealkirja "Respekteeri isikut" ja algab nii: "Ära avalda asjaolusid, mis rikuvad eraelu pühadust, kui üldsuse huvid nende valgustamist ei nõua." Kommentaaris öeldakse: "Lihtnimese eraelu peab olema rohkem kaitstud kui ametiisiku või tuntud isiku elu." Kuid samas väidetakse: "Aga ka ametiisikul on privaat-sfäär ja seda peab austama. Kus see piir just on, oleneb ühiskonna normidest ja hindamistest." Siin nagu paljude teistegi reeglite ja neid ilmestavate näidete puhul ilmneb pealtnäha veider tõsiasi, et reeglid ei kehtesta ületamatut müüri, vaid mõõdavad kätte piiritsiooni, ala, kus algab närvesööv mäng. See on ajakirjaniku jaoks ohtliku, kuid magusa mängu ruum. Seal sünnivadki uudised. Kui eksid, võid häbiväärsse tähelepanu pälvida, kuid kui oled piisavalt tähelepanelik ja osav, võid oma heale nimele tunnustust lisada.

Tõepoolest, ajakirjandus on segadust tekitav, kuid selle segaduse kaudu paljastatakse

teiste institutsioonide se(i)gadusi. Ajakirjandus on võimeline müüte looma, et neid hiljem välja naerda. Ta pakub ühiskonnale alternatiive, valvates (kontrollides), et ükski terve mõistuse vastane variant liikvele ei pääseks. (Oleneb muidugi, kui palju tervet mõistust ühiskonnas parasjagu liikvel on.) Sel moel on ta samal ajal tasakaalustav, äärmusi kärpiv või eemaldav, üleüldise lagunemise eest hoiatav, st integreeriv nähtus. Demokraatial on tendents formaliseeruda - samastada sotsiaalsete reformide kaudu toimuv protsess väliste ratsionaalsete administreerimise vormidega (bürokraatiaga) ja seadusandlusega rahva nimel (vt Georg Henrik von Wrighti "Progressi müüti" - "Akadeemia" 1990, nr 12). Sellise ohu puhul ongi vajalik, et ajakirjandus püsiks kriitilise piiri lähedal, olles üks oluline tagasisidemehhanism, mis aitab teadvustada ja avalikustada muutusi.

Et keegi ajakirjandust kontrollida, teda ketti panna ei saaks, on oluline, et ka ajakirjandusel endal oleks oma sisemine tagasiside, mis kaitseks teda võimuahnete rünnakute eest. Niisuguse eneseteadvustamise ja südametunnistuse võimalikkust püüabki Erik Bagerstami raamat meile tõestada. Meie püüdlused neid reegleid vägisi kehtestada ei ole lähtunud demokraatia ja ajakirjanduse sisemisest arengust, vaid pigem chmatusest ja hirmust, mille tingis vabanenud sõna ootamatu ekspressionistlik puhang, harjumus segaduste eest pea liiva alla peita, ühiskondliku taustaga ekstsesse olematuks mõelda. Kui ajakirjandust on süüdistatud segaduste tekitamises, siis on tihti unustatud, et segadused on tekkinud ikkagi nende saladuste avalikustamises, mis on riivanud üldsuse huve. Ajakirjanduse suutlikkust ei näita pelgalt saladuse paljastamine, vaid võime üldsuse kaasabil aidata kustutada tulekahi. Niiviisi tõestab ta oma usaldusväärsust. Ja paratamatult kulgeb see protsess eetilises piirsituatsioonis, kus võib küll katsuda piiride tugevust, kuid ei tohi rikkuda HEAD PUBLITSISTLIKKU TAVA. Mis see on? TAVA – midagi nii loomulikku ja samas pidevalt kujunevat. Seda ei saa kopeerida ega järele aimata, ammuigi siis käskides paika panna. Loodetavasti aitab kõnesolev raamat meil seda mõista.

KALEIDOSKOOP

CORNELIUS HASSELBLATT
1992. a sügis Saksamaal

See pealkiri viib mõtted varasemasse aega. Nimelt tekkis väljend "Deutscher Herbst" 1977.a, kui pahempoolsetel terroristidel õnnestus kõvasti kõigutada Saksamaa Liitvabariiki. Poliitikute hulgas valitses peataolek ja ka riigipoolne reaktsioon oli pisut paaniline. Kuid see aeg läks tookord teatavasti mööda ja praegusel ajal pole (pahempoolset) terrorismi enam olemaski.

Aga sügis on sellegipoolset, ja seda üha rohkem ka poliitilises mõttes, sest suur osa sakslastest kardab, et siia tuleb liiga palju välismaalasi. Parempoolsed, keda nüüd tõesti jälle võib natsideks kutsuda, koonduvad, loobivad kive, panevad maju põlema ja tapavad inimesi. Neid on väga vähe, kuid sellegipoolest tahab valitsus kangesti meie põhiseadust muuta, kuna ta arvab, et kõrvaldades põhiseadusest poliitilise varjupaiga taotlemise õiguse, kõrvaldatakse ka probleemid. Mingit muud sisepoliitilist teemat enam ei arutata, kõik räägivad ühest ja samast, ja käesoleva artikli ilmumise ajal on arvatavasti ka mingid seadusemuutused toimunud. Kas Saksamaa praegune olukord ja probleemistik on ka muutunud, on väga kahtlane.

Kas kultuuril on selles kaoses üldse ruumi? Kirjanikud üritavad kaasa lüüa ja meenutavad 1933. ja 1938. aastat. Kuid nende relvad on kehvad: mõni aeg tagasi läksid nad välismaalaste ühiselamutesse oma tekste lugema. Loetav ilukirjandus tõlgiti mitmesse keelde, kohal oli keskmiselt kakskümmend välismaalast, viis kuni kümme "kohalikku kodanikku" ja üle tosina ajakirjaniku, kuid kardetavasti ei saanud vaesed välismaalased sellest kõigest kuigi palju aru. Saksa kirjanikud – "kultuurikandjad" – on sel viisil päästnud oma head nime, aga vaevalt sel aksioonil suurt mõju oli. Aga mis neil muud üle jäi? Ja kes üldse kuulab kirjanikku totruse merel?

Tegelik võim on kirjanikel mõnikord siiski olemas. Kirjutasin viimati, et kuulus Ida-Saksa kirjastus "Volk & Welt" müüdi skandaalsel viisil maha, nüüd aga selgus, et kirjas-

tuse leibkonda kuuluvad kirjanikud ja tõlkijad tõstsid mässu ja protesteerisid nii kõvasti, et Treuhandi otsus võeti tagasi. Räägiti privatiseerimisest ja tagaplaanil olevat ka šveitsi kirjanik Adolf Muschg, kuid asi pole siiani päris kindel.

Sügisel oli nagu ikka Frankfurdi raamatulaat, seekord 44. korda. Tänavune laat ei ületanud suuruse poolest eelmist, nagu varasematel aastatel kombeks oli. Aga raamatuturg Saksamaal on tohutult suur ja ellujäämine väiksematele kirjastustele raske. 1992. aastal on saadaval umbes 620 000 uut raamatut ja igal aastal tuleb umbes 60 000 nimetust juurde. Seda on tunduvalt rohkem kui mahamüüdud raamatuid. Varsti on küsitav, kes enam jõuab neid kõiki osta (lugemisest rääkimata!) ja siis peavad mitmed Saksamaa 2 200 kirjalastest ja 4 400-st raamatukauplusest oma eksistentsi pärast kartma.

Et raamatute vahendamine on praegusel segasel ajal ka teistmoodi võimalik, näitas üks Põhja-Saksa kirikuõpetaja: ta elab endise DDR-i piiri lähedal ja kuulis, et Ida-Saksa prügimägedele koguneb hulgaliselt vanu häid raamatuid. Sest seda nõudis meie "Vereinigung"-i sõnastamata jäänud seadus: kõik idast on halb, kõik läänest on hea; järelikult kõik DDR-i raamatud prügimäele ja kauplustesse ainult lääne kraam, st paljad tissid ja käsiraamatud tulumaksu kokkuhoidmiseks. Mainitud kirikuõpetaja läheb kord nädalas veoautoga itta ja naaseb täislaaditud autoga. Siis müüb ta need raamatud – nende hulgas head tiptop-klassikud, kel pole üldse pistmist DDRi või sotsialismiga – kiriku ees, kusjuures ostjate hulgas on näiteks ka koolid Ida-Saksamaalt. Raha annab ta heategevusfondile. See on alles tõeline kultuuritegu!

Frankfurdi laadal käisin ka tänavu ja pean ütleva, et laat ise on siiski veetlev üritus, kui seal rahulikult ringi vaadata. Ärimehe jaoks on sealne elu tappev, vaatamiseks ja nautimiseks aga pakub laat palju. On tunda, et raamatute maailm – kuigi tublisti kommertseerunud – on siiski veel pisut teistsugune: siit leiab originaale ja veidrikke, ilusaid raamatuid ja segaseid kirjanikke, huvitavaid

näitusi ja põnevaid lugusid. Ja selle kõige kõrval ka palju informatsiooni ja isegi võimalus teha propagandat eesti kirjanduse jaoks – nii et minu kaks päeva Frankfurdis olid elamusrikkad. (Laat ise kestab kuus päeva, kuid uskuge: piisab kahest!)

Uute raamatute hulgast valiksin seekord Erich Loesti "Katerfrühstück"-i, kuna see on ilusasti seotud minu celmiste kirjutiste teemadega. See on "ühinemisromaan" – selle termini võiks tegelikult kasutusele võtta, sest raamatuid, mis tegelevad ida-lääne probleemidega pärast 1990. aastat, on palju. Loest kirjeldab ühe perekonna liikmeid, kes on pikka aega elanud eri piiripooltel ja saavad nüüd äkitselt kokku. Lääne omad tungivad ita, et kaupa teha, ida omad sõidavad läände, et "uue maailmaga" tutvuda. Kuid selgub, et mõlemad on teatud pohmeluses, lääne inimesed valetavad ja petavad, ida omad jälgivad situatsiooni üllatunult, kommunikatsioon on häiritud, veel ei ole kasvanud kokku see, mis kokku kuulub. Romaanil ei ole teab mis kunstiväärtust, aga mulle tundub, et praegusel ajal ei maksa suurt kunsti oodatagi. Tekst on lihtsalt dokument suurest murrangust ja sellega kaasnenud pohmelusest.

Teatrid tegutsevad üsinasti nagu alati. Hiljuti käisin Hamburgis Peter Zadeki ja Jérôme Savary revüül "Der blaue Engel", mis lavastati Heinrich Manni tuntud romaani "Professor Unrat" (1905) järgi. "Sinine ingel" oli juba 1930. a kuulus film ja 1959. a tehti Ameerikas sellest jälle uus film. Nüüd toodi tekst lavale, lavastajaks Saksamaa võib-olla kuulsaim lavastaja ja näitlejateks ja näitlejanadeks parimad, kes on praegu Saksamaal saadaval: Ute Lemper, Eva Mattes, Ulrich Wildgruber... Esietendus oli Berliinis, kus kriitika polnud eriti hea, kuid mulle meeldis see *show* väga: üsna hästi tehtud segu muusikast, teatrist ja tekstist. Vaatamisväärtne oli see igal juhul!

A *propos* – muusikast (ja poliitikast!): novembri keskpaiku korraldati Kölnis – suure poolest neljandas Saksamaa linnas Berliini, Hamburgi ja Müncheni järel – kontsert parempoolse liikumise vastu. Kölnimurdeline moto kõlas: "Arsch huh, Zäng ussenander", mis tähendab umbes "perse üles, hambad lahti". Mitmed väga tuntud roki- ja r'n'g'rid mängisid ühel ja samal teemal, nimelt

sellest, et 1933. a ei saa tagasi tulla ja et nüüd tuleb üles tõusta pruuni katku vastu. Ma tean, et sõnal "pruun katk" on eesti keeles kummaline kõrvalmaitse, kuid uskuge mind: praegusel ajal on see tõesti vajalik, et inimesed teeksid oma suu lahti, enne kui on liiga hilja. 1933. a oli liiga hilja, 1992. a pole veel kindlasti liiga hilja. Aga parem liiga vara kui liiga hilja. Ega see pole liialdus, kui Poola suursaadik Viinis Jan Bartoszewski ütleb iga-aastasel sõjaohvrite meenutamisüritusel Berliinis 15. novembril: "Wehret den Anfängen!" (ärge laskem alustada? takistagem algust? või kuidas seda tõlkida?).

Kirjandusauhindadest ja juubelitest ei maksa rääkida, neid on nuginii liiga palju. Mainida võiks ehk seda, et Reclami "Universal-Bibliothek" –osaliselt on need kollased vihikud vist ka cestlastele tuttavad – sai 125-aastaseks. Nii kaua juba tutvuvad saksa koolitõudrukud ja -poisid oma klassikutega nendesamad kollaste kaante abil. Programm on lihtne: pehmed kaaned, väike šrift, piltideta ja niisiis vähe paberit, järelikult odav raamat; need raamatud olid juba 1867 suur läbilööb ja praegugi lähevad nad turul hästi. Et veel rohkem ostjaid ligi meelitada, haka-takse nüüd ka piltidega raamatuid tegema.

Ja lõpuks – mis tuleval aastal uudist? Näiteks plaanitsetakse ka Saksamaale teleuudiste kanalit *à la* Ameerika CNN. CNN omandabki 49,9% uuest programmist (rohkem saksa seadused ei luba), nii et 1993. a on meil oma "CNN-Deutschland". Järgmine sõda tuleb niisiis otse saksa elutubadesse ja saksa keeles. Missugune progress! Ja ka ajakirjanduses on midagi toimumas. Järgmisest aastast hakkab Hamburgis lisaks "Zeit'ile" ilmuma veel üks nädalaleht. Kirjastus "Hoffmann und Campe" (avaldas seni peamiselt ilukirjandust, nt Siegfried Lenzi), alustab ajalehe "Die Woche" ("Nädal") väljaandmist. Turg niisiis elab ja katsetab kogu aeg millegi uuega. Küsimus ei ole selles, kas seda on vaja, vaid selles, kas see lööb läbi ja kas ta toob raha sisse. Eks me talvel näe!

MARIANNE VOGEL Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist

Juuli – august

Meie maa on Eestist kolmandiku võrra väiksem, kuid siin elab kümme korda rohkem inimesi. Et tõusta literaadis seisusse (olemata seejuures tõeline kirjanik), võtab nii mõnigi meelsasti enda kanda toimetamis- ja avaldamismuresid. Kirjandusajakirju leidub Hollandis tosinate viisi, vähemalt 40 neist on kõrgel professionaalsel tasemel, kuigi mitte just rangelt teaduslikud. Nende 40 hulka arvan ma ka hollandikeelsed ajakirjad Belgia flaami osas.

Ajakirju subsideeritakse suurte rahadega, sest müük ei kata kõiki kulusid. Paljud saavad toetust kultuuriministriumilt või fondilt nimega *Nederlands Literair Produktie en Vertalingfonds* (Madalmaade kirjanduslik loomingu- ja tõlkefond). Teisi finantseerib (osaliselt) just selleks loodud sihtasutus. Kõiki tuntumaid ajakirju annavad välja suured kirjanduskirjastused, kes lisaks mainitud subsideerimisele kulutavad selleks ka oma raha. Miks nad seda teevad? Sellele küsimusele leiame vastuse, kui heidame kiirpilgu siinsetele kirjandusajakirjadele.

Kirjandusajakirjad avaldavad madalmaalaste eseesid kirjandusest (ja vahel ka kultuurist), hollandi luulet ja proosat ning hollandi keelde tõlgitud luulet ja proosat. Loomulikult tahavad nad lugejat informeerida uutest arengutendentsidest ja ärgitada vaidlusele kodumaise ja väliskirjanduse üle. Kaugem ülesanne on aga kirjastusfondide huvide kaitsmine. Toimetuse liikmed on tihti ka kirjastuse autorid ja kõige meelsamini avaldatakse nende autorite luulet, kelle vihikuid ka oma kirjastus kavatsseb avaldada (jah, olgu tegu Lääne või Idaga, see on kõikjal iseenesest mõistetav). Ajakiri on seega kirjastuse hääletoru ja reklaamivahend. Ka võib seal oma seltskonda kuuluvaid kirjanikke ja kriitikuid kaitsta ja teisi rünnata. Poleemikakunsti viljeldakse loomulikult eelkõige kultuurilehtede kaasannetes ja nädalalehe *Vrij Nederland* ("Vabad Madalmaad") lisas, aga kaasa löövad ajakirjadki.

Igale kirjandusajakirjale annab oma näo kujundus, autorite valik, tekstide žanr ja stiil.

Mõned olulised näited: Ajakirjas *Tirade* ('тираад, sõnavaling', Van Oorschoti kirjastuse väljaanne) leidub palju hollandi lühijutte ja malbet lüürikat; 60.–70. aastatel kujunes isegi mõiste *Tirade poesia*. Tõlkeid on vähe.

De Tweede Ronde ('teine ring', Bert Bakkeri kirjastuse väljaanne) avaldab esmajoonel tõlkeluulet (koos originaaltekstiga), tõlkeproosat ja pisut hollandi luulet ja proosat. Sageli tehakse temaatilisi numbreid – teatud maast või kirjandusvoolust –, sest neid ostetakse rohkem. Tõlgitavate teoste ring on lai.

Nieuw Wereldtijdschrift ('uus maailmaajakiri', Flaami kirjastuse *Daedalus* väljaanne) on spetsialiseerunud hollandi luulele ja esseelele hollandi ja väliskirjanduse kohta. Avaldab palju kirjastuste ja uudisraamatute kuulutusi.

De Revisor (Querido kirjastuse väljaanne) keskendub eelkõige hollandi proosale ja luulele. 80. aastail kujunes mõiste *Revisori proosa*, millega tähistati noori kirjanikke, kes sel ajal ajakirjas esinesid, rõhutades sisu ja süžee asemel vormi ja kirjutamisprotsessi ennast.

De Gids ('juht', Meulenhoffi kirjastuse väljaanne) on kõige vanem, ilmub juba 1837. aastast ja kaldub nooblisse elitarismi. Avaldab põhjalikke esseesid, pisut ka proosat ja luulet.

Literatuur (Hesi kirjastuse väljaanne) avaldab eranditult hollandi kirjandust (keskajast tänapäevani) käsitlevaid esseesid. On rubriik *Kirjandusteated* hindade, tõlkijate, näituste, raadio ja televisiooni kirjandusprogrammide jaoks. Vastu võetakse ka retsensioone.

Kas tuleb järjekorras oodata, kui tahetakse oma töid kirjandusajakirjas avaldada? Enamiku ajakirjade numbri maht on 80 – 100 lehekülge, nad ilmuvad 4 kuni 10 korda aastas ja toimetustööd tuleb teha muu töö kõrvalt, sest selle eest ei maksta peaaegu kunagi. Kui pole tegemist just hollandi kirjandusilma tippudega, tuleb 2–4 kuud oodata teadet, kas tekst on vastu võetud, ja veel ligi pool aastat, kuni ta ilmub. Järelikult: palju on neid, kes meelsasti ajakirja teevad, ja ka neid, kes meelsasti midagi avaldavad.

Lõpuks: sõgedavõitu *Stichting Cargo* (Laevalasti Sihtasutus) hoiab juba mõnda kuud madalmaalaste meeli ärevil. Sihtasutus

on põhjas, Friisi rannikul ehitanud välipagaritöökoja. Seal võib 10 kuldna eest osta leiva, mis siis kinnitatakse elektriposti külge. Kui plaanitud 50 000 leiba täis saab, visatakse juba tuhandeid külastajaid paelunud kunstiteos merre kui rahvuslik kingitus tänuks meereandide eest. Vee ja veeliikluse minister on selle aga ära keelanud, sest 50 000 leiba põhjustavat sama suure reostuse kui 50 000 inimese ekskremendid. Paljude meelest on see aktsioon ka Aafrika näljahäda arvestades skandaalne. Ja keegi ei taipa, kuidas saab merd tänada just leibade ja elektripostiga. Ka sihtasutuse juht ise seletab asja ebamääraselt – see olevat "spirituaalse laenguga sümboolne toiming" – ühe mõjuka kriitiku sõnade järgi siiski "rahvusliku nõdrameelsuse kõrgpunkt võitluses igavusega". Viimase avaldusega on nõus ka nende ridade kirjutaja.

August – september

2. oktoobril anti Utrechti taas kord välja hollandi mängufilmi suurim auhind – *Kuldvasikas*. Kuid reeglid on sel aastal karmimad: telefilmide kinovariante arvesse ei võeta. Nii et Franz Weiszi film "Op afbetaling" ("Järelmaksuga", Simon Westdijki kuulsa romaani järgi), millest oli juttu minu mai-juuni kultuurikirjas¹, ei saa võistlustel osaleda. Sama kehtib ka lastefilmi "Het zakmes" ("Taskunuga") kohta, mis on tehtud ühe hollandi telekompanii tellimisel. Maruvihased režissöörid väitsid, et välismaal on televisiooni kui kunstilise filmi finantseerija mõju juba väga ulatuslik ja telefilme tunnustatakse. Žürii aga vastas külmalt, et antud juhul on tegemist kinokultuuriga ja et loodetavasti nõrgendavad kehtestatud reeglid Hilversumi linna (scal asuvad kõik raadio- ja telekompaniid) jõupositsiooni.

Vahepeal jaotati meie muuseumid rahvuslikeks dominantideks. Riiklik muinasmuuseum Leidenis on näiteks Hollandis kõigi omataoliste hulgas rahvuslik dominant, mis tähendab, et sinna läheb kõige rohkem raha ja teised muuseumid saavad veel vähem kui varem. Ka Leideni *Natuurhistorische Museum* (Loodusteaduse Muuseum) on saanud rahvusliku dominandi staatuse ja 1997. aastaks tuleb see muuta 5,4 miljoni kuldna abil

uueks muuseumiks, kus ei toimu üksnes näitused, vaid kuhu rajatakse ka looduse informatsioonikeskus ("igal aastal planceritakse umbes 200 000 külastajat").

Utrechti pühitses *Vluchtlingen Werk* (pögenikeorganisatsioon) 12. septembril oma kahteist ja poole aastast olemasolu. Sihtasutus, mis hoolitseb Hollandis pögenike ja asüülitaotlejate eest, pakkus muusikat, kabareed, tantsu, luuletusi pögenikest ja pögenikelt, kes kujutasid elu ekssiilis. Valik langes kunstile seetõttu, et "elkõige kunstnikud suudavad oma tundeid ja kogemusi peenelt ja veenvalt väljendada". Järelikult on kunstnik kõigi pögenike advokaat ja selline advokaat pole Hollandiski enam päris üleliigne.

Juba vanast ajast on Rotterdam tööliste linn, vastandina kultuuri- ja intellektuaalide linnale Amsterdamile. Kõige ägedamalt võitlevad omavahel linnade jalgpallimeeskonnad *Feijenoord* ja *Ajax*. Nüüd on aga Rotterdamil kultuuri alal suured plaanid. Laiendati kunstimuuseumi (*Museum Boymans-van Beuningen*) ja tema ümber rajatakse terve muuseumipark. Uhiuus arhitektuuriinstituut – kuulsa arhitekti Rem Koolhasi projekt – avatakse oktoobris, mitmeid muuseume, sh laevasõidumuuseumi, restaureeriti ja laiendati hiljaegu tublisti, ning, oh häbi, vähemalt kaks Amsterdami galeriid on sel aastal Rotterdami üle kolinud. Nüüd tuleb veel vaid praktiline rotterdamlane kultuurikumardajaks ümber kasvatada, sest kes muidu finantseeriks kogu seda ilu...?

Lõpuks:

Kirjastustegevus saab septembri lõpul – oktoobri algul jälle õige hoo sisse. Ka sel sügisel ilmuvad sajad tõlkeromaanid ja algupärandid (igal aastal avaldatakse 300 hollandi kirjandusteost, neid 40 – 50 debüüti). Oktoobri algul esinevad mitmed meie kirjastused Frankfurdi raamatumessil; ka mina olen seal, et hollandi väljapanekust lähemalt kirjutada.

Haagi Linnamuuseumi (*Gemeentmuseum Den Haag*) direktor Rudi Fuchs esitas hiljuti oma nägemuse Hollandi kultuuripositsioonist: 80. aastateni olime rahvusvahelise kunsti keskuseks, kuni Saksamaa selle koha üle võttis. Sestpeale koguti Hollandis enamjaolt

¹ Vt Marianne Vogel, Uutest asjadest... "Vikerkaar" 1992, nr 10, lk 88-92.

rahvuslikku kunsti. Nüüd, kus Saksamaa on uuesti ühendatud ja sakslased saanud üheks rahvuseks, kelle tähelepanu keskpunktis on oma kultuur, peaks Holland Fuchsi arvates oma internatsionaalse positsiooni tagasi võitma. Kontaktid on veel olemas, vaja on vaid riigivõimude rahalist toetust. Saksamaa selja taga peaksime jälle seda tegema, mida me kõige paremini oskame: olema väike isemeelne maa, kus kohtuvad paljud kultuurid. Niisiis, pumpame kummid täis ja istume jalgrattasadulasse.

Ja tasapisi tekib mul iscendale üks küsimus: kes siin õigupoolest veel soovib Euroopa ühinemist?

September – oktoober

Nagu igal aastal oli 3. oktoobril Leidenis suur tohuvabohu – oli Lejdeni vabastamise päev. Sel päeval on ülikool ja enamik poode suletud, toimuvad rongkäigud, aastalaat, mängud, tänavail müüakse igasugust kraami, *live*-bändid esinevad kõrtside ces ja sees. Nüüd küsitakse: millal Leiden vabastati? Arvatavasti II maailmasõja lõpul? Ei, Leiden vabastati aastal 1574 katoliikliku Hispaania ikkest. Ja seda pühitseb kogu linn ikka veel suure innuga. Enne kui hispaanlased taandusid, oli Leiden kohutavas näljahädas, siis tõid göösid (vastupanuvõitlejad; täpselt tõlkes "kerjused" – seda Philipp II antud sõimunime kandsid nad kui aumärki) linnaelanikele heeringat ja saia. Sellest ajast peale saab iga leidenlane, kes oma passi ette näitab, 3. oktoobri hommikul raekoja juures tasuta kaks heeringat ja saia.

Oktoobri algul külastasin ma Frankfurdi raamatumessi, kus, nagu mulle räägiti, olla müüdnud mitme hollandi romaani tõlkimisõigus. Väliskirjastused valmistuvad 1993. a raamatumessiks, mille teemaks on Flandria ja Madalmaade kirjandus. Hollandis ilmub sel sügisel suhteliselt palju vanema, eelkõige 50. – 60. aastate kirjanduse uusväljaandeid. Suurepärase! Väga ilus ja lõbus uus raamat on Annie M.G. Schmidt'i, hollandi Astrid Lindgreni noorusmälestused *Wat ik nog Weet* ("Mida ma veel tean"). Hollandis pole vist keegi tema luuletuste ja jutustusteta suureks kasvanud, minugijaks on mitu tema teost ilusaimad lapsepõlveraamatud. Schmidt on

kirjutanud ka suurepärased tekstid ja laulud mitmele täiskasvanute muusikalile.

Küsimus, millesse ma seekord rohkem tahan süveneda, puudutab raamatute levitamist Hollandis. Kuidas, kelle kaudu ja kui kiiresti jõuavad raamatud kirjastustest ostjateni?

Kirjastused müüvad raamatukauplustele vahendajate kaudu ühest raamatust mõne eksemplari, enamik eksemplare paigutatakse aga *Central Boekhuusi* lattu Culemborgi (Utrechti lähedal). Kui raamatukaupluses on raamat läbi müüdnud või soovib ostja mingit haruldast raamatut, võib seda arvuti kaudu raamatumaja arvutist tellida. Igal juhul toimetatakse raamat järgmisel päeval kätte. Raamatumaja saadab iga päev välja üle 100 000 raamatu 1500 aadressil. 350 kirjastusel, mis kuuluvad sellesse süsteemi, on niisiis ainult väikesed laoruimid ja nad võivad raamatumajalt nii palju laopinda üürida, kui nad parajasti vajavad. See on majanduslikult väga kasulik. Raamatukauplused peavad raamatut ostma vaid mõne eksemplari ja saavad neid kergesti juurde tellida. Teistes Lääne-Euroopa maades jaotatakse raamatuid samal viisil. Kuid erinevalt naabermaadest on Hollandis raamatu hind täiesti kindel. See on kasuks eelkõige kõrvalistele raamatukauplustele – nii saab raamatut müüa ühesuguse hinnaga nii Põhja-Friisimaal kui Amsterdamis. Seetõttu on ostjal ka põhjas või idas suhteliselt suur valik.

Raamatud on muutunud hiigeläriks. Seejuures paneb kõige rohkem imestama, et meistriteos maksab ikka veel sama palju kui kirjanduslik rämps. See on meie õnn.

Oktoober – november

Holland on alati olnud novaatorlik maa, kus on palju poliitilisi parteisid ja kiriklikke suundi. Pärast seda kui siin 16. sajandil oli kanda kinnitanud Johannes Calvini protestantlik õpetus – see oli võitavam kui luterlus, seepärast eelistati seda rahvuslikus võitluses katoliiklike hispaanlastega – lõi siin üks protestantlik kirik teise järel üldisest voolust lahku. Esimene oli a 1619 *Remonstrantse Broederschap* (Remonstrantlik Vennaskond). Tänapäeval on sellel kaks põhiharu: *Nederlands Hervormde Kerk* (Reformitud Kirik) ja *Gereformeerde Kerken in Nederland* (Reformaatorlikud Kirikud) ja palju

alagrupeeringuid, mille nimedele pole võimalik tõlkevasteid leida. 1995.a soovivad need kaks põhigruppi ühineda luterlastega üheks kirikuks. Uue kiriku nime üle veel vaieldakse. Ma ei imestaks, kui neist lahkheidest lähtuks jällegi uus lõhenemine.

Ja nüüd Leerdamist. See on väike linn suurte jõgede Leki, Waali ja Maasi vahel, mis vanast ajast peale eraldavad protestantlikku põhjaosa kahest katoliiklikust lõunaprovintsi. Linn, mis alates 18. sajandist on kuulunud oma klaasikunsti poolest, laskis kavandada klaasiväljaku. Kunstnik Marijke de Goeij koostöös arhitekt Angrid Tilanusega kujundas avarale väljakule kõrge kellatorni kellamänguga ja klaaskuupide ja -plokkidega, mille sees on eri vormi ja värvi neoortod. Oktoobri lõpus avati väljak kella- ja valgus-

mänguga. Õhtuti tundub see kõik lausa muinasjutuline.

Ja et jälle protestantliku kirikuga lõpetada: see paljusid omapäraseid, kummalisi ja mõistetamatuid jooni ühendav institutsioon reageerib – katoliku kirikuga võrreldes - alati kiiresti oma ajale. Nii on Den Haagi Lucase kiriku eestseisus, kus reformatud ja reformimeelsed kristlased koos töötavad, ühehäälselt otsustanud homoseksuaalseid paare tulevikus kiriklikult õnnistada. Muide, Remonstrantide Vennaskond on õnnistamise juba 1986 rahvuslikul tasandil avalikult heaks kiitnud. Kuigi eri ühiskonnagruppide (naiste, meeste, homoseksualistide, värviliste, laste, vanade jne) võrdõiguslikkus pole veel täielikult teostunud, liigub asi siiski sinna poole.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride puhul pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonna poole 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 08.02.93. Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,01. Tellimuse nr 256. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 2. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245